

**КРИВОРІЗЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ПРАВОЗНАВСТВА
МУЗЕЙ ІСТОРІЇ КРИВОРІЗЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ**

II

Історико-краєзнавчі читання

**«КРИВОРІЖЖЯ:
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...»**

20 квітня 2016 року

Кривий Ріг — 2016

УДК
908(477.63)(082)
К 82

МАТЕРІАЛИ Других Історико-краєзнавчих читань “КРИВОРІЖЖЯ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ...” / Ред.кол.: д.і.н., проф. В.О.Шайкан (голова), к.і.н. Р.П. Шляхтич (заст.голови); к.і.н., доц. Н.А.Печеніна; к.і.н., доц. А.В.Тарасов; В.А. Фінічева (укладач). – Кривий Ріг, 2016. – 130 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей учасників II Історико-краєзнавчих читань «Криворіжжя: погляд у минуле...», а також заявлені до участі у роботі секційних засідань матеріали, що презентують різні аспекти та хронологічні проміжки історичного минулого Криворіжжя. Значний масив матеріалу, що є результатом як наукових, так і аматорських досліджень, спрямовані на персоналізацію історії рідного краю.

Для широкого кола читачів, які мають інтерес до історії Криворіжжя.

ЗМІСТ:

Доробок науковців

Тарасов А.В. <i>МАТЕРІАЛИ НОТАРІУСА М.М. ФЕДОРОВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МІСТА ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ</i>	6
Доляр Л.В. <i>КАДРОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИВНИЙ СВІДОК ЕПОХИ (90-річчю першого випуску Криворізького вечірнього робітничого технікуму присвячується)</i>	10
Шляхтич Р. П. <i>ДМИТРО ГОРБАЧІВ – ПЕРШИЙ КЕРІВНИК ОУН НА КРИВОРІЖЖІ (осінь 1941-зима 1942 р.р.)</i>	16
Товстоляк Н. М. <i>ОЛЬГЕРД ПЕТРОВИЧ АРТЮШЕВСЬКИЙ (1921-1992): ЖИТТЯ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ</i>	19

Доробок музейних працівників

Чубенко А. Є. <i>ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ ВІД 21.05.2015 р.</i>	23
Нікитенко М. П. <i>КРИВОРІЗЬКІ ПАМ'ЯТНИКИ, ЯКІ НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ЗАНЕСЕННЮ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ</i>	26
Кукіль Н. О. <i>КРИВОРІЗЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА ГРИГОРІЯ СИНИЦІ</i>	30
Дробот А. О. <i>МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИВОРІЗЬКОГО ВІДДІЛКА СТАЛІНСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕВЕДЕННЯ РУХОМОГО СКЛАДУ З ПАРОВОЇ ТЯГИ НА ЕЛЕКТРИЧНУ (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст.)</i>	34
Левченко Є. М. <i>СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ І.О. КОБИЛЯНСЬКОГО</i>	39
Шаповалова Л. К. <i>СТАРЕ ФОТО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО КРАЮ</i>	43
Фінічева В.А. <i>КРИВОРІЗЬКИЙ ПРОСВІТЯНИН АНДРОНІК КИСЛОВ (20-ті рр. ХХ ст.)</i>	49

Доробок краєзнавців

- Тротнер В. В.
ЕДУАРД ФУКС - НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ 52
- Аблець В. В.
*ЦЕГЛЯНО-ЧЕРЕПИЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО
КРИВОРІЖЖЯ: ЗАВОД ГРИГОРІЯ СИДОРКІНА*..... 57
*ЦЕГЛЯНО-ЧЕРЕПИЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО
КРИВОРІЖЖЯ: ЗАВОД САВИ КОРНІЛОВА*..... 60
- Мещанін І. І.
ЙОСИП ТАНАТАР - ДІАМАНТ ГЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ..... 65
- Цуман А. В.
*ДО РІЧНИЦІ ЗВІЛЬНЕННЯ МІСТА КРИВИЙ РІГ ТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ ВІД НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ (на матеріалах експедицій)*..... 69

Доробок аспірантів, студентів та членів МАН

- Лисенко В. С.
ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ОБЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОГО РОГУ..... 79
- Лашкун О.
*ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОГО СТИЛЮ НА КРИВОРІЖЖІ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.*..... 86
- Лисоконь І.
*БУДІВЛІ ШМАКОВСЬКОГО РУДНИКА ЯК АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ
КРИВОРІЖЖЯ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.*..... 90
- Поздняк К.
*ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ С.Ю.ГАЄВСЬКОГО: ДО 140-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ*..... 94
- Щербак Я.
*ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ
ВИШІВ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.): ВИКЛАДАЧІ
СУСПІЛЬНИХ НАУК КРИВОРІЗЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ*..... 97
- Скоробогатько Д.
*ТАНКОВИЙ РЕЙД 1943 РОКУ В ПЕРСОНАЛЯХ (ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП
ВИЗВОЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ)* 102
- Бохонько Д.
*МУЗЕЙ — ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ІЗ МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ: Історико-
краєзнавчий музей Криворізької загальноосвітньої школи № 113*..... 104

Ярошук Є. <i>ШАХТАРСЬКА ЛАМПА ЯК АРТЕФАКТ КРИВОРІЗЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА</i>	108
Лихман А. <i>ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ГЕОЛОГО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ КПНЗ «ПАЛАЦ ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ» ЦЕНТРАЛЬНО – МІСЬКОГО РАЙОНУ</i>	110
Мокришева М. <i>ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ КРИВОРІЗЬКОГО АВІАЦІЙНОГО ГАРНІЗОНУ</i>	114
Латипова А. <i>КРИВОРІЗЬКІ «БІГУНИ»: ВИТОКИ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	117
Яценко Є. <i>СУЧАСНЕ ВЕСІЛЛЯ: КРИВОРІЗЬКІ РЕАЛІЇ</i>	122
Коломоець К. <i>СЦЕНОГРАФІЧНІ НОВАЦІЇ «АКАДЕМІЇ РУХУ»</i>	126

МАТЕРІАЛИ НОТАРІУСА М.М. ФЕДОРОВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ МІСТА ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одним із завдань, які необхідно вирішувати дослідникам історії Криворіжжя початку ХХ ст. є питання розширення джерельної бази. Значний масив документів було втрачено в період Другої світової війни, частина з них розпорошена по архівосховищам України. Гостро стоїть питання щодо джерельної бази з історії Криворіжжя й періоду Першої світової війни.

Саме тому, надзвичайно актуальними є матеріали Державного архіву Дніпропетровської області, які розкривають щоденну діяльність нотаріусів Кривого Рогу у період 1914-1916 рр.

В даній роботі поставлено за мету охарактеризувати джерельне значення документів криворізьких нотаріусів періоду Першої світової війни для історії міста зазначеного періоду.

Автором було проаналізовано документи з фонду 560 «Нотаріус М. Федоров, м. Кривий Ріг, Херсонська губернія». Всього у фонді нараховується 79 справ, які розкривають щоденну діяльність нотаріуса в період з 1914 по 1916 роки.

Як правило, це традиційні для діловодства документи: купівля землі, розгляд договорів тощо. Їх аналіз дозволяє доповнити краєзнавчі розвідки важливою інформацією передовсім з економічного життя міста.

Так, наприклад, 30 січня 1916 р. нотаріус М.М. Федоров документально оформив вимогу Олександра Львовича Коломойцева щодо виплати йому грошей за договором про “облаштування та експлуатацію вапнякових печей при руднику Коломойцевої при роз’їзді Шимановському ”[1, арк. 2]. Власне сам документ дозволяє зафіксувати як елементи економічних відносин (вартість по договору склала 2500 рублів), такі набувачів прав на користування печами — єврейських підприємців Кривого Рогу (Абрам Ісакович Юдович, Борис Моїсейович Должанський, Ісак Моїсейович Должанський, Давид Абрамович Пекарський, Хаїм Аптерович Бравинський)(Див. Додаток А.).

Звичайно, в матеріалах нотаріуса М.М. Федорова є документи пов'язані з Першою світовою війною. Так, на Криворіжжі відбувалась заготівля окремих необхідних матеріальних ресурсів. Зокрема, із заяви олександрійського міщанина Якова Боруховича Вербицького відомо про заготівлю сіна для потреб армії[2, арк. 5](Див. Додаток Б.).

Містить фонд також і документи, які висвітлюють майнові права церков Кривого Рогу, зокрема Покровської. В 1916 р. Покровській церкві було передано велику земельну ділянку на Карнаватці. В цьому ж документі фігурує й відомий для криворізьких краєзнавців священнослужитель отець Діодор Якубович[3, арк. 1](Див. Додаток В).

Такі землевпорядні документи важливі з точки зору уточнення місцевої топоніміки та власників земель Криворіжжя взагалі та Кривого Рогу зокрема. Безпосередньо розкривають ці питання документи нотаріуса щодо продажу землі, наприклад селянами с. Бого-Благодатне(наразі затоплене водами Карачунівського водосховища) [4, Арк.1-1зв].

Враховуючи специфіку нотаріальних документів, вони вимагали особистих підписів селян. Проаналізовані документи наочно демонструють питання грамотності сільського населення Кривого Рогу. В документах раз по раз зустрічаються факти підписів іншими особами у зв'язку з неграмотністю суб'єктів правовідносин. Найбільш типовим є підписання документу родичами (наприклад чоловік) або просто односельчанином[5, Арк. 2]. Й в такому випадку видно помилки навіть у написанні власних прізвищ та імен (Див. Додаток Г).

Значна частина матеріалів містить заяви про розшук певних осіб для повідомлення претензій, дотримання пунктів договорів тощо.

Окремо слід відзначити документи, які розкривають стосунки місцевого населення з підприємствами Криворіжжя, передовсім металургійними. В згаданому фонді міститься справа про судову тяганину за земельні ділянки, які почало розробляти Юріївсько-Донецьке Металургійне Товариство[6, Арк.3-5].

Загалом, документи криворізького нотаріуса Миколи Миколайовича Федорова періоду 1914-1916 рр. є цінним джерелом краєзнавчої літератури, які чекають свого дослідника.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Дніпропетровської області (далі -ДАДО). - Ф. 560. - Оп.1. - Спр. 3. - Арк. 2.
2. ДАДО — Ф. 560. - Оп. 1. - Спр. 3. — Арк.5.
3. ДАДО — Ф. 560. - Оп. 1. - Спр. 60. — Арк.1.
4. ДАДО — Ф. 560. - Оп. 1. - Спр. 64. — Арк.1-1зв.
5. ДАДО — Ф. 560. - Оп. 1. - Спр. 7. — Арк.2.
6. ДАДО — Ф. 560. - Оп. 1. - Спр. 3. — Арк.3-5.

ДОДАТКИ

Додаток А.

“Криворогский нотариус

Николай Николаевич Федоров

М. Кривой-Рог. Тысяча девятсот шестнадцатого года Января тридцатого дня. Явился ко мне Криворогскому Нотариусу, Николаю Николаевичу Федорову, в контору мою находящуюся по Почтовой улице в доме № 30, лично мне известный имеющий законную правоспособность к совершению актов Ветеринарный Врач Александр Львович Коломойцев, проживающий временно в м. Кривом-Роге, Херсонского уезда, действующий по предъявленной мне в подлиннике доверенности, выданной ему законноспособной к совершению актов матерью его вдовой Колежского Ассесора Марией Поликарповной Коломойцевой, явленной в конторе Криворогского Нотариуса Джалалова 25 Января 1913 года за № 1206-м и заявил мне следующее: прошу Вас г. Нотариус заявить проживающим в м. Кривом-Роге: Абраму Исаковичу Юдовичу, Борису Моисеевичу Должанскому и Исаку Моисеевичу Должанскому, каждому в отдельности, - ниже следующие: по переуступочной надписи приняли Вы на себя совместно все права и обязанности по договору, заключенному 9 октября 1913 года Марией Поликарповной Коломойцевой с Давидом Абрамовичем Пекарским и Хаимом Апетровичем Бравинским по устройству и эксплуатации известковых печей при руднике Коломойцевой при разъезде Шимановском. Согласно пункту 9-го означенного договора должны Вы уплатить Коломойцевой Две тысячи пятсот рублей».

Джерело: Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. 560. - Оп.1. - Спр. 3. - Арк. 2.

Додаток Б.

“Александрийского мещанина Якова
Боруховича Вербицкого, проживающего
в м. Кривом-Роге, Херсонского уезда
Заявление

Настоящим покорнейше прошу Вас г. Нотариус, заявить проживающему в поселке при ст. Долгинцево, Криворогской волости, Херсонского уезда, крестьянину Самуилу Герасимовичу Славинскому, следующее:

Милостивый Государь, Самуил Герасимович. Принадлежащее Вам сено, скошенное Вами и приобретенное Вами в готовом виде, находящееся на степи, арендуемой Графом Капнифстом и проданное Вами же: Ноте Миропольскому и Иосифу Крейцеру, ныне таковое для действующей армии ...”

Джерело: Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. 560. - Оп.1. - Спр. 3. - Арк. 5.

Додаток В.

“Мая 23 дня 1916 года

№ 375

Проект креспостного свидетельства

<...> явился священник Покровской церкви м. Кривого Рога Херсонского уезда и губернии, отец Диодор Евграфович Якубович, жительствующий в том же м. Кривом-Роге, действующий в качестве уполномоченного Херсонской Духовной Консистории на основании в подлиннике мне при сем представленного указа той Консистории от одиннадцатого Мая тысяча девятсот шестнадцатого года за № тридцать тысяч четыреста тридцать вторым, в сопровождении лично мне известных свидетелей: земледельца Эфроима Абрамовича Михунина и мещанина Исаака Лазоревича Тутмана, живущих в местечке Кривой Рог <...> о признании за Покровской церковью местечке Кривом-Роге, Херсонской губернии и уезда, на Карнаватке, по Покровской улице и закл. усадебном месте, площадью по измерению, произведенном девятнадцатого Февраля тысяча девятсот четырнадцатого года землемером Лутаем тысяча пятсот семнадцать /1517/ кв. сажень, с постройками в границах по плану, составленного тогда же и тем же землемером: с северо-востока с усадьбой наследника умершего Сергея Швашича на протяжении тридцати пяти целых и десяти сотых

/35,10/ сажень, с юго-востока по Покровской улице на протяжении пятидесяти целых и двадцати пяти сотых /50,25/ сажень, с юго-запада по Киптиловской улице на протяжении двадцати семи целых и семи десяти сотых /27,79/ сажень и с северо-запада с усадьбой Федота Кравца на протяжении двадцати восьми целых и пятидесяти восьми сотых /28,58/... ”

Джерело: Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. 560. - Оп.1. - Спр. 60. - Арк. 1-1зв.

Додаток Г.

“Крестьянин м. Кривого-Рога, Херсонского уезда Лука Степанович Бойко, а за него неграмотного по его личной просьбе подписал крестьянин Павел Иосифович Нимичь.

Крестьянин того же м. Кривого-Рога, Херсонского уезда Анна Ивановна Ткаченко, а за нее неграмотную, подписал муж ея.

Кристьянин Пракофи Даниловъ Ткаченко”

Джерело: Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. 560. - Оп.1. - Спр. 7. - Арк. 2.

**Дояр Л.В., к.і.н., доцент,
ДВНЗ «Криворізький національний Університет»**

КАДРОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК ОБ’ЄКТИВНИЙ СВІДОК ЕПОХИ

*(90-річчю першого випуску
Криворізького вечірнього робітничого технікуму присвячується)*

Цього року виповнюється 90 років відтоді, як зі стін Криворізького вечірнього робітничого технікуму вийшли перші фахівці. У 1926 р. вони отримали кваліфікацію гірничих техніків і частково ліквідували тогочасний катастрофічний кадровий голод гірничорудної промисловості Кривого Рогу. Про деяких з них (А.П. Жмайла, В.І. Смушкова, Г.М. Томашевського, П.Н. Торського) автор розповів у своїх попередніх публікаціях [5-7, 11].

В історії нашого університету хрестоматійною істиною стало твердження про 12-ть із 67-ми осіб першого набору КВРТ, які закінчили технікум у 1926 р. [3, арк. 1].

Між тим, ювілейне видання 1972 р., присвячене 50-річчю Криворізького гірничорудного інституту, серед перших випускників називає лише 11 імен: М.О. Бабенко, Д.М. Бесов, А.П. Жмайло, А.М. Курзанцев, В.І. Смушков, П.Н. Таран, Г.М. Томашевський, П.Н. Торський, В.Е. Фукс, І.В. Хромов, О.Ф. Чиж [13, с. 6]. При цьому, автором нещодавно встановлено, що у список випускників 1926 р. П.Н. Таран не входив – підтвердженням є його Свідоцтво про закінчення нашого технікуму у 1927 р. [8], а останній з перерахованих – Чиж О.Ф. – судячи з наявних документів, також у цей список потрапив помилково, про що розповідається далі.

Слід зазначити, що впродовж 1927 р. дипломні роботи захищалися двічі – у січні і жовтні. Серед випускників 1927 р. було чимало студентів з першого (1922 р.) набору КВРТ. Загалом було випущено 19 осіб, які, на відміну від випуску 1926 р., за дозволом Катеринославської губпрофосвіти і рішенням Кваліфікаційної комісії, вже могли отримувати звання інженерів вузького профілю. Випускниками 1927 р. стали перші в історії нашого університету дипломники з відзнакою – Федір Олександрович Малигін і Полікарп Маркіянович Пастушкін [13, с. 6]. Водночас, випускниками 1927 року стало чимало студентів з першого набору КВРТ, зокрема, вищеназваний Павло Ничипорович Таран [8]. У 1927 р. з кваліфікацією гірничого техника закінчив КВРТ Кирило Степанович Писанко, про що свідчить оригінал його Свідоцтва про закінчення КВРТ, що зберігається в архіві Музею історії університету [1, арк. 1]. Між тим, К.С. Писанко був зарахований на навчання у 1922 р., тобто до першого набору КВРТ – про це йдеться і у «Особовому аркуші з обліку кадрів», і у тексті самого Свідоцтва про закінчення. Колоритна постать К.С. Писанка досліджена нами у декількох попередніх публікаціях [4, 10].

Аналогічна ситуація документально підтверджується і по прізвищу фігуранта даної публікації: Олександр Францевич Чиж традиційно входить у список випускників 1926 р., між тим, у його папці з фонду «Персоналії» зберігається довідка, датована 13 червня 1940 р., завірена «мокрою» печаткою і підписом інспектора відділу кадрів КГРІ, у якій йдеться, що Олександр Францевич Чиж у 1927 р. закінчив Жовтневий гірничий технікум, захистив дипломний проект і рішенням Кваліфікаційної комісії отримав «кваліфікацію гірничого інженера вузької спеціальності» [саме так написано у документі, який підписав тогочасний директор КГРІ М.К. Правицький – Л.Д.] [2, арк. 3]. На наш погляд, кадрова документація

довоєнної доби заслуговує на цілковиту довіру, адже вона укладалася в умовах збереженого архіву. Під час війни документальна база постраждала, історію відновлювали, спираючись на спогади, а інколи і припущення – за таких умов помилок не уникнути. Отже, Олександра Францевича Чижа слід вважати випускником 1927 р. Інакше кажучи, з 11, раніше відомих нам імен випускників 1926 р., можна сміливо викреслювати два – О.Ф. Чиж і П.Н. Таран закінчили наш заклад у 1927 р., хоча були вступниками першого (1922 р.) набору.

У 1928 р. захищалося 15 осіб, шестеро з них отримали звання інженерів вузького профілю, серед них Ф.П. Гуров, Ю.П. Корецький, М.В. Міщенко, Е.С. Мошиченко, К.І. Сороколет, Д.І. Циганок [13, с. 7]. Інші фахівці були випущені з кваліфікацією гірничих техніків. Напевно, серед випускників 1928 р. також були студенти першого набору КВРТ, які своєю наполегливою працею, нарешті, здолали проблеми «вечірнього навчання» і поповнили лави радянської робітничо-селянської інтелігенції – інтелігенції у першому поколінні. Автор переконаний, що подальші пошуки дадуть відповідь і на це питання.

Даною публікацією ми започатковуємо історіографію персоналії Олександра Францевича Чижа: документи, пов'язані з його і життям і діяльністю, у науковому обігу дотепер не перебували. Між тим, біографія випускника нашого навчального закладу яскраво віддзеркалює радянську епоху нашої історії.

Слід підкреслити, що повноцінної першоджерельної бази ми, на жаль, не маємо. У листі до Валентина Леонідовича Золотарьова [перший пошуковець і фундатор архівного фонду Музею історії КГРІ – Л.Д.], О.Ф. Чиж 23 травня 1979 р. писав, що він не в змозі надати ґрунтовний матеріал [2, арк. 9]. На той момент Олександр Францевичу вже виповнилося 74 роки, він хворів. Між тим, документи, що все ж таки, потрапили на зберігання у Музей історії КГРІ, є надзвичайно цікавими і значущими як в контексті загальної, так і краєзнавчої історії.

Переважну більшість відомих нам першоджерел з біографії О.Ф. Чижа становить кадрова документація, яка є неупередженим, об'єктивним свідком радянської епохи, бо абсолютно позбавлена оціночного (суб'єктивного) компоненту.

Завдяки наявним документам, у цілому, можна прослідкувати життєвий шлях О. Ф. Чижа. Так, у характеристиці тресту «Укрспирттехпостач», виданій 18 грудня 1957 р. і підписаній заступником управляючого М. Соколовським, говориться, що

Олександр Францевич Чиж народився у 1905 р., за національним походженням – українець, за освітою – гірничий інженер, за партійною ознакою – безпартійний [2, арк. 7]. У 1922 р. він був зарахований на навчання до Криворізького вечірнього робітничого технікуму. У цей час він працював у рудоуправлінні ім. Дзержинського – про його роботу на посадах дільничного і змінного штейгера з 12 жовтня 1926 р. говорить у Довідці рудоуправління, датованій 25 листопада 1927 р. [2, арк. 1]. У документі також повідомляється, що О.Ф. Чиж звільнився з Дзержинського рудоуправління у зв'язку з призовом на військову службу. На той момент він вже був дипломованим спеціалістом, про що свідчить вищеназвана довідка КГРІ від 13 червня 1940 р., видана за підписом М.К. Правицького [2, арк. 3]. Демобілізувавшись, О.Ф. Чиж повернувся у Кривбас і, незабаром, зайняв керівну посаду – цей факт підтверджує його відпускне посвідчення за № 1598, видане 10 вересня 1929 р. рудоуправлінням ім. Дзержинського [2, арк. 2]. У посвідченні говорить, що Олександр Францевич Чиж керує шахтою «Радянська» на МОПРівському руднику і знаходиться у черговій тарифній відпустці тривалістю 10 (!) днів. В архівній справі зберігається фотознімок О.Ф. Чижа, зроблений 9 лютого 1929 р. [2, арк. 15].

З подальших за хронологією документів зрозуміло, що О.Ф. Чиж продовжував працювати у рудоуправлінні ім. Дзержинського протягом 1930-х рр. Вочевидь, що у цей час він займався науковою діяльністю: у музейному архіві зберігається брошура 1938 р. під назвою «Про цикли у залізорудній промисловості (на шахтах Кривбасу)» [2, арк. 10]. О.Ф. Чиж був співавтором цієї праці, а видана вона була у Москві. Наукову діяльність О.Ф. Чижа підтверджує і фотодокумент, на якому зображено учасників науково-технічної конференції з проблем гірництва, що проходила у Ленінграді у 1934 р. [2, арк. 11]. До речі, учасником конференції був тогочасний викладач і науковець КГРІ В.Ф. Терещенко.

Напередодні війни О.Ф. Чиж займав посаду «начальника Будинку Техніки тресту «Дзержинськруд»» [саме так зазначено у документі – Л.Д.] [2, арк. 4]. Посвідчення за № 4040 про відрядження О.Ф. Чижа на станцію Бакал управляючий трестом «Дзержинськруд» А.Н. Шильман підписав 12 серпня 1941 р. (!!!) – через день у Кривий Ріг увірвалися німці! Але охайний документ, хоч і на пожовклому від часу папері, зі штампом «Дзержинськруд», жодним чином, не натякає на страх чи паніку. Єдине, що кидається в очі – це яскраво-червоний колір олівця, яким Абрам Натанович

Шильман поставив свою резолюцію. Авторка – не прибічник пафосних символів, але, взявши до рук документ, здригнулася – розбірливий підпис, як кривава пляма, приковує до себе увагу. Напевно, у Шильмана не було іншого олівця, але сучасне сприйняття документу буквально містичне.

Отже, як і більшість криворізьких гірничих інженерів, О.Ф. Чиж під час війни працював на Уралі. Бакал, як і побратим Кривого Рогу Нижній Тагіл, під час евакуації був перенаселений криворіжцями.

Після звільнення Кривого Рогу від фашистів, 3-го березня 1944 р. Державний трест залізних рудників «Кривбасруда» відрядив О.Ф. Чижу у рудоуправління ім. Ілліча [2, арк. 5]. Олександр Францевич мусив взяти участь у роботі комісії, яка встановлювала обсяги втрат і об'єми відновлюваних робіт. Як свідчить «Виробнича характеристика», видана О.Ф. Чижу 21 березня 1946 р. Спецбудтрестом № 2, він з квітня по грудень 1944 р. працював начальником виробничо-технічного відділу Спецбудтресту № 2 [2, арк. 6]. У грудні 1944 р. його відрядили працювати на Донбас. Олександр Францевич відбудовував вугільний комплекс Костянтинівки і проявив себе як висококласний спеціаліст і талановитий організатор.

Напевно, з того часу наш випускник остаточно закріпився на Донбасі і вже більше не повертався у Кривий Ріг. З 17 липня 1952 р. до 1 листопада 1957 р. О.Ф. Чиж працював у Ворошиловградському [сучасна назва Ворошиловграду – Луганськ – Л.Д.] шахтоуправлінні тресту «Укрспирттехпостач». У зв'язку з ліквідацією цього підприємства головний інженер О.Ф. Чиж отримав позитивну характеристику – рекомендацію для влаштування на нове місце роботи. Оригінал цього документу, на фірмовому бланку тресту, зберігається у його архівній справі [2, арк. 7]. Судячи з маркування конверту та змісту листа, який О.Ф. Чиж надіслав завідувачу нашого музею В.Л. Золотарьову, впродовж 1950-1970-х рр. Олександр Францевич мешкав у Ворошиловграді [2, арк. 8]. Остання інформація з його біографії датована кінцем травня 1979 р. Як склалася подальша доля нашого випускника нами не встановлено...

Слід зазначити, що аналіз першоджерел, пов'язаних з постаттю Олександра Чижа, навів автора на цікаві роздуми. Справа у тому, що цитована вище довідка за № 3-13-6, видана О.Ф. Чижу канцелярією КГРІ 13 червня 1940 р., в адресі інституту вказує не звичну для нас вулицю Пушкіна, 37, а вулицю Пушкінську, 29 [і це в офіційному документі, на тогочасному штампі КГРІ – Л.Д.]. Якщо стосовно номеру

питань не виникає – після війни вулиця була забудована щільніше і кількісний номер корпусу нашого навчального закладу зріс, то різниця у назві потребує роз'яснень. Автор під час написання «Воєнного літопису КГРІ» вже звертав увагу на той дивний факт, що учасники епістолярію М.К. Правицького у адресах зазначали вулицю Пушкінську, а не Пушкіна [9]. Чому і за яких обставин відбулося таке перейменування?! Відповіді ми не знаходимо навіть у нашого знаменитого краєзнавця-енциклопедиста Володимира Пилиповича Бухтіярова [12, с. 357].

У автора даної розвідки з цього приводу є красива, але документально не підтверджена, версія. Справа у тому, що одним із визволителів Кривого Рогу від гітлерівців був Юхим Григорович Пушкін – він керував діями танкістів на ділянці від селища Радущне до Змички, він же став першим комендантом Кривого Рогу. Коли 11 березня 1944 р. Ю.Г. Пушкін загинув під Баштанкою (Миколаївська обл.) від авіабомби, то планувалося поховати його у Кривому Розі. Можливо, саме це вплинуло на закріплення за вулицею нової назви – а дивний збіг прізвищ видатного російського поета О.С. Пушкіна і Героя Радянського Союзу, генерал-лейтенанта Ю.Г. Пушкіна сплутав усі мотиви перейменування. Принаймні, вулицею Пушкіна колишню Пушкінську почали називати саме після Великої Вітчизняної війни. Ось такі інформаційні «бомби» інколи уміщує звичайна кадрова документація...

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів музею історії ДВНЗ «Криворізький національний університет» (далі АМІ ДВНЗ «КНУ»). – Ф. 1 «Персоналії». – Оп. 2. – Спр. 156 «Писанко Кирило Степанович». – 76 арк.
2. АМІ ДВНЗ «КНУ». – Ф. 1 «Персоналії». – Оп. 2. – Спр. 219 «Чиж Олександр Францевич». – 16 арк.
3. АМІ ДВНЗ «КНУ». – Ф. 2. «Історія Криворізького гірничорудного інституту». – Оп. 2. – Спр. 2 «Матеріали до 50-річчя КГРІ». – 33 арк.
4. Дояр Л.В. Випускник КВРТ – очевидець зародження Євросоюзу/ Л.В. Дояр// Університетські новини. – 2016. – лютий.
5. Дояр Л.В. Вони були першими: А.П. Жмайло – випускник Криворізького вечірнього робітничого технікуму 1926 р. (90-річчю першого випуску Криворізького національного університету присвячується)/ Л.В. Дояр// Грані. – 2016. – № 2. – С. 90-94.
6. Дояр Л.В. Двічі «наший»: випускник П.М. Торський (КВРТ, 1926 р.), (КГРІ, 1937 р.)/ Л.В. Дояр// Університетські новини. – 2016. – березень.
7. Дояр Л.В. Жмайло Андрій Павлович – від судового вироку до звання Героя Соціалістичної Праці/ Л.В. Дояр// Університетські новини. – 2016. – січень.
8. Дояр Л.В. Павло Таран – перший студент «прискореної форми навчання» у Криворізькому вечірньому робітничому технікумі// Університетські новини. – 2016. – квітень.
9. Дояр Л.В. Про війну – мовою документів. Воєнний літопис КГРІ (1941-1945)/ Л.В. Дояр. – Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2013. – 304 с.

10. Дояр Л.В. Радянський закордонний туризм кінця 1950-х рр. очима криворізького гірничого інженера/ Л.В. Дояр// Scientific journal «Virtus». – 2016. – № 5 (February). – С. 209-213.
11. Дояр Л.В. Розстріляний курс/ Л.В. Дояр// Університетські новини. – 2016. – лютий.
12. Енциклопедія Криворіжжя у 2-х т./ [укл. В.П. Бухтіяров]. – Кривий Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 2. – 2005. – 816 с.
13. Криворожский горнорудный институт/ [Отв. редактор Н.И. Стариков]. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1972. – 184 с.

**Шляхтич Р. П., к.і.н.,
доцент кафедри історії України та правознавства
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»**

ДМИТРО ГОРБАЧІВ — ПЕРШИЙ КЕРІВНИК ОУН НА КРИВОРІЖЖІ (осінь 1941-зима 1942 р.р.)

Друга світова війна – одне з найжахливіших та контрверсійних явищ ХХ ст. Україна в роки війни виступала ареною на якій зійшлись у жорстокому протистоянні радянська та німецька армії, діяли різноманітні підпільні та партизанські групи. Діяльність радянських партизан висвітлена у багатьох вітчизняних та зарубіжних працях в яких доведено, що радянський рух Опору діяв майже на всій території України. Натомість діяльність підпілля ОУН(р) та формувань УПА досліджується відносно недавно і досі одним з малодосліджених аспектів залишається діяльність оунівського підпілля на сході України, зокрема і на території Криворіжжя.

В серпні 1941 року до Кривого Рогу прибуває один з роїв Південної похідної групи ОУН(р). До його складу входили українські націоналісти які мали за мету створити у місті осередок української державності, а серед його мешканців розповсюджувати націоналістичну ідеологію. Одним з найбільш активних членів цього рою, який відіграв значну роль в житті Кривого Рогу перших місяців окупації був Дмитро Горбачів.

Сьогодні дуже важко встановити місце народження цієї людини, адже існує щонайменше три версії його походження. Першу з них, висловив у своїх спогадах член ОУН(р) який перебував у Кривому Розі восени 1941 року Є. Стахів. Він відзначає, що Д. Горбачів «син петлюрівських емігрантів родом з Кубані [1, с. 94]». Інші відомості подає керівник Південної похідної групи Т. Семчишин. Він стверджує, що Д. Горбачів був уродженцем Дніпропетровської області, але мешкав у Польщі і навчався у Львівському держуніверситеті [2, арк. 91]. Є ще і третя точка зору, яку

висловлював член ОУН(р), другий редактор газети «Дзвін» Б. Євтухов. Під час одного з допитів він свідчив, що Д. Горбачів був родом з Галичини [3, арк. 17 зв.]. Більше того, існують різні відомості стосовно віку цієї людини. Так, Б. Євтухов наголошує що йому було на вигляд 24-25 років, а Т. Семчишин – 33-34 роки. Єдине, що більш-менш є узгодженим з біографії Д. Горбачіва до прибуття його в Кривий Ріг це освіта. Так, Б. Євтухов підтверджує слова Т. Семчишина про те, що Д. Горбачів навчався у Львівському державному університеті, а з 1939 по 1941 рік був його викладачем на посаді асистента, викладав хімію [3, арк. 17 зв.].

Колишній викладач-хімік виявився дуже вдалим організатором. Так, вже 17 серпня 1941 року Д. Горбачів скликав зібрання інтелігенції міста на якому була обрана міська управа на чолі з інженером С. Шерстюком [4, арк. 62]. А Д. Горбачів займає посаду очільника відділу пропаганди міської управи. Більшість членів міської управи були або членами ОУН, або її симпатиками, а тому до січня 1942 року націоналісти діяли в місті цілком легально. Тому і не дивно, що з серпня 1941 року над міською управою було вивішено синьо-жовтий український прапор, а в місті вільно висіли плакати «Слава Степану Бандері», «Слава Самостійній Україні» [5, арк. 42 зв.]. Більше того, вже з перших днів створення міської управи її діловодство, завдяки наполяганням Д. Горбачіва, було переведено на українську мову. А серед робітників управи розповсюджувались націоналістичні агітаційно-пропагандистські матеріали [6, арк. 21].

Д. Горбачів діяв у відповідності до основних завдань які були поставлені перед окружними провідниками ОУН(р). Вони передбачали крім створення місцевих органів влади, ще й залучення молоді до Організації та забезпечення діяльності громадсько-культурних товариств. Так, зі свідчень інспектора відділу освіти міської управи М. Желтухи відомо, що в кінці серпня на початку вересня 1941 року в місті, з ініціативи Д. Горбачіва, були проведені курси для молоді. На них записались близько 40 осіб, а основною їх метою було розповсюдження серед молодих людей ідей українського націоналізму. З цією ж метою, в серпні 1941 року Д. Горбачів дав М. Жовтусі, як і іншим вчителям, брошуру з програмою ОУН. (Цікаво, що очевидно для конспірації, на обкладинці було написано «Конституція – основной закон СССР»). Ця програма передбачала Створення Української держави без більшовиків та німців, а також пропонувалось запровадити приватну власність на землю та інші засоби

виробництва [4, арк. 23-24]. Взагалі, ставлення Д. Горбачіва до німців було негативним. Адже, як згадував М. Желтуха. під час однієї розмови з ним Д. Горбачів наголосив, що німці не друзі українцям і сильно допомагати їм не варто.

Проте робота з вчителями на цьому не обмежувалась. Відомо, що протягом осені 1941 року з ініціативи керівника відділу пропаганди міської управи було проведено декілька зустрічей з вчителями. Найбільша з них відбулась в жовтні або листопаді 1941 року. На ній були присутні близько 100 осіб вчителів, а від міської управи – Д. Горбачів, М. Пронченко, А. Олійник та інші. Ця конференція мала зорієнтувати педагогічні кадри Криворіжжя, як проводити викладання в нових умовах. Про цю задачу свідчить характер доповідей. Так, М. Желтуха виступав з доповіддю «Культура мови» [4, арк. 30]. Отже, робота з молоддю та вчителями була одним з пріоритетів ОУН(Б). Проте, не менш важливою була робота по створенню «Просвіти».

Восени 1941 року з ініціативи Д. Горбачіва була проведена конференція інтелігенції міста на якій була утворена «Просвіта». Перед поважним зібранням виступив сам Д. Горбачів, який заявив, що створення «Просвіти» буде сприяти вихованню народу на принципах націоналізму та виховувати в українцях прагнення до створення власної державності. Така задача видавалась цілком логічною, адже галичани, які прибули в місто мали переконувати місцевих мешканців, що української держави в рамках СРСР не існувало та не існує, а УРСР – це квазідержавна.

На цьому ж зібранні було обрано правління «Просвіти». До його складу увійшли М. Желтуха, Д. Горбачів, В. Кириленко, А. Олійник, С. Шерстюк, П. Кузин та інші [4, арк. 52зв-53]. Філії «Просвіти» створювались в районах міста, а також в сільській місцевості.

Більше того, Д. Горбачів їздив навіть в Дніпропетровськ для підтримання місцевого осередку Українського клубу. Ця поїздка відбулась в жовтні 1941 року. Щоправда, німці не дозволили провести це зібрання, але про намір це зробити свідчив член ОУН(р) Дніпропетровська Г. Максименко [7, арк.23].

Також з ініціативи Д. Горбачіва вже в серпні 1941 року створюється місцева газета «Дзвін». Першим її редактором стає відомий криворізький поет М. Пронченко. Відразу газета стала випускати матеріали проукраїнського характеру. На її шпальтах з'являлись статті присвячені діяльності українського козацтва, українські вірші та

проза. Проте, на листопад 1941 року відносини між Д. Горбачівим та М. Пронченком загострилися, що привело до заміни останнього на Б. Євтухова. Вже згадуваний Є. Стахів у своїх спогадах відзначає, що саме після доносу Д. Горбачіва криворізька поліція заарештувала М. Пронченка та секретаря редакції І. Потапенко [1, с.94]. Хоча ця версія може бути хибною адже І. Потапенко був завербований до ОУН(Б) Б. Євтуховим за наказом Д. Горбачіва [3, арк. 32]. А тому, мало вірогідно, що Д. Горбачів був причетний до знищення члена ОУН(р).

Грудень 1941 – січень 1942 року позначилися хвилею арештів українських націоналістів у місті. За таких обставин Д. Горбачів полишає Кривий Ріг і повертається в Західну Україну.

Нажаль, відомостей про Дмитра Горбачіва після від'їзду з Кривого Рогу поки що не знайдено. Проте пошуки продовжуються...

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони / Є. Стахів – К.: Рада, 1995.
2. ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.372. – Т.1.
3. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П- 27466.
4. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П- 25362.
5. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П- 25497.
6. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П- 26558.
7. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П- 24502.– Т.1

Товстоляк Н.М.,

к.і.н., доцент

**Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»**

ОЛЬГЕРД ПЕТРОВИЧ АРТЮШЕВСЬКИЙ (1921-1992): ЖИТТЯ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Серед істориків, що викладали історію у Криворізькому педагогічному інституті, особливе місце посідає Ольгерд Петрович Артюшевський (1921-1992). Це була людина із широкими знаннями, справжній фахівець – педагог, людина високої культури, ерудиції. На його долю довелося багато трагічних подій, пов'язаних із II світовою війною та важкими післявоєнними роками. Його біографія ще мало вивчена, тому чекає на своїх дослідників. Деякі документи з архіву Криворізького

педагогічного інституту дозволяють скласти життєпис та висвітлити науково-педагогічну діяльність О. П. Артюшевського.

Ольгерд Петрович Артюшевський народився 4 червня 1921 р. у м. Койданово Мінської обл. У 1932 р. Койданово отримало нову назву – Дзержинськ, тому що у кількох десятках кілометрів у маєтку Держиново народився Ф. Е. Дзержинський. Місто, в якому пройшли дитячі роки Ольгерда Артюшевського, мало давню історію. У часи Київської Русі це було Крутогір'я, коли великий литовський князь Міндовг переміг татар під командуванням хана Койдана у битві біля містечка, воно отримало назву Койданово. У навколишніх землях залишилися руїни оборонних старих споруд, навколо історичних пам'яток існувало багато легенд та оповідань. Все це сприяло тому, що із раннього дитинства білоруський хлопчик захопився історією.

У 1938 р. він вступив до історичного факультету Білоруського державного університету. В особовому листку з обліку кадрів рукою О. П. Артюшевського записано, що із жовтня 1940 р. по червень 1941 р. він працював завучем та вчителем історії Домбровської середньої школи Чижевського району. Закінчувати університет йому довелося вже після II світової війни. З червня до листопада 1941 р. він був курсантом радіокурсів у Тбілісі, а потім до лютого 1943 був радистом у Приморській армії. Як людину, що має гуманітарну освіту, у лютому 1943 р. його було призначено політруком стрілецької роти, у серпні він після поранення лікувався у госпіталі, а потім до листопада 1945 р. воював у складі четвертої повітряної армії. Політрук О. П. Артюшевський визволяв Новоросійськ, Керч, воював у Польщі, Німеччині [1, арк. 1-2].

З грудня 1945 р. Ольгерд Петрович жив у Ленінграді, працював старшим науковим співробітником Ленінградського відділення історичного архіву. У 1946 р. закінчив Білоруський державний університет, йому було присвоєно кваліфікацію «молодшого наукового співробітника, асистента і викладача старших класів» [1, арк. 4]. З вересня 1947 р. він працював на посаді начальника відділу. Читав курс історії КПРС у педагогічному інституті імені О. І. Герцена. З листопада 1948 р. до серпня 1950 р. він працював у Виборзькому державному архіві Ленінградської області [1, арк. 8]. Можна лише припустити, чому у цей складний час він так стрімко робив кар'єру. Людині, що досконало знала українську, білоруську, польську мови, історію

Білорусі, мала відповідну кваліфікацію, довелося працювати із великим потоком цінних документів, що поступали з окупованих територій.

Зі своєю дружиною, Антоніною Василівною, вони були знайомі ще з довоєнних часів, але одружилися вони у Ленінграді. Вона перенесла блокаду, тому у 1950 р. у зв'язку із погіршенням стану її здоров'я подружжя Артюшевських виїхало до Білорусі. З 1950 до 1959 р. вони жили у стародавньому білоруському населеному пункті – Плещениці Мінської області. Ольгерд Петрович працював директором Плещеницької середньої школи, директором інтернату, завідував районним відділом народної освіти, викладав історію. Багато років він працював у Білоруських архівах, вивчав документи з історії рідного краю, Білорусі. Написав історичний нарис з історії Плещениць і Плещеницького району. Його й зараз добре пам'ятають на батьківщині.

З 1962 по 1976 роки родина Артюшевських жила у Одеській області, вони переїхали на Південь у зв'язку із погіршенням здоров'я дружини. Ольгерд Петрович працював завучем у Суворовській середній школі, директором Муравленської середньої школи. У характеристиці на вчителя О. П. Артюшевського записано: «веде науково-дослідну роботу, краєзнавчу роботу, популяризує її у Придунайській пресі..., керує місцевим відділенням товариства «Знання»...» [1, арк. 11].

У 1976 р. О. П. Артюшевський прочитав у журналі «Новий мир» об'яву про набір викладачів (із наданням житла) у Криворізькому педагогічному інституті. У вересні 1976 р. його було прийнято на посаду старшого викладача кафедри марксизму-ленінізму, з 1978 р. він завідував кафедрою. Кандидатську дисертацію Ольгерд Петрович захистив у 1982 р., у цьому ж році він отримав у Москві атестат доцента по кафедрі марксизму-ленінізму [1, арк. 26].

Ольгерд Петрович плідно працював над вивченням антикріпосної боротьби українського, білоруського та російського народу в XVII ст. Ним була опублікована монографія «Спільна антикріпосницька боротьба мас працівників Росії, України та Білорусі. Друга половина XVI-60-ті роки XVII ст.» (К., 1987). На цю тему у 1989 р. він закінчив докторську дисертацію у спеціалізованій раді Київського державного університету. У 1989 р. він був обраний на посаду професора кафедри історії КПРС, у 1990 р. – обраний на посаду професора, а у лютому 1991 р. отримав атестат професора по кафедрі політичної історії XX ст. [1, арк. 73].

Під час роботи у Криворізькому національному університеті Ольгерд Петрович працював над проблемами витоків інтернаціональної єдності українців, білорусів та росіян; багато років вдосконалював методику використання джерел при вивченні та викладанні історії, є автором методичних посібників та наукових праць, на жаль, до списку особової справи внесено лише 18 його праць [1, арк..57-59]. Ольгерд Петрович уважно вивчав історію України та Білорусі, їх стосунки. Він знаходив рідкісні документи, досконало вивчав їх

Значну увагу він приділяв пропагандистській та лекторській роботі. Як й більшість істориків радянської доби він був членом КПРС. Криворізький міський комітет надавав йому відповідальні доручення: він керував семінаром партійно-господарського активу міста, членом методичної ради та лектором. Ще з середини 40-х рр. Ольгерд Петрович був членом товариства «Знання», постійно читав лекції для різних категорій населення.

Свої професійні обов'язки він виконував бездоганно. Колеги згадують його як приклад порядності, благородства, чесності, толерантності. У нього було дві дочки, одна закінчила Криворізький педагогічний інститут.

Ветеран війни, капітан запасу О.П.Артюшевський проводив значну виховну роботу з молоддю, був заступником голови Ради ветеранів війни та праці Криворізького педагогічного інституту. Він мав 12 урядових нагород. Але у 1992 р. він помер після важкої хвороби. В біографії Ольгерда Петровича Артюшевського багато цікавих сторінок, ще більше – невідомих. Тому, на нашу думку, необхідно продовжити вивчення його життя та науково-педагогічної діяльності. Особливо цікавим залишається його робота в Білорусі у післявоєнний період, необхідно продовжити пошук його публікацій, інших матеріалів, що стосуються цієї неординарної особи.

ДЖЕРЕЛА:

1. Архів Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Особова справа: Артюшевський Ольгерд Петрович. – 01.09.1976 – 28.02.1992. – 76 арк.

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ
ЗАКОНУ ВІД 21.05.2015 р.**

У даній роботі не розглядаються питання про доцільність, своєчасність і потрібність даного закону. Автор поставив перед собою завдання висвітлити деякі спірні питання, що виникають під час вибору топонімів, які носять імена осіб або названі на честь подій, що підпадають під перейменування. Також автор не мав на меті надання рекомендацій щодо нових назв криворізьких топонімів замість тих, що будуть ліквідовані в ході виконання закону.

Основні проблеми, на думку автора, під час підготовки списку топонімів, які повинні бути перейменовані, полягають в нечіткості і невизначеності формування положень закону, а також у відсутності конкретних фахових рекомендацій професійних істориків і краєзнавців, які б отримали підтримку на державному рівні, щодо тлумачень положень закону. Тому під час відбору топонімів, що підпадають під дію закону, часто переважають суб'єктивні трактування – від повного неприйняття до застосування у розширеному форматі, коли ініціатори прагнуть перейменувати навіть ті об'єкти, які не підпадають під дію закону. Автором виділені і пропонуються для обговорення найбільш характерні проблеми, які виникають під час вибору топонімів, що рекомендовані для перейменування.

1. Об'єкти, названі іменами діячів всесвітнього комуністичного руху, які впроваджували ідею комунізму радянського зразка у власних державах (Г. Дімітров, О. Брозовський, К. Лібкнехт, Р. Люксембург тощо), або ж були засновниками марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс). Ці об'єкти формально не підпадають під дію закону, але, виходячи з духу тверджень про декомунізацію суспільства, можуть бути перейменовані. Додатковим аргументом на користь перейменування служать непричетність даних діячів до історико-культурних процесів у нашому місті (регіоні) та сумніви щодо оцінки їх діяльності як позитивної у них на батьківщині.

2. Існує певна кількість топонімів, названих на честь осіб, що брали участь у визволенні України, але при цьому були державними діячами, чію діяльність неможливо оцінити однозначно. Це, насамперед, маршали О. Василевський, Р.

Маліновський, Г. Жуков, І. Конєв, В. Чуйков тощо. При прийнятті рішень про перейменування доцільно отримати коментарі фахових установ – Інституту національної пам'яті насамперед – або ж орієнтування на досвід міст Сходу України, де процес перейменування завершився (м. Дніпропетровськ).

3. Існує певне коло осіб, що підпадають під дію закону, але, через значні заслуги перед містом, можуть бути ушановані вдячними нащадками (Я. Веснік, С. Орджонікідзе, С. Мелешкін, Г.Гутовський, В. Олейніков тощо). На думку автора, такі топоніми перейменовувати недоцільно.

4. Назви деяких вулиць не несуть в собі виразного комуністичного навантаження, але за змістом трактуються як ті, що відповідають вимогам закону в царині ідеології (вул. Революційна, вул. Першотравнева, вул. Кремлівська, вул. Ульяновська тощо). На думку автора, такі топоніми повинні бути перейменовані.

5. Існує певне коло осіб, що підпадають під дію закону, але, потрапивши під сталінські репресії, набули через те статус мучеників і уявний імунітет (М. Тухачевський, І.Якір, М. Фрунзе. І. Уборевич тощо). Такі топоніми перейменовувати обов'язково.

6. Назви деяких вулиць, що носять імена осіб, чия діяльність трактується неоднозначно (П. Морозов, М. Кузнецов, Я Галаган тощо), але не підпадають під дію закону. Топоніми такого типу, на думку автора, повинні бути перейменовані.

7. Топоніми, названі на честь осіб, що не брали участі у ствердженні Радянської влади, але стали символом радянської епохи (декабристи, народовольці, учасники визволення на панцернику «Князь Потьомкін Таврійський» тощо). На думку автора, перейменовувати такі топоніми недоцільно.

8. Об'єкти, названі на честь осіб, що мають зовнішні прикмети державних діячів (учасники з'їздів КПРС, які періодично вирішували долю УРСР та СРСР, підтримували ідеологічні засади комунізму радянського зразка – П. Гіль, О. Семиволос, О. Подлепа тощо). Перейменовувати такі топоніми недоцільно.

9. Вулиці, названі на честь міст, регіонів та інших географічних об'єктів Російської Федерації (Московська, Ленська, Серпухівська, тощо). Ці назви не підпадають під дію закону.

10. Окремо слід розглянути питання щодо повернення історичних назв вулиць.

Історичною слід вважати назву, яку вулиця отримала при виникненні. У Кривому Розі період масової забудови припадає на 50-80-ті рр. ХХ ст. (в деяких селищах, при індивідуальному будівництві – 20-30-ті рр. ХХ ст.). Склалася традиція при розбудові нових вулиць давати їм номерні назви, похідні від центральної (існувало 8 Пензенських вулиць і провулків, крім епонімної; 6-Лермонтова, 5 Польових вулиць тощо). Доцільність повернення таких назв є сумнівною, але існують аргументи «за» і «проти»:

«за»:

- історична назва;
- легкість орієнтування (поряд з центральною вулицею).

«проти»:

- неестетичність номерної назви;
- деякі номерні провулки набули згодом статусу вулиці; мають свою історію;
- в процесі повернення історичної назви більшість колишніх номерних вулиць не підпадають під умови, визначені у законі, оскільки мають нейтральні назви.

Крім того, частина перейменувань здійснена з метою уникнути дублювання назв вулиць, оскільки в процесі створення інфраструктури міста в його склад включалися селища і навіть міста (м. Терни, м. Інгулець), чий топоніми дублювали вже існуючі (вул. Шевченка та ін.). Повернення історичної назви в такому випадку недоцільне.

Отже, повернення історичних назв можливе лише в обмеженому обсязі, насамперед для об'єктів, що отримали назви у кінці ХІХ – поч. ХХ ст.

Автор висловлює власну думку щодо деяких проблем, які виникають під час роботи над складанням списку топонімів, призначених до перейменування. Сподіваємося, що наші зауваження допоможуть робочим групам та ініціативним особам, що готують свої пропозиції, більш виважено підійти до складного процесу перейменування топонімів.

КРИВОРІЗЬКІ ПАМ'ЯТНИКИ, ЯКІ НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ЗАНЕСЕННЮ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ

В Україні після розпаду Радянського Союзу в пам'яткоохоронній справі довгий час діяли старі закони комуністичного уряду: Закон Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1978 р., та Постанова Верховної Ради Української РСР від 13 липня 1978 року «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [9, с. 32]. Новий закон України «Про охорону культурної спадщини» був опублікований у Відомостях Верховної Ради України в 2000 р. (№ 39, ст. 333) і набув чинності зі змінами, внесеними згідно з Кодексом у ВВР № 2768-III (2768-14) від 25.10.2001, 2002, № 3-4, ст. 27, з 1 січня 2002 р.

В преамбулі в редакції Закону № 2245-IV ([2245-15](#)) від 16.12.2004 чітко зазначено: «Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою. *Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування*» [8, с. 10]. Відповідно до п. 3 Прикінцевих положень цього ж закону всі об'єкти, включені до списків (переліків) пам'яток історії та культури відповідно до Закону Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» (тобто взяті на державний облік до прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р.) визнаються пам'ятками. Так, в цьому контексті, криворізькі пам'ятники подібно іншим українським, що перебували на обліку до серпня 1991 року, були визнані об'єктами культурної спадщини, занесеними до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

В постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27.12.2001 № 1760 зазначені критерії стосовно існуючих пам'ятників, створених і взятих на облік за радянських часів [14, с. 128].

Монументальне мистецтво в СРСР розвивалося під контролем монументальної пропаганди, основні принципи і план роботи якої розробив В. Ульянов (Ленін) [16, с. 351]. На виконання рішень партійних органів споруджувалися масові тиражовані копії пам'ятників партійним і державним діячам. Більшість типових зразків офіційного тоталітарного пропагандистського мистецтва була виготовлена з нетривких матеріалів і мала низькі художньо-естетичні якості. На початку ХХІ століття подібні твори вже втратили свою первісну матеріально-технічну структуру й не мали мистецької цінності.

Після набуття Україною незалежності всі пам'ятники радянським діячам були зняті з обліку як пам'ятки і демонтовані у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Чернівецькій областях [11, с. 21].

В червні 2008 року відбулося спільне засідання президії Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури і туризму України та Експертної комісії з розгляду питань занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Всі пропозиції засідання були зафіксовані в протоколі № 9 від 12.06.2008 року і враховані Міністерством культури і туризму України в Наказі «Про пам'ятники, взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від 18.07.2008 р. № 827/0/16-08. Відповідно до статей 5 (Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини), 14 (Занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру та внесення змін до нього) Закону України «Про охорону культурної спадщини» вищезгаданим Наказом у Кривому Розі було визнано 12 пам'ятників, що не підлягають занесенню до Державного реєстру України в зв'язку з невідповідністю критеріям [3, с. 1-3].

Невключення криворізьких монументів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України не передбачало їхнього демонтажу, автоматичного знесення. Подальше збереження таких пам'ятників й сьогодні належить до компетенції відповідних органів місцевої влади. В переліку 12 об'єктів на першому місці значаться три монументи Леніну (встановлені в 1961 р., 1968 р., 1970 р.) : перший з них – цементний з гранітною крихтою, два інших – залізобетонні. Після встановлених на честь вождя мирового пролетаріату йдуть скульптурні знаки Ф. Дзержинському

(1956 р.), Карлу Лібкнехту (1964 р.), С. Кірову (1969 р.) – залізобетонні, і Г. Орджонікідзе (1959 р.), М. Фрунзе (1969 р.) – склобетонні. Завершують перелік три пам'ятники Б. Хмельницькому і один – Т. Шевченку (всі вони залізобетонні), урочисто відкриті в 1954 році.

В 2014 році в Кривому Розі розпочався «ленінопад» – процес нищення пам'ятників Леніну [5, с. 6], в тому числі й об'єктів, які входили до Державного реєстру пам'яток. Так, 22 лютого зруйнували пам'ятник в Дзержинському районі по проспекту Металургів, перед Палацом культури металургів ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (встановлений 06.11.1959 р., скульптори М. Вронський, А. Олейник, А. Скобліков, архітектори Г. Мельничук, В. Скугарев) [13, с. 115]. В той же день співробітники вищезгаданого підприємства за наказом керівництва демонтували пам'ятник Леніну, який знаходився також в Дзержинському районі, по вулиці Орджонікідзе перед будівлею управління ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (1984 р., ск. Н. Котко, арх. В. Богдановський) [1, с. 1]. Друга хвиля руйнації пам'яток прийшла на осінь. В ніч з 1 на 2 жовтня повалили скульптуру в Центральноміському районі, на площі ім. Леніна, в сквері перед будівлею школи мистецтв (1957 р., ск. Е. Білостоцький, Ю. Фрідман, арх. Г. Мельничук) [13, с. 115]. В ніч з 20 на 21 жовтня зруйнували пам'ятник в Тернівському районі, по вулиці 23 Лютого, перед Палацом Культури «Тернівський» (1975 р., ск. Н. Суходолов, арх. Г. Юхтомський) [13, с. 114]. Останній в Кривому Розі пам'ятник Леніну, що перебував на державному обліку як місцева пам'ятка, був знищений в ніч з 10 на 11 листопада в Інгулецькому районі, по проспекту Перемоги, 35, біля колишнього кінотеатру «Перемога» (1966 р., Київський художній фонд УРСР) [7, с. 22]. Остання скульптура Леніна була виготовлена із залізобетону, перші чотири – бронзова виколота по чавуну.

В ніч з 7 на 8 лютого 2015 року невідомі зруйнували дві пам'ятки і один об'єкт: чавунні пам'ятники Артему (1958 р.), Ф. Дзержинському (1975 р.) і залізобетонний – К. Лібкнехту (1964 р.) відповідно [15, с. 4]. Наукові співробітники Криворізького історико-краєзнавчого музею були стурбовані чисельними фактами нищення пам'ятників монументального мистецтва, про що повідомили громадськість у своєму зверненні від 9 лютого 2015 року [10, с. 1]. Три пам'ятника, зруйновані на початку лютого, були авторськими роботами місцевого скульптора О. Васякіна, заслуженого художника України, й мали не лише художню, але й історичну цінність [6, с. 163].

Одну з пропозицій музею стосовно зруйнованих пам'яток – передати на зберігання до фондів закладу – підтримала Криворізька міська рада в своєму рішенні від 18 лютого 2015 року за номером 62, й зобов'язала комунальний заклад культури «Міський історико-краєзнавчий музей» забезпечити збереження залишків зруйнованих пам'ятників на території закладу (п. 4.2.2.) [4, с. 1]. Відповідно до Інструкції по обліку та збереженню музейних цінностей (Р. 5.п. 40), музей має право приймати пам'ятники, які мають історичну та культурну цінність лише як предмети музейного значення і не підлягають бухгалтерському обліку [12, с. 13]. У випадку передачі пам'ятників, згідно з переліком, на безоплатній основі необхідно провести оцінку стану збереження, оскільки вони були пошкоджені під час демонтажу, та визначення історичної та культурно-мистецької цінності з залученням експертів. Після проведення експертизи пам'ятників можна прийняти рішення про передачу їх на облік у фонди закладу. На сьогоднішня подібна експертиза ще не була проведена.

Нещодавно вийшов Наказ Віце-прем'єра України, міністра культури В. Кириленка «Про незанесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27.01.2016 за номером 25. Серед інших пам'яток в Дніпропетровській області такими, що не підлягають занесенню до Державного реєстру, визнано 9 пам'ятників, встановлених у м. Кривому Розі [2, с.1-3]. Сім з них вже були зруйновані: п'ять скульптур В. І. Леніна, одна – Артема і бюст Ф. Дзержинського. В Центрально-Міському районі по вулиці Каунаській, в ніч з 20 на 21 лютого 2016 року невідомі звалили з постаменту чавунний бюст В. Валявка (1967 р., ск. О. Васякін, арх. Б. Кохно) [6, с. 114].

Таким чином, на сьогоднішня в місті Кривому Розі на місцевому обліку перебуває 21 об'єкт культурної спадщини України, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. І навіть пам'ятник великому Кобзарю, в сквері навпроти міського театру – в місці державних урочистостей Кривого Рогу, знаходиться в цьому переліку.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Анотований список на пам'ятник монументальної скульптури «Пам'ятник В.І.Леніну, № 6154», 1985 р. – КІКМ, фондівий відділ, б/н.
2. Витяг з Наказу Віце-прем'єра України, міністра культури В. А. Кириленка «Про незанесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27.01.2016 № 25, 3 с. – КІКМ, фондівий відділ, б/н.

3. Витяг з Наказу Міністерства культури і туризму України «Про пам'ятники, взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від 18.07.2008 № 827/0/16-08, 3 с. – КІКМ, фондовий відділ, б/н.
4. Витяг з Рішення Криворізької міської ради «Про стан збереження об'єктів культурної спадщини на території Кривого Рогу» від 18.02.2015 № 62 – КІКМ, фондовий відділ, б/н.
5. Ворона Д. Соцопитування Криворізький Ленінопад / Дар'я Ворона // Червоний гірник. – 2014. – № 16 (27 лютого). – С. 6.
6. Енциклопедія Криворіжжя: у 2-х т. / [упоряд. В.П.Бухтіяров]. – Кр. Ріг : ЯВВА, 2005. – Т. 1. – 2005. – 704 с.
7. Енциклопедія Криворіжжя: у 2-х т. / [упоряд. В. П. Бухтіяров]. – Кр. Ріг : ЯВВА, 2005. – Т. 2. – 2005. – 816 с.
8. Закон «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 16 грудня 2004 р. № 2245-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 2 (28 січня). – С. 10.
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 27 (21 липня). – С. 32.
10. «Звернення співробітників КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» від 09.02.2015 р. – КІКМ, фондовий відділ, б/н.
11. Знаки тоталітарного молоху // Культура життя. – 2009. – № 49/50 (11-18 грудня). – С. 21.
12. Інструкція з обліку та збереженню музейних цінностей музеїв системи Міністерства культури СРСР (крім художніх) затверджена заступником Міністра культури СРСР Г. Владикіним від 02.04.1968 г., 112 с. – КІКМ, фондовий відділ, б/н.
13. Пам'ятники історії і культури Української РСР : каталог-довідник [П. Т. Тронько та ін.]. – К. : Інститут Історії Академії Наук Української РСР : Наукова Думка, 1987. – 736 с.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від 27 грудня 2001 р. № 1760 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 52 (11 січня). – С. 128.
15. Степаненко А. Памятники – это от слова память / Олександр Степаненко // Червоний гірник. – 2015. – № 13 (17 лютого). – С. 4.
16. Українська радянська енциклопедія / [голов, редкол. : Бажан М. П. (голова) та ін.]. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1962. – Т. 9. - 568 с.

**Кукіль Н. О., завідувач філії
«Музей-квартира художника Г. І. Синиці»,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей»**

КРИВОРІЗЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА ГРИГОРІЯ СИНИЦІ

Григорій Іванович Синиця (1908-1996) – заслужений художник України, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка. Художню освіту здобув в Київському художньому інституті в 1930-х роках, де вчився на факультеті монументального живопису, заснованого Михайлом Левовичем Бойчуком. Цей видатний художник-новатор прагнув виховати цілу плеяду високопрофесійних художників-монументалістів,

здатних створювати твори сучасного національного мистецтва. Навчання в майстерні М. Рокицького, найближчого учня М. Бойчука, визначило на все подальше життя Григорія відданість «школі Бойчука» та меті створювати національний український живопис. Видатним здобутком майстра стали донецькі мозаїки 1965-1966 років, які він виконав з колективом авторів: А. Горською, В. Зарецьким, Г. Зубченко, Г. Марченком. Велике мозаїчне панно «Прометеї» стало програмним твором нового колористичного напрямку в монументальному живописі. Для творчої молоді, яка мріяла про оновлення в мистецтві і вибрала своїм творчим орієнтиром школу М. Бойчука, Г. Синиця став наставником. В 1950-1960-ті роки офіційна критика звинувачувала художника в «формалізмі», «захопленні кольором», його не приймали в Спілку художників. Г. Синиця вирішує покинути Київ і переїхати в промислове місто Кривий Ріг. На цей час він продав свій будинок на околиці Києва, оформив пенсію.

Оселився художник в невеликій двокімнатній квартирі на третьому поверсі по проспекту Гагаріна, 13. Господиня дому Надія Іванівна, архітектор за професією, була гарною майстринею. Художник завжди був гарно вдягнений: сорочки з аплікаціями, вишивками, мереживом, весь одяг майстра, який вона власноруч виконувала, був гідний музеїв. В 1971 році Г. Синиця бере участь в першій міській виставці художників, що проходила у виставковому залі дитячої художньої школи. Його твори отримали найбільшу кількість відгуків - вони вирізнялися бездоганною композицією, насиченою колірною гамою, глибиною та символізмом образів. Це була майстерність великого таланту. Але широкого визнання не відбулося, художник на довгі роки залишився один на один зі своєю творчістю. Григорій Синиця ніколи не зупинявся в своєму творчому розвитку. В 1960-х роках почав працювати в техніці інкрустації соломкою, але незабаром винаходить новий матеріал, здатний втілити його найсміливіші фантазії та проекти. Цю техніку він назвав «флоромозаїкою». В якості матеріалу художник почав використовувати, крім смальти, 14 різновидів природних матеріалів: шишки хвойних дерев, очерет, каштан, жолуді, мушлю, кістки тварин, природний камінь, тощо. Створив в Кривому Розі 29 мозаїк, над кожною з яких працював від двох до трьох років. Для нього, інваліда І-ї групи, який пересувався на милицях, це була насправді героїчна праця. Кращі роботи майстра: «Байда» (1968), «Поєдинок» (1970), «Половецькі мадонни» (1974), «Кожум'яка- переможець» (1980),

«Волхви» (1989) сповнені внутрішньою силою, символізмом образів, історичною достовірністю в передачі деталей. В 1960-80-х роках Г. Синиця створює мозаїчні панно, присвячені видатним особистостям в історії України: «Ярослав Мудрий» (1968), «Нестор- літописець» (1970), «Т. Г. Шевченко» (1968), які звеличили й увічнили подвиг славетних синів великого народу. В 1970-80-х роках Г. Синиця виконує роботи з декоративного оздоблення громадських та промислових приміщень в Кривому Розі. В 1971 році майстер зробив монументальний розпис в Палаці культури Новокриворізького комбінату «Народний вінок Леніну» (не зберігся). В 1972 році засобами техніки флоромозаїки був прикрашений інтер'єр їдальні СПЦ-2 Криворіжсталі. Це була спільна робота Г. Синиці та його дружини Н. І. Козлової. Художники виконали 6 величезних панно: «Ранок», «Полудень», «Вечір» (2,03X 1,90), «Літо», «Яблуневий цвіт», «Український вінок» (2,03X 1,35). На стінах їдальні розцвіли прекрасні квіти, закружляли дивовижні птахи - робітників зустріло барвисте свято кольору, чистоти, краси. В 1980-х роках Г. Синиця оздобив яскравим декоративним розписом магазин «Овочі» в районі Дзержинки (не зберігся), зробив інші роботи. Художник не залишає увагою і станковий живопис. Пейзажна творчість майстра насичується кольоровою декоративністю та монументальністю: «У березі» (1983), «Кам'яний берег» (1984), «Вечірні думи» (1985), «Ранок» (1987). В кінці 1970-х років Г. Синиця разом з дружиною купує невеликий будиночок в селі Раєво-Олександрівка Лозуватського району, розташованого на річці Інгулець. Художник іноді цілі дні проводив на березі, малюючи на пленері пейзажі. Велике місце в творчості майстра завжди займав жанр натюрморту. Продумані, врівноважені композиції з насиченим звучанням колориту яскраво демонструють декоративний дар художника: «Квіти сонця» (1984), «Квіти і фрукти» (1986), «Сільські троянди» (1987), «Білі ромашки» (1991), «Капуста і яблука» (1992). Синиця, як різнобічно талановита людина, поєднував в собі якості вченого, дослідника, філософа, теоретика мистецтва. Він зібрав велику бібліотеку з історії та теорії світового мистецтва, праць великих філософів, яка нараховувала близько 1500 томів. В Кривому Розі він написав свою теоретичну працю «Колорит в образотворчому мистецтві», в якій досліджує принципи розвитку колористичного живопису в мистецтві різних часів і народів. Найбільш послідовно теорія колористичного живопису була втілена автором в образних абстракціях, створених в різних техніках (аплікація, олія на полотні,

темпера на папері, «флоромозаїка») в останні десятиліття творчого життя. Г. Синиця вважав, що художник повинен втілювати не свій індивідуальний духовний світ, а бути очима людей, які сприймають цей світ, втілювати світ людських душ. Тому його абстракції завжди програмні, багаті асоціаціями, образні: «Радість» (1981), «Боротьба» (1977), «Доле моя» (1981), «XX століття» (1995), «У Всесвіт» (1987), «Лихоліття» (1987). Протягом всього творчого життя Синиця звертався до жанру портрета. Портрети 1940-1960-х років виявили його як майстра реалістичного психологічного портрета. В 1970-1990-х роках цю традицію живописних психологічних портретів успадковують графічні портрети, виконані як станкові картини: «Портрет скульптора Невечері» (1981), «Портрет Валі Борової» (1982), «Портрет Надії» (1992). В автопортретах 1970-1980-х років художник розповідає про себе, про свої надії на майбутнє, втілює роздуми про минуле мовою символів та алегорій: «Автопортрет. Зупиніться, роки» (1976), «Автопортрет. Лавра» (1976), «Назустріч сонцю» (1983). Незважаючи на наполегливу натхненну працю, в Кривому Розі над майстром так само незримо висить клеймо «формаліста» і «націоналіста». Його не приймають в місцеву Спілку художників, роботи майже не виставляються. Художник - вже літня людина, все частіше приходять хвороби. Не витримує матеріальних, побутових труднощів дружина, подружжя розлучається. Відродження імені Г. І. Синиці, визнання його творчості починається з весни 1987 року. Тоді, за ініціативи секретаря партійної організації шахти ім. Леніна Віктора Михайловича Артюха, була відкрита перша персональна виставка художника в Палаці культури рудника, де експонувалося більше 200 творів майстра. Після публікації великої похвальної статті в газеті «Правда України» почалося суспільне визнання майстра. Надходить матеріальна, духовна підтримка з боку міської організації «Просвіта» (голова Л. Зубко). У листопаді 1988 року Український фонд культури проводить велику ретроспективну виставку творів Г. Синиці в приміщеннях Київського політехнічного інституту. В 1990 році відбулася персональна виставка Г. Синиці в Державному музеї українського образотворчого мистецтва, в 1992 році – у залах Державного музею ім. Т. Шевченка. Міська влада виявила бажання підтримати талановитого художника: в 1989 році зусиллями будівельних організацій міста, декількох ведучих кооперативів в його квартирі був зроблений капітальний ремонт, закуплені нові меблі. Налагодилися товариські стосунки з місцевою філією Союзу

художників СРСР. В березні 1992 року художник Григорій Синиця «За відродження української колористичної школи монументального живопису і твори останніх років циклу «Україна, життя моє» був вшанований Державною премією ім. Т. Шевченка. Прийшли слава, визнання. В Кривому Розі першим привітав художника з високою нагородою голова міської ради Ю. Любоненко. Велику допомогу в організації виставок надала завідувач відділом культури міськвиконкому К. Д. Козлова. Їм через газету «Червоний гірник» Г. Синиця висловив щире вдячність. Міська влада сприяла розширенню квартири, створила майстерню для художника, відселивши мешканців сусідньої квартири. Григорій Іванович піклується про долю школи колористичного живопису. Ще в 1989-му році Синиця набрав своїх перших учнів. На першій виставці учнів Г. Синиці, яка відбулася в 1994 році в приміщенні художньої школи №3, глядачі познайомилися з роботами шістьох вихованців школи майстра: Г. Кутіною, О. Якименко, В. Коган, М. Лисковченко, В. та С. Козловими. Одночасно з педагогічною, Г. Синиця проводив і просвітницьку роботу: читав лекції, спілкувався із студентами ВНЗ, учнями шкіл. В планах було і створення великих монументальних творів. У 1993 році з учнями середньої школи №7 почав створювати мозаїчне панно в 15 м². Його творам була надана честь відкрити в липні 1996 року міський виставковий зал. Через два місяці Григорій Синиця був удостоєний звання «Заслужений художник України» за вагомий внесок у примноження національних духовних надбань і високий професіоналізм. А 11 жовтня він пішов з життя.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Бесіди з майстром. Все життя перейшло в картини. //Металлург, 1993, 16 янв. – с.1
2. Огнева Л. Перлини українського монументального мистецтва на Донеччині. Івано-Франківськ.: Лілея, 2008.
3. Синиця Григорій. Каталог виставки./ Вступ. стаття Г. Местечкіна. К., 1995.

**Дробот А.О.,
науковий співробітник,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей»**

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИВОРІЗЬКОГО ВІДДІЛКА СТАЛІНСЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕВЕДЕННЯ РУХОМОГО СКЛАДУ З ПАРОВОЇ ТЯГИ НА ЕЛЕКТРИЧНУ (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст.)

В роки шостої п'ятирічки на долю залізничного транспорту Радянського Союзу припадало 82% всього вантажообігу країни. Обсяг перевезень за десятиріччя (1950-

1960) на Криворізькому відділку зріс більше ніж втричі. Це викликало потребу здійснення своєчасного технічного переозброєння й розробки перспективного планування у відповідності до зростаючих вимог. Бурхливий розвиток криворізького залізрудного басейну, який у досліджуваний період давав 52% загального видобутку залізної руди, привів до значного поживлення вантажообігу на Криворізькому відділку залізниці [1, с. 1]. Жоден відділок Сталінської магістралі (нині Придніпровської) не вантажив за добу такої кількості вагонів, як Криворізький. В той же час станції та перегони Кривбасу своїм технічним оснащенням не відповідали реально існуючій ситуації, зумовленій підвищенням темпів видобутку руди і випуску агломерату, що ставило на порядок денний проведення комплексної модернізації. Одним з ключових напрямків було визначено перехід на електричну тягу.

Загальні тенденції електрифікації Сталінської залізниці висвітлені у колективній монографії «Приднепровская железная дорога» [16]. Деталізація цього процесу з виділенням Криворізького відділка здійснена у спільній праці В. Ф. Максимчука, І. І. Лагути, В. Г. Сиченка [11].

Метою даної розвідки є вивчення модернізаційних процесів на Криворізькому відділку Сталінської залізниці в контексті переведення локомотивів з парової тяги на електричну в 50-60-х роках ХХ ст.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати джерельний комплекс з проблеми дослідження;
- охарактеризувати особливості переходу рухомого складу Криворізького відділка залізниці з парової тяги на електричну.

Наприкінці 50-х років радянська промисловість припинила випуск паровозів, перейшовши на електровозні й дизельні локомотиви, які повинні були повністю витіснити паровози [6, с. 3]. Відмова від використання парової тяги, окрім будівництва нових типів залізничної техніки, передбачала й електрифікацію колійного господарства.

Початок електрифікації Сталінської залізниці припадає на середину 30-х років ХХ століття. 25 жовтня 1935 року розпочався регулярний рух поїздів на електричній тязі на дільниці Запоріжжя – Долгінцево, збудованій спеціалістами «Дніпроенерго» та електрифікаторами тоді ще Катерининської залізниці. Урочисте відкриття відбулось 5 листопада 1935 року [16, с. 119]. Це була перша в Україні електрифікована залізнична

лінія. На експлуатаційній дільниці працювало 6 електровозів ВЛ-19, які замінили 36 вантажних паровозів [17, с. 403]. Технічна швидкість електровозів вдвічі перевищила швидкість руху поїздів парової тяги. Вага кожного ешелону збільшилась на 700-800 тонн проти норми [13, с. 3].

Дільниця Запоріжжя – Долгінцево завдовжки 183 кілометри стала на той час найбільшою електрифікованою магістраллю в Радянському Союзі. В процесі будівництва використовувалось обладнання виключно вітчизняного виробництва. Електричний струм тягових підстанцій постачався не лише в контактну мережу залізниці, а й до найближчих промислових та сільськогосподарських районів, для освітлення станцій, віддалених роз'їздів і колійних будок [13, с. 3].

Перша в Україні електрифікована дільниця, яка отримувала струм з Дніпрогесу, стала своєрідною лабораторією, науковим полігоном з освоєння й вдосконалення устаткування, що випускалось для електричної тяги радянською промисловістю. На станції Батуринській була створена ремонтна база-депо, яка проводила відновлення електровозів не лише власної дороги, а й інших залізниць, наприклад, Московської та Північнокавказької. [16, с. 119-120].

До 1958 року на Сталінській залізниці працювала лише одна електрифікована дільниця на постійному струмі, яку обслуговували 7 тягових підстанцій і електровозне депо на станції Нікополь. Електровозами перевозилося лише 8,8 % вантажів всієї магістралі [11, с. 5]. З 1956 по 1961 рік довжина електрифікованих залізничних дільниць зросла на 194 кілометри [14, с. 2]. У 1961 році було електрифіковано дільницю Мудрьона – Саксагань – П'ятихатки з відгалуженням на Рядову – Грековату довжиною 97,6 км [11, с. 5]. Станом на 1961 рік 67% перевезень по Криворізькому відділку вже здійснювалось виключно на електричній тязі [10, с. 1]. Разом з тим, паровози все ще відігравали значну роль в транспортній мережі Кривбасу, маючи при цьому низький коефіцієнт корисної дії, що призводило до значних перевитрат паливних матеріалів. Саме тому, досить гостро постало питання про модернізацію парових локомотивів зі збільшенням строку служби при одночасному підвищенні їх економічності.

У 1958 році з метою заощадження палива та витрат на нього паровози почали поступово переводити на нову систему опалення, за якою замість вугілля вживались спеціально виготовлені суміші. До цього часу в Кривбасі локомотиви на паровій тязі

забезпечувались в основному привозним паливом – донецьким вугіллям. З 1957 року на відділку було запроваджено використання місцевого, менш калорійного палива – шламу, який завозився з коксохімічного заводу, й бурого вугілля з Олександрії [2, с. 3]. В депо станції Долгінцево використовували ще один вид нового палива – суміш вугілля з мастилом, який давав велику економію, був значно дешевший й наполовину полегшував роботу екіпажу [15, с. 2]. Підігрів котлів взагалі здійснювався низькоякісним паливом – згаром та бурим гейківським вугіллям [19, с. 3]. На локомотивах замість ручної подачі вугілля встановлювалась спеціальна стокерна система [5, с. 1], яка дозволяла здійснити перехід на роботу без кочегарів [4, с. 3]. Кількість палива планувалась з урахуванням потужності паровозів, а не встановленою догматичною нормою для всіх типів залізничної техніки. Станом на 1960 рік в депо станції Долгінцево весь парк поїзних локомотивів і деякі вивізні було переведено на комбіноване нафто-вугільне опалення, в результаті чого підвищилась вагова норма поїздів [9, с. 2].

Працівники Інгулецького депо тресту «Дзержинськруд» у 1960 році виготовили ряд технічних вдосконалень з метою продовження строку експлуатації старого паровоза. Раціоналізаторами до локомотива був пристосований бак для рідкого палива. Завдяки цьому за необхідності могло використовуватись комбіноване пальне: в топку паровоза крім вугілля форсункою подавався мазут. Своїми руками бригада виготовила і встановила на паровоз механічний привід для шуровочних дверцят, механічний реверс, парове опалення, глушитель шумів під час продувки котла [20, с. 1].

Для організації ремонтних робіт і модернізації паровозів у Кривбасі в 1960 році було створено Криворізький локомотивний завод, як окреме підприємство на базі паровозних майстерень тресту «Ленінруда». Завод став єдиним в Дніпропетровському раднаргоспі, що ремонтував паровози для транспортних мереж промислових підприємств. За перші десять місяців функціонування заводу з ремонту випущено 49 локомотивів замість планових 97. Паровози простоювали у ремонті в 2-4 рази довше визначеного строку через відсутність потрібної документації [12, с. 3]. Відчувалась значна нестача обладнання. У 1961 році простежувалась особливо велика плинність кадрів: прийнято на роботу 160 чоловік, звільнено – 130, що в цілому негативно позначалось на діяльності підприємства [18, с. 3].

Однак, перелічені заходи з модернізації не могли кардинально підвищити конкурентоспроможність паровозів у порівнянні з тепловозами та електровозами, хоча й давали можливість поступово провести переобладнання магістралей та перекваліфікацію кадрів. В паровозному депо ім. Артема тресту «Дзержинськруд» у 1960 році з 170 працівників четверта частина була повністю перекваліфікована на машиністів електровозів [3, с. 1].

Впровадження локомотивів на електричній тязі зіштовхувалось з певними перепонами. У 1958 році була завершена повна електрифікація залізничних колій в кар'єрі Південного гірничозбагачувального комбінату [7, с. 3]. Парк залізничного цеху ПГЗК у 1959 році налічував 42 електровози, з них на лінії працювало лише 20-22. Обладнання з локомотивів, які не перебували на ходу, знімалось й переставлялось на інші тягові агрегати, або ж розкрадалось. Простоювали промислові електровози й безпосередньо на лінії через несправність контактної мережі в забоях кар'єру [8, с. 3].

Отже, на межі 50-х – на початку 60-х років на Криворізькому відділку залізниці головна увага зосереджувалась на підвищенні темпів електрифікації та впровадженні локомотивів на електричній тязі, приведенні технічного рівня всього господарства залізниці у відповідність з експлуатаційними можливостями нових одиниць техніки, модернізації рухомого складу на паровій тязі й колійного господарства, перекваліфікації кадрів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Більше уваги технічному розвитку Долгінцевського відділка // Червоний гірник. – 1958. – № 61 (26 березня). – С. 1.
2. Васильєв В. Упорядкувати норми витрати палива на паровозах / В. Васильєв // Червоний гірник. – 1958. – № 106 (31 травня). – С. 3.
3. Васильєв В. Шляхами технічного прогресу / В. Васильєв // Червоний гірник. – 1960. – № 212 (25 жовтня). – С. 1.
4. Виноградов О. Подарунок комсомольців / О. Виноградов // Червоний гірник. – 1959. – № 153 (4 серпня). – С. 3.
5. Всесоюзний день залізничника // Червоний гірник. – 1958. – № 152 (3 серпня). – С. 1.
6. Гичкович М. Тепловози краще / М. Гичкович // Червоний гірник. – 1961. – № 31 (11 лютого). – С. 3.
7. Глурджідзе О. Завжди попереду / Л. Глурджідзе // Червоний гірник. – 1958. – № 152 (3 серпня). – С. 3.
8. Грицаєнко В. Що заважає в роботі / В. Грицаєнко // Червоний гірник. – 1959. – № 53 (11 березня). – С. 3.
9. Дніпровський М. Про тих, хто попереду / М. Дніпровський // Червоний гірник. – 1960. – № 156 (7 серпня). – С. 2.

10. Кардабньов В. Намічені рубежі взято. Курс – на нові! / В. Кардабньов // Червоний гірник. – 1961. – № 154 (6 серпня). – С. 1.
11. Максимчук В. Ф. Електрифікація, як все починалось... / В. Ф. Максимчук, І. І. Лагута, В. Г. Сиченко // Електрифікація транспорту. – 2011. – № 1. – С. 5-9.
12. Перекопський О. Паровозники зайшли в тупик / О. Перекопський // Червоний гірник. – 1961. – № 72 (9 квітня). – С. 3.
13. Перші електропоїзди (з історії підприємств) // Червоний гірник. – 1958. – 2 лютого. – С. 3.
14. По магістралях і шляхах басейну // Червоний гірник. – 1961. – № 247 (16 грудня). – С. 2.
15. Правосудько В. Паровозники чекають допомоги / В. Правосудько // Червоний гірник. – 1958. – № 76 (16 квітня). – С. 2.
16. Приднепровская железная дорога / [авторский коллектив : Кулагин В. М., Кучеренко И. Я., Сокиркин А. С., Чистоклетов П. Ф., Ямник Н. И.]. – Днепропетровск : Промінь, 1973. – 240 с.
17. Раков В. А. Локомотивы отечественных железных дорог (1845-1955 гг.) / Раков В. А. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – М. : Транспорт, 1995. – 564 с.
18. Тарасенко О. Резерви і потреби паровозоремонтників / О. Тарасенко // Червоний гірник. – 1961. – № 240 (5 грудня). – С. 3.
19. Ткач І. Кращі залізничники / І. Ткач // Червоний гірник. – 1957. – № 253 (24 грудня). – С. 3.
20. Трюханов І. З вогником / І. Трюханов // Червоний гірник. – 1960. – № 156 (7 серпня). – С. 1.

**Левченко Є.М.,
завідуюча відділом,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей»**

СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ І.О. КОБИЛЯНСЬКОГО

Дослідження теми Другої світової війни є одним із пріоритетних напрямків науково-дослідної роботи Криворізького історико-краєзнавчого музею. Актуальними залишаються питання розкриття невідомих сторінок біографії видатних земляків, зокрема Героїв Радянського Союзу; їхнього внеску в Перемогу та увічнення пам'яті.

Одним із перших 47 криворіжців – Героїв Радянського Союзу цього високого звання Указом Президії Верховної ради СРСР від 27.03.1942 р. був удостоєний льотчик-бомбардувальник Іван Олександрович Кобилянський (1921-1945) [3, с. 570]. У цьому році Героєві виповнилося б 95 років.

Його документи, особисті речі, фронтові листи представлено в експозиції міського музею. Пожовклі, потерті від часу солдатські листи зі штампом «Просмотрено военной цензурой», написані на аркушах учнівських зошитів чи поштових листівках чорнилом чи тушшю чітким каліграфічним почерком,

і сьогодні бентежать дослідників, відвідувачів музею. Саме вони, як одно із історичних джерел, дають змогу більш повно розкрити сторінки біографії воїна, його духовний стан у складних життєвих обставинах.

Народився І.О. Кобилянський 4 липня 1921 р. в с. Верблюжка Новгородського району Кіровоградської області в селянській родині. З початком примусової колективізації на селі родина Кобилянських у 1929 р. вимушена була переїхати до Кривого Рогу [12].

Іван пішов у 1-й клас школи № 12 (нині № 5), а в 1932 р. перейшов у школу ім. Горького (нині № 16). За спогадами друзів, рідних, хлопець був допитливим, всебічно розвиненим, любив читати. Відвідував шкільні гуртки, брав участь у художній самодіяльності. Грав на різних музичних інструментах. З 1-го по 9-й клас був відмінником у навчанні. Мріяв про небо [13].

Навесні 1937 р. мрія стала реальністю. За направленням райкому комсомолу вступив до Криворізького технічного відділення аероклубу «ОСАВІАХІМу» на 5-ти місячні курси. Аероклуб знаходився в приміщенні синагоги по вулиці Спортивній (нині-Каунаській). Починаючи з 1935 р. аероклуб устиг провести 5 випусків і, незважаючи на репресії серед викладачів, став одним із найкращих в Україні. Школи військових льотчиків країни одержали із Кривого Рогу майже 500 добре підготованих курсантів. У роки окупації (1941-1944 рр.) будова аероклубу була знищена. Тепер на цьому місці встановлена меморіальна дошка, де висвічені імена 9-ти Героїв Радянського Союзу і одного двічі Героя – Дмитра Глинки, які закінчили аероклуб [1].

Заняття в аероклубі відбувались 4 рази на тиждень. На аеродромі, що поблизу радгоспу «Червоний шахтар», курсанти проводили практичні заняття [11]. Навчання розпочинались о 4 годині ранку. Щоб бути вчасно на аеродромі, Іван з товаришами ішов у поле з вечора і там ночував. Після польотів – додому. Робив домашнє завдання і – в школу. Жартома називав себе: «Ваня-Колесо».

В 1938 р. І. Кобилянський – уже один із кращих курсантів Ульяновської авіатехнічної школи, після закінчення якої, готував молодих льотчиків до польотів в м. Іваново.

Потім було Харківське авіаучилище. В 1941 р. 20-річний юнак був направлений у 289 бомбардувальний авіапункт 63-ї дивізії 40-ї армії, який вів бої на Правобережжі

України. Неподалік від рідної домівки у вересні 1941 р. прийняв бойове хрещення [14].

«Я же с первого дня войны нахожусь все время на фронте. Все время летаю. Летал и в наших краях – над Знаменкой, Долинской, Апостолово. Это было еще в 41 году», - писав Іван у листі до рідних 4.03.1944 р. [6].

Йому тільки у 1944 р. вдалось налагодити листування з батьками, які щойно повернулись із евакуації у звільнений Кривий Ріг. Листи адресував на трест «Кривбасруда» РУ ім. Ілліча, на відбудові якого працював батько Олександр Павлович Кобилянський.

Уже в перших боях із ворогом повітряний стрілок, а потім штурман Кобилянський проявив героїство і мужність. Нехтуючи небезпеку, він бомбардує і штурмує ворога з низьких висот, роблячи по 4-10 заходів до цілі. Минуло два місяці і на його грудях засяяв орден Червоного Прапора, а потім були ордени Вітчизняної війни I та II ст., Червоної Зірки [2, с. 627].

Екіпаж Кобилянського-Самочкіна відзначився в боях за Москву. Саме тут, як свідчить журнал бойових дій екіпажу, відважні пілоти застосували вперше в історії радянської авіації метод «комбінованого» удару з великої висоти. Суть його полягала в тому, що після обстрілу цілі з кулеметів та гармат скидалися бомби, а потім знову відкривався кулеметно-гарматний вогонь по тих же цілях. Цей тактичний винахід екіпажу буде застосовуватися і в подальшому та потрапить до підручників воєнних академій, але ті, хто їх писатиме забуде вказати прізвища авторів винаходу [5, с. 139].

Нагородний лист свідчить, що на момент представлення І.О. Кобилянського до звання Героя Радянського Союзу він уже здійснив 100 бойових вильотів [2, с. 672]. Разом з лейтенантом Самочкіним А.В. вони стають першими Героями в полку. З початку радянсько-німецької війни Самочкін став 18-тим, а Кобилянський 19-им Героєм Радянського Союзу. Отримав Золоту Зірку за № 645 [5, с. 131].

Потім були бої під Сталінградом, на Курській дузі, за визволення України, Польщі. У листі додому від 10.08.1944 р. він писав: «...Все идет хорошо, ... на фронте у нас дело тоже не плохо – за каких нибудь 20 дней прошли с боями 250-270 км и вступили в Польшу. В этом наступлении отличилось и наше соединение, за что Сталиным была объявлена благодарность. Потери совсем незначительные – фрицы

выдохлись... обо мне не беспокойтесь – меня черти не возьмут, а немцам не дамся!...» [7].

У наказному порядку І Кобилянського направили на курси при Академії Військово-Повітряних Сил. Тоді ж, у травні 1944 р., йому пощастило побувати у Кривому Розі. У листі до брата Анатолія від 09.09.1944 р. він сповіщав: «...После моего посещения вас... получил должность штурмана эскадрильи одного из гвардейских ночных полков и немедленно убыл в часть...

Свой первый вылет я совершил в июле на один из крупных ж.д. узлов... Теперь я уже имею несколько десятков ночных вылетов в глубокий тыл. Побывал над столицами двух государств, бомбардировал аэродромы и железнодорожные узлы, ходил в разведку...» [8].

А в листі від 12.02.1945 р., продовжуючи характеризувати обстановку на фронті і своє відношення до навколишньої дійсності, зазначає «...Сейчас наш фронт наступает и работенки для нашего брата хвататет..., эту работу никак нельзя сравнить с тем, что было в 1941-42 гг. Не тот стал фриц. И танков не видно, и зенитки мало, а авиация немецкая и носа своего не показывает...»

Західноєвропейський спосіб життя з розвиненою приватною власністю земляку не подобається, тому і «...тоскуют ребята по белым украинским мазанкам, по сибирской тайге и морозам, по родным городам и селам...», - підсумовує воїн [9].

Його фронтові листи пронизані щирим піклуванням про рідних, бажанням повернутись з Перемогою, будувати мирне життя. Так, в одному із останніх листів від 25.03.1945 р. люблячий син запитує батьків: «...Что вы приобрели за время моего отсутствия, как выглядит квартира? До скорого свидания» [10].

Але повернутись до рідної домівки Івану Олександровичу не судилося. 22 квітня 1945 р. під час виконання бойового завдання Герой загинув.

Захоронений 23-х річний гвардії капітан І.О. Кобилянський у польському місті Краків. Тут, на братській могилі радянських воїнів, установлений пам'ятник [4, с. 196]. У Кривому Розі вулиця Прикордонна, де жили батьки, перейменована в його честь. Ім'я прославленого земляка увіковічено на стелі Героїв.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронова Т. Один день Віри Кучер / Т. Воронова // Червоний гірник. – 1980. – 15 серпня.

2. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. – т. 1.- М., 1987. – 911 с.
3. Енциклопедія Криворіжжя / Упоряд. В. Бухтіяров. – т. 1. – Кривий Ріг, 2004. – 699 с.
4. Золотые Звезды: книга о дважды Героях и Героях Советского Союза, уроженцах Днепропетровщины. – Дніпропетровськ, 1967. – 432 с.
5. Іванов О. Велика перерва. «Ми поруч з вами» / О. Іванов. – кн. 3. – Кривий Ріг, 2012. – 148 с.
6. Лист Кобилянського І.О. від 4 березня 1944 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КН – 17132 / Арх – 5601.
7. Лист Кобилянського І.О. від 10 серпня 1944 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КН – 17135 / Арх – 5604.
8. Лист Кобилянського І.О. від 9 вересня 1944 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КН – 17130 / Арх – 5599.
9. Лист Кобилянського І.О. від 12 лютого 1945 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КН – 17129 / Арх – 5598.
10. Лист Кобилянського І.О. від 15 березня 1945 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КН – 17134 / Арх – 5603.
11. Пивоваренко Г. Які хлопці були! Сторінки з історії Криворізького аероклубу / Г. Пивоваренко // Червоний гірник. – 1999. – 28 серпня.
12. Погорелова О. Вулиця Кобилянського / О. Погорелова // Новини району. – 1994. – лютий.
13. Спогади друзів Кобилянського І.О. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КДФ – б/н.
14. Шаповалова Л. Іван Кобилянський / Л. Шаповалова // Новини району. – 1994. – лютий.

**Шаповалова Л.К.,
науковий співробітник,
КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей»**

СТАРЕ ФОТО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО КРАЮ

У фондах Криворізького історико-краєзнавчого музею та її експозиції представлена велика колекція старовинної фотографії, що була зібрана в різні часи науковими співробітниками та передана старожилами міста.

Це фото наших земляків – побутові сюжетні, видові, що пов'язані з історією нашого краю у II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. Вони ілюструють події минулого – зображення вулиць містечка Кривий Ріг, станцію Довгинцеве, Карнаватку, рудники і інші населені пункти нашого краю і дають можливість дізнатися про архітектуру, відтворити вигляд різних об'єктів, що не збереглися до наших днів, розглянути спорудження, що змінилися під час їх перебудови.

Зібрано унікальні фотографії шахт і кар'єрів, де видобувалася залізна руда, показані процеси та засоби її видобутку, фото електростанцій, майстерень, що

заповнені різноманітною технікою, домни Гданцівського чавунно-ливарного заводу, і т.ін.

Велика частина цих фото зроблені криворізькими фотомайстрами Ш.Я. Підгаєцьким та П.І. Хадаком, фотомайстерні яких на початку ХХ ст. знаходилися по вул. Поштовій. Але вони часто-густо виїжджали на рудники, шахти залізорудного району, в села, колонії.

Рудники товариств Брянського, Новоросійського (Перрі), Алмазного, Російсько-Бельгійського «Русский провиданс», «ДКБ», «Криворізьких залізних руд» – це неповний перелік підприємств, фото яких є в нашій колекції.

Майже всі старі фото наклеєні на паспарту, які фотографи заказували в Одесі. На цьому бланку, з картону, фотомайстри ставили свої товарні знаки: прізвище, ім'я, по-батькові, назву фірми, обов'язково місцезнаходження. Прийнято було зображати медалі винахідників фотографій, мольберт, пензелів, фотоапарати і т. ін. [4, с. 37].

Наприклад, Ш.Я. Підгаєцький наклеював фото на іменне паспарту з золотим тисненням, в нижньому лівому куті: «Ш. Підгаєцький. Кривой Рогъ». На зворотньому боці було зображено медалі винахідників фотографії (аверс і реверс), далі, напис: «Большая золотая медаль на Лемезальской выставкъ. 1911 г. Фотография Ш. Подгаецкого. Кривой Рогъ, Почтовая улица. Негативы сохраняются». Саме Підгаєцького, за його фотороботи було відзначено на цій виставці медаллю та премією, яка надала можливість відкрити свою фотомайстерню у містечку.

Такі ж, приблизно, написи були зроблені і на фотографіях П.І. Хадака, тільки ще й з перекладом на французьку мову.

Таке фото було приємно тримати в руках, а розповіді воно могло і про фотомайстра, і про події, і про людей, що були зображені на ньому.

Про роль іноземного капіталу в економіці розвитку нашого краю розповідають численні фотографії музейної колекції. Збереглися колективні фото службовців та робітників акціонерних товариств, що видобували тут залізну руду.

Ось посвітліла від часу фотографія службовців французького акціонерного товариства «Криворізьких залізних руд», що першими на Криворіжжі розпочало видобуток руди у 1881 році. Вона була зроблена через 10 років з початку діяльності «товариства», яке на той час будувало Гданцівський чавунно-ливарний завод і рудник, одного з його підрозділів.

Директором-розпорядником «товариства» на той час, був поляк М.Ф. Шимановський – талановитий гірничий інженер, який зробив значний внесок як для розвитку гірничодобувної так і металургійної промисловості Криворіжжя. Його фото в центрі, службовці заводу і рудника, в основному, поляки і німці, про це говорять їх прізвища на фотографії [6].

Фотографія зроблена в Єлісаветграді, у фотоательє Еміля Плетцера, про що свідчить вибите на паспарту золотим тисненням ім'я фотографа. Це пов'язане з тим, що Єлісаветград був містом дитинства і юнацтва М. Шимановського, тут він мешкав, навчався у реальному училищі, звідси поїхав на навчання у Санкт-Петербурзький гірничий інститут, а після закінчення приїхав на Криворіжжя, де в цей час буремно розвивалась промисловість [1, с.199].

В 1898 році Донецьке акціонерне товариство, що складалося з французького та бельгійського капіталів, відкрило південніше містечка (ст. Інгулець) перший рудник «Євгенівський».

Через десять років Ш.Я. Підгаєцький був запрошений на урочистості з цього приводу. Першим його директором – розпорядником працював Массе Юлій Іванович, француз, що віддав руднику багато сил і енергії. Його вшановували співробітники, що пропрацювали з ним ці десять років. Підгаєцькому доручили закарбувати всіх учасників цієї події. Массе зображено у центрі, а його колеги – по всьому полі фотографії. Поруч зображено надшахтні будівлі, контору «товариства», фото робітників.

У верхній частині, на стрічці, напис: «Воспоминания о рудниках Донецкого общества. Юлию Ивановичу Массэ на память.1908.ноябрь.». Фотографія виглядає урочисто і святково. Донецьке товариство, пізніше, разом з Криворізьким та Брянським створили картель з добути руди і він одержав скорочену назву «БКД» [7].

В колекції представлені групові фото службовців, майстерових та робітників Галковського, Ростковського, Лихманівського, Олександрівського, Карнаватського рудників, рудників «Суша Балка», «Дубова Балка» та ін.

Серед службовців «Брянського товариства», на фотографії, ми впізнаємо знайоме обличчя талановитого гірничого інженера В.Г. Мухіна, що довгий час працював управляючим на Олександрівському руднику. Це людина, яка віддала

багато сил, енергії і наполегливості удосконаленню гірничої справи на Криворіжжі [1, с. 176; 8].

В результаті дослідження нашої колекції виявляється багато історичних свідчень. Наприклад, які товариства видобували залізну руду, які спеціалісти там працювали, як впроваджувалась техніка на рудниках, коли і хто будував Гданцівський чавунно-ливарний завод і що, саме, його побудова надала поштовх для розвитку металургійної справи на Криворіжжі, та багато ін.

Коли дивишся на такі групові фотографії, неважко здогадатися до якого стану належали люди, що були там зображені. Службовці рудників, більшість з яких були іноземцями, без сумніву, належали до вищого класу. Про це, в першу чергу, говорить їх зовнішній вигляд, одяг: костюми-трійки чи двобортні з накрохмаленими комірцями, сорочки з відкидними комірцями, краватки – «метелики» чи «регата», на ногах – штиблети, деякі зодягнуті у форму – мундири. Кваліфіковані робітники рудників – майстерові – у сорочках «косоворотках» та піджаках, на ногах чоботи. Некваліфіковані робітники, що приїхали в містечко в пошуках роботи із сіл, були одягнуті по селянській моді.

Багато старих фото з колекції розповідають про початок діяльності Катерининської залізниці, що була побудована у 1884 році. Це фото залізничних станцій Довгинцево, Кривий Ріг, Карнаватка та ін., перших паровозів, службових приміщень, фото залізничників і т.ін.

В 1908 році, в містечку, було відкрито перший спеціальний середній учбовий заклад – комерційне училище, в якому крім загальноосвітніх предметів, в об'ємі середньої освіти викладали і спеціальні предмети, що мали відношення до торгівлі. Ш.Я. Підгаєцький став його «літописцем». Він робив групові фото учнів різних класів, фото учбових класів, гімнастичної зали, спортивних змагань, фото оркестру скрипалів училища, фрагменти постанов драматичного гуртка, зовнішній вигляд училища, викладачів, фундаторів училища та його попечителів.

Ось фотографія «Перший випуск Криворізького комерційного училища 1908-1915 рр.». Вона розповіла про таке: яким був зовнішній вигляд приміщення училища у 1908 і 1915 році, коли було вже добудовано другий поверх, якою була форма у учнів і викладачів. На віньєтці, крім випускників і викладачів є фото засновників училища М.Є. Роговського – директора-розпорядника товариства «Криворізьких залізних руд»

і І.І. Павлова – директора Донецького товариства, фото В.Г. Морачевського – директора училища, С.Д. Шанявського – лікаря і попечителя [9].

Одна з фотографій зображала викладачів під час педагогічної наради. Придивившись, бачимо, що в руках одного з попечителів, доктора С.Д. Шанявського, проект надбудови другого поверху училища, а В.Г. Морачевський перелистує кошторис будівництва, всі зосереджені – йде обговорення важливого питання... [10].

Значна частина колекції фотографій належить фотомайстру П.Й. Хадаку, яка за майстерністю не поступилася своєму колезі Ш.Я. Підгаєцькому. Це родинні та весільні фото, фотопортрети наших земляків – службовців, штейгерів, купців, конторників, простих людей, жіночі фотопортрети, фото дітей та ін. Перед об'єктивом фотомайстра проходить майже все містечко. Багатьом з них більше ста років, але вони до сих пір радують око.

Хотілося б підкреслити значення колекції фото, як джерела, що дає змогу скласти уявлення про людей минулих поколінь.

Розглядаючи старі фото наших земляків, їх обличчя, одягу, стиль поведінки, неважко здогадатися до якого соціального стану вони належать.

Більш забезпечені прошарки населення одягнуті дорого і модно. Вони шили свій одяг у великих містах чи за кордоном, чи у іноземних шевців, що мешкали у Росії.

В колекції дуже багато старих фото відомих і невідомих імен наших земляків. Ось перед нами одна з них: молода, гарна жінка, сидить у широкому дерев'яному кріслі, замріявшись, вона ніби дивиться в далечінь. Високе, чисте чоло, темне волосся, зібране і укладене у зачіску, модна, строга сукня з широкими рукавами і коміром під горло. Одна рука її оперлася на стінку крісла, на зап'ясті видно браслет, на безіменному пальці – великий перстень. В іншій руці, що лежить на коліні, книга. Прямий стан, припіднята голова, вся манера поведінки говорить, що ця жінка з багатих верств населення містечка, її ім'я – Слободян Катерина Мартинівна. Так ми вгадали про соціальний стан жінки – з одягу, прикраси, манері поведінки [11].

Традиційний купецький одяг яскраво відображав соціальний стан людей, що вийшли з селян і досягнули положення економічно пануючого класу. Купці носили одягу, яку крім них ніхто не носив. Деякі речі були запозичені ними у панів, інші різнилися від народних зразків якістю та дорожнечою.

Про долю криворізьких фотомайстрів відомо небагато. Науковий співробітник музею Н.Ф. Кучер, в свій час, дослідила деякі матеріали про П.Й. Хадака. Вона була знайома з його онуком – Віталієм Адольфовичем. З'ясувалося, що фотомайстер (1863-1940) народився на Волині, у місті Острог. Закінчив гімназію і приватну школу у Одесі. В 1890 році з родиною приїхав на Криворіжжя. З 1895 р. родина орендувала квартиру у приватному будинку мешканця містечка Федоренка по вул. Поштової (К. Маркса). На жаль, цей будинок не зберігся. Хадаки займали весь другий поверх, тут же знаходилося ательє. Павло Йосипович добре знав німецьку, французьку та польську мови. Це дуже допомагало йому в роботі, тому що національний склад населення Криворіжжя був тоді дуже строкатим. Неодноразово йому доводилося виїжджати на рудники, села, німецькі колонії і т.ін. В родині було четверо дітей – два сина і дві дочки, але тільки молодший син, Адольф Павлович, продовжив справу батька [3].

Шмуль Якович Підгаєцький (приблизно 1881 р.н.), згідно довідника «Деловой и коммерческий Кривой Рог», у 1914 році мав два фотосалона по вул. Поштової містечка – в будинках Бухинника та Гольдштейна [2, с. 144]. В 1911 році він одержав Велику золоту медаль на Лемезальській виставці за свої фотороботи. Крім медалі Ш.Я. Підгаєцький одержав і грошову премію. Що дала можливість відкрити два фотосалони.

У 30-ті роки ХХ ст. він виїхав із містечка, пізніше, працював у фотоательє на Арбаті, у Москві [5, с. 111].

У фондах нашого музею зберігається також невелика частина скляних фотопластин відомої фірми «Кодак», які були зроблені Е.К. Фуксом – відомим талановитим інженером-геологом, що зробив багато корисного для розвитку нашого краю.

Він приїхав на Криворіжжя на початку ХХ ст. і з того часу, захопившись геологією краю, полюбив Криворіжжя і залишився тут назавжди.

Захоплюючись фотографією, Е.К. Фукс закарбував наш край на фото: кожний рудник, шахту, криворізькі пейзажі, балки, фотографував робітників, інженерів, штейгерів, їх родини, помешкання, робочі колонки, мешканців, що оселилися на криворізькій землі – росіян, болгар, німців, молдован, сербів, євреїв і т.ін. [1, с. 240]. З

роками цих пластин накопичилась велика кількість, але, на жаль, багато з них були знищені, деякі загубилися. З деяких пластин, що збереглися в музеї, зроблено фото.

Фотографія – це наша пам'ять, це історія людей, міст, сіл, країни, і вивчення цієї спадщини неможливе без фотографії.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусейнов Г. Чаша ювеліра Фаберже / Г. Гусейнов. – Дніпропетровськ, 1995 – 4025 с.
2. Деловой и коммерческий Кривой Рог и его рудничный район: справочник-календарь / [издание Э.А. Минухина, Я.И. Стецковского]. – Кривой Рог, 1914. – 144 с.
3. Кучер Н. Розповідають фотографії / Н. Кучер // Червоний Гірник. – 1991. – вересень.
4. Наше наследие. Москва. – 1987. - № 1. – 37 с.
5. Рукавицын И. Кривой Рог в конце XIX начале XX века / И. Рукавицын. – К.: РК. Мастер-принт, 2013. – 111 с.
6. Фото групове. Службовці акціонерного товариства «Криворізьких залізних руд» // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП – 11986 / Ф-2749. – (автор Е. Плетцер).
7. Фото групове. Службовці рудників Донецького товариства. 1908 р. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП-35542 / Ф-4270. – (автор Ш.Я. Підгаєцький).
8. Фото групове. Службовці, майстерові та робітники Олександрівського рудника. 1913 // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП-1025 / Ф-423. – (автор Ш.Я. Підгаєцький).
9. Фото групове. Перший випуск Криворізького комерційного училища. 1908-1915 // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП-6205 / Ф-1767. – (автор Ш.Я. Підгаєцький).
10. Фото групове. Викладачі комерційного училища під час педагогічної ради. 1910. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП-3021/ Ф-997. – (автор Ш.Я. Підгаєцький).
11. Фото. Мешканка містечка Кривий Ріг. – Слободян К.М. // Криворізький історико-краєзнавчий музей. – КП -35664 / Ф-7305. – (автор П.Й. Хадак).

Фінічева В.А.,
працівник музею історії навчального закладу,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КРИВОРІЗЬКИЙ ПРОСВІТЯНИН А.М.КИСЛОВ

Метою данної публікації є долучення до важливого процесу повернення із забуття імен людей, які, у різні часи, стояли за ствердження національної ідеї через узагальнення існуючого розрізненого біографічного фактажу щодо громадського діяча Кривого Рогу Андроніка Миновича Кислова (1882-1937), діяльність якого у місті припала на початок ХХ ст. Публікації про А.М. Кислова мали місце в довідково-енциклопедичних та науково- документальних виданнях як результат опрацювання архівних матеріалів та музейних фондів. Отже, дослідження з цієї теми знаходяться на початковому етапі, що передбачає її подальше ґрунтовне вивчення.

Андронік Кислов народився в Одеському повіті. Щодо соціальної верстви, з якої він походив, то маючи відомості про вчительку початкової школи одного з криворізьких рудників з тотожним прізвищем та по-батькові і походженням «з селян», припускаємо що і А.М.Кислов народився в селянській родині [3]. Дані про його початкову освіту, поки що встановити не вдалось, а професійну освіту він здобув, закінчивши у 1902 р. Одеське музичне училище. Зважаючи на соціальне походження, найвірогідніше, навчання відбувалося у класі чоловічого хору, до якого приймалися безкоштовно всі бажаючі, які мали голос і слух [1].

Професійна діяльність Андроніка Кислова починається саме на криворізькій землі. Протягом 1902-1910 рр. він працює викладцем співів та російської мови у Криворізькому двохкласному Міністерському училищі. То був перший вчительський склад навчального закладу, початок роботи якого співпав з початком викладання А.М.Кислова [4, с.185].

Зібрані факти громадської діяльності відносяться до періоду його вчителювання у Комерційному училищі (1910-1918). Зокрема на сторінках довідника «Деловой и коммерческий Кривой Рог и его рудничный район» за 1914 р. засвідчується виконання А.Кисловим обов'язків секретаря Товариства допомоги бідним християнам [4].

У 1917 р. починається його активна робота по створенню криворізького осередка товариства «Просвіта», який згодом він і очолив. Окремі краєзнавчі джерела подають факт встановлення Андроніком Кисловим, вперше на Криворіжжі, синьо-жовтого прапора. Ця подія відбулася у день відкриття криворізького осередка «Просвіти» над будівлею, в якій на той час працювало правління осередку. Початково правління криворізької «Просвіти» розміщувалось у будинку Громадських зборів. На початку 1918 р., через політичну ситуацію, що склалася у місті, правління вимушене було перебраться до будинку, де мешкав А.М.Кислов [3, с.542].

Криворізька «Просвіта» стала другою, створеною на території сучасного Кривого Рогу. Першим, у квітні 1917 року, започаткував свою діяльність осередок на станції Долгінцево Катерининської залізниці. Відомо, що ця подія висвітлювалась на сторінках газети «Вісник товариства «Просвіта» в Катеринославі», яке і той факт, що членів Ради на відкритті Долгінцевської «Просвіти» представляв член катеринославської «Просвіти», політичний і громадський діяч Іван Труба. Через

півроку, восени 1917 р. запрацювали Веселотернівська та Григорівська «Просвіти» [5, с.317-318].

Наразі, достаменно невідомо, якою була кількість та особовий склад членів криворізької «Просвіти», її структурний поділ. Разом з тим, відсутні підстави для існування можливих відмінностей структурної побудови криворізького осередка з загальноприйнятими, а саме включення до складу комісій чи відділів педагогічного, мистецького, лекційно-просвітницького напрямку.

Засадничі принципи діяльності членів криворізької «Просвіти», очолюваних А.М.Кисловим, визначалися з розуміння і відчуття потреби у підтримці і розвитку українства у всіх його проявах. Все це реалізовувалось природними для осередків «Просвіти» засобами через організацію занять з ліквідації неграмотності, впорядкування народних читалень, організацію мистецьких гуртків, поширення україномовних газет. У період 1917-1919 рр. осередки «Просвіт», що діяли в межах сучасного Кривого Рогу, в т.ч. і криворізький осередок відіграли велику роль у відродженні українського аматорського театру.

Криворізькі просвітяни, керуючись незаперечною істиною, що шлях до пізнання національної культури лежить через вивчення рідної мови, започатковують вечірні курси української мови для всіх бажаючих.

«Однак найбільш вагомим внеском "просвіт" у справу культурного й духовного зближення українців було те, що як на Наддніпрянщині, так і в Західній Україні вони очолили рух по шануванню Т.Г.Шевченка. Просвітяни влаштовували традиційні шевченківські вечори, на яких декламувалися вірші поета, співалися пісні на слова його творів.» У Шеченківські свята у Кривому Розі зусиллями членів осередку та небайдужих містян був встановлений бюст Т.Г.Шевченку.

Варто зауважити на тому, що Андронік Кислов був одружений з Олександрою Федорівною Мершавцевою (1885-1956). Вона старша донька дворянина Ф.М. Мершавцева, знакової для Криворіжжя постаті, життєвий шлях та діяльність якого на благо криворізької громади заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження. Альтруїзм – це родинне у Мершавцевих. Олександра Федорівна після закінчення Інституту шляхетних панянок у Полтаві пішла безоплатно вчителювати. Познайомившись і пов'язавши свою долю з А.М.Кисловим, вона підтримувала його і не залишала за будь-яких обставин.

А обставини склалися так, що у 1921 р. А.М.Кислову довелось покинути Кривий Ріг через підвищену увагу відповідних органів до його діяльності як голови «Просвіти». Виїхавши на Донбас, він переїздить з одного міста до іншого. Протягом десяти останніх, перед арештом у жовтні 1937-го, років мешкав у Горлівці, викладав в учбовому комбінаті місцевої шахти №8. За вироком Особливої спецколегії Донецького облсуду засуджений до 10 років ВТТ з позбавленням прав на 5 років. Але був розстріляний за звинуваченням у націоналізмі та участь у антирадянській організації. Реабілітований у 1956 р., за іншими джерелами у 1991 р. [6, с.290-291].

На жаль, доля криворізького просвітянина Андроніка Кислова була звично трагічною як і для багатьох інших поборників національної ідеї за тоталітарних часів. Незаперечним, на думку автора, є і те, що дослідження просвітянського руху на Криворіжжі та життєвого шляху його учасників повинні мати продовження.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія Одеського училища мистецтв і культури імені К.Ф.Данькевича. Циклова комісія «Хорове диригування». - Електронний ресурс. - Режим доступу: http://oumk.od.ua/?page_id=705
2. Мельник О. О., Балабанов С. В. Історична енциклопедія Криворіжжя — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. — Т. 1.— 604 с.
3. Мельник О. О., Балабанов С. В. Історична енциклопедія Криворіжжя — Кривий Ріг: Видавництво «СТПРЕС», 2009. — Т. 2.— 704 с.
4. Минухин Э. А., Стецовский Я. И. Деловой и коммерческий Кривой Рог: Справочная книга и адрес-календарь за 1914 г.. Кременчуг, 1914
5. Повідомлення про урочисте відкриття на ст.Долгінцево Катерининської залізниці Товариства «Просвіта». 18.05.1917 р./ Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Док.і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк (кер.) та ін.. - К.: Вид-во ім.Олени Теліги, 2003. - 1024 с.
6. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга четверта / Ред.кол.: О.Л.Третяк, В.П.Безродний, О.М.Бут, А.М.Сабіна. – Донецьк: видавництво «СПД Бледнов», 2007 – 648 с.(з іл.).

**Тротнер В. В.,
викладач,
Криворізький професійний гірничо-металургійний ліцей**

ЕДУАРД ФУКС - НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Едуард Карлович Фукс (Едуард Карл Юлій Фукс) народився 30 квітня 1872 року в селі Копаткевичі Мозирського повіту Мінської губернії [1, арк. 5]. Обрусіла

німецька родина Фуксів була шанованою і небагатою. Батько Едуарда – Карл Фрідріх був з «потомствених почетних громадян», сином священика. Дід Едуарда Фукса – Христофор Іоанн Фукс – у 1831 року служив вікарієм у місті Бартау, а в 1835 році - дивізіонним священиком у місті Дінабург [1, арк. 4]. Мати Едуарда Фукса – Адель Юліївна Фукс (Аделаїда Павліна Петрі), походила з родини шведів, які в Німеччині друкували географічні атласи. В сім'ї Карла та Аделі було 7 дітей: 2 доньки – Емілія та Юлія і 5 синів - Едуард, Альфонс, Володимир, Євген, Микола. Едуард був старшим сином.

19 травня 1890 року Едуард Фукс закінчив Перше реальне училище в Санкт-Петербурзі [1, арк. 2-3]. З 30 вересня 1890 р. по 24 серпня 1893 р. Едуард навчався в Санкт-Петербурзькому гірничому інституті на відділенні «Геологія, гірничо-розвідувальна і гірничо-адміністративна справа». В цей час, у віці 46 років помер батько Едуарда. Це змусило хлопця покинути навчання і піти працювати, щоб допомогти матері виховувати молодших братів і сестер.

Трудову діяльність Е.Фукс розпочав з 1893 року на Донбасі. Першим місцем його роботи було маркшейдерське бюро заводу Новоросійського Товариства кам'яновоугільного, залізного, сталюого і рейкового виробництва. Наприкінці 1894 р. Фуксу запропонували очолити геологічні пошукові роботи в Бердянському повіті. Менш ніж за 3 роки під його керівництвом була здійснена проходка 2 шахт і закладено близько 200 шурфів.

На Криворіжжі Едуард Фукс з'явився в 1897 році, був призначений завідувачем розвідками Новоросійського товариства Чарльза Пері. В 1898 р. вперше спеціальною комісією ХХІІІ з'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії за участі Е.К.Фукса був проведений підрахунок запасів залізної руди.

Протягом 1900-1901 років Е.К. Фукс керував розвідками бурого вугілля на землях поміщика Харіна (с. Веселі Терни). У 1904 р. Едуарда Карловича обрали дійсним членом Імператорського мінералогічного товариства (СПб). З 1906-го по 1918 рік Е.К. Фукс обіймав посаду помічника керуючого рудника «Новоросійський» (у радянські часи – рудник ім. Фрунзе). На замовлення ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії займався збором даних і складанням статистичних таблиць. У 1910 році склав перелік рудних покладів Криворіжжя, встановив їхню синоніміку та визначив запаси залізної руди у надрах. Цього ж року складена Фуксом

карта залізорудного району демонструвалася на губернській виставці у Катеринославі. А 1911 року – у Мілані, в 1912 році – у Києві. До всіх карт Е.К. Фукс додавав описи району та колекції порід і руд, які він зібрав під час дослідницької роботи. Ці колекції після виставок передали до Гірничопромислового музею (м. Харків), з яким Е.К. Фукс співпрацював.

У 1910–1913 роках завідував розвідками у володіннях князя Кочубея (с. Ганнівка поблизу Кривого Рогу). А у 1913–1914 рр. був консультантом розвідок, які на Криворіжжі проводив Санкт-Петербурзький міжнародний банк.

У 1915 році Е.К. Фукс виступив ініціатором створення Технічного товариства, брав активну участь у його роботі. 1918 року Едуард Карлович входив до складу комісії з підготовки матеріалів по створенню Криворізького повіту. Він підготував доповідь «Геологический обзор Криворожского железорудного района», в якій обґрунтував доцільність відновлення та подальшого розвитку басейну. А у 1919-му підготував кілька доповідей про родовища бурого вугілля.

У травні 1920-го постановою «Райруди» Едуарда Карловича призначили завідувачем геологічним відділом і підвідділом бурого вугілля, відділами всіх рудників Криворізького району. Протягом 1922 року Е.К.Фукс займався геологічними дослідженнями, в тому числі з'ясуванням генезису залізорудних родовищ Кривого Рогу, та склав доповнену і виправлену карту.

З 1922 р. Е.К.Фукс працював завідувачем геологорозвідувального бюро Південно-рудного тресту [2]. Тоді ж у 1922-му йому присвоїли звання Героя праці. В 1922 р. за активної участі Е.К.Фукса був створений Криворізький вечірній робітничий технікум (КВРТ), який пізніше був реорганізований у Криворізький гірничорудний інститут. В технікумі Фукс був викладачем геології, мінерології, гірничого мистецтва, а також завідувачем геолого-мінерологічного кабінету. Перший випуск КВРТ відбувся восени 1926 р., серед випускників був син Фукса - Вадим. 24 вересня 1926 року він захистив роботу на тему: «Розробка манганового місценародження Никіпіль-Манганового району на Україні» та отримав кваліфікацію «гірничий технік» [1].

В 1929 р. Е.К.Фукс працював завідувачем геологорозвідувального бюро рудника ім. Жовтневої революції, а з 1930 р. очолив Криворізьку філію Геолтресту як головний геолог Кривбасу. З кінця 20-х років по всій країні розпочались судові процеси над «ворогами», «шкідниками» радянської влади. 15 грудня 1930 р. Фукса

заарештували за фабрикованою справою та присудили 10 років концтаборів. Уникнути покарання вдалося завдяки випадку. Почалося будівництво Криворізького металургійного заводу, а спеціалістів, здатних зробити розбивку місцевості не знайшлося. Згадали про Е.К.Фукса. Для виконання геодезичних робіт його возили у «воронку» на будівельний майданчик. Завдяки клопотанню директора будівництва Я.Весніка, по закінченню робіт Е.К.Фукс був звільнений.

Після реабілітації Едуард Карлович продовжував займатись геологією Криворізького басейну, забезпеченням рудників кваліфікованими кадрами, розробкою методики геологорозвідувальних робіт, особливу увагу приділяв буровим роботам при пошуку покладів залізної руди. Він провів велику роботу по збиранню, опису природних відслонень і систематизації матеріалів з геології Кривбасу. Результати цієї роботи були покладені в основу першого ґрунтового геологічного нарису Криворізького басейну. В цій роботі детально описано геологічну будову, петрографію і генезис порід Криворізького басейну.

В подальшому життя видатного геолога склалося трагічно. В січні 1938 р. Е.К.Фукса арештували вдруге за проведення «розвідувальної та підривної роботи на користь однієї з іноземних країн». На знак протесту він оголосив голодування. В результаті знущань та принижень він дійшов до стану крайнього виснаження і помер в лікарні № 3 по вул. Пушкіна. Це сталося 2 квітня 1938 року. Точне місце поховання досі невідоме. На довгі роки його ім'я було забуто, викреслено з історії Кривбасу. Родичам про його смерть не повідомили. Їхні звернення з запитами про долю чоловіка й батька залишалися без відповіді. У серпні 1939 року Мотрону Тимофіївну Фукс викликали до Криворізької прокуратури і повідомили, що її чоловік Е.К. Фукс помер у квітні 1939-го. 1957 року родина отримала листа про реабілітацію Едуарда Карловича.

У 1950-х родина випадково дізналася, "завдяки" кому була позбавлена батька й чоловіка. В спогадах онуки Фукса Кірієни зазначається, що Юрій Гершойг, який працював з Едуардом Карловичем, повідомив, що донос на Фукса написав Світличний, який згодом і став головним геологом Кривбасу [3]. А про Е.К.Фукса надовго забули. Рукописи його праць прибрали до рук двоє відомих науковців. Колекцію мінералів розікрали і продали.

Потомки Е.К.Фукса

У Едуарда Карловича було двоє дітей. Донька Зоя (08.04.1901 р.н.) і син Вадим (27.02.1906 р.н.). Донька Фуксів жила в з бухгалтером «Райруди» Абрамом Борисовичем Карасиком. У 1922 р. у них народилася донька Кірієна. В жовтні 1923 р. Карасик викладав політекономію і політграмоту в КВРТ. Почалися так звані «чистки». Карасика посадили за розтрату. Зоя лишилася з дитиною сама і повернулася до батьків. На початку 30-х Фукс удочерив свою онуку. Згодом вона стала улюбленицею дідуса і бабусі. Після арешту Едуарда Фукса життя родини різко змінилось - вони вимушено усамітнились. Жили в селищі втрьох: Мотрона Тимофіївна, Зоя та Кірієна. Після війни Кірієна працювала на КРЕСі, потім, до 1978 р. – в паровозному депо "Ленін-руда". В 1984 році переїхала з в місто Комсомольськ на Полтавщині. Жила поруч з двоюрідним братом Едуардом, померла у 2013 році.

Дружина Едуарда Карловича – Мотрона Тимофіївна померла 24 березня 1966 року, син Вадим Едуардович – 23 жовтня 1968 року, а донька Зоя - 4 квітня 1976 року. У них одна могила на Бажановському кладовищі.

Син Е.К.Фукса Вадим працював у Кривому Розі ще до війни, був начальником гранітного кар'єру, поруч з Робочим селищем. У Вадима залишилося двоє дітей – Едуард і Станіслава. Станіслава живе в Кривому Розі. Едуард – в Полтавській області, в місті Комсомольськ-на-Дніпрі, де працював на будівництві Полтавського ГЗК. В нього є син Сергій, який працює екскаваторником на Комсомольському ГЗК, та онук Вадим.

Наукова спадщина Е.К.Фукса

Після реабілітації про Едуарда Фукса ніхто практично не згадував. В 1956 році його фотороботи були використані в якості ілюстрацій до книги про історію Криворізького залізрудного басейну, без зазначення їх авторства. Книга називалася «История горного дела в Криворожском бассейне» і вийшла друком в Києві, у видавництві технічної літератури УРСР. Лише в 1972 році до 100-річного ювілею Е.К.Фукса планували встановити меморіальну дошку на корпусі Гірничорудного інституту по вул. Пушкіна. В зв'язку з цим співробітники інститутського музею В.Л.Золотарьов і Г.Г. Михайлюк активно збирали інформацію про Е.К.Фукса та їздили до Кірієни Фукс додому. Вона передала їм деякі негативи та кілька фотоальбомів с фотографіями. Ще раніше негативи отримали тодішній ректор Інституту Г.Малахов та проректор з навчальної роботи В.Мартинів. Старе піаніно

Фукса купив у внучки геолога В.Мартинов. А 1979 року, після вмовлянь Леоніда Золотарьова, Кірієна Фукс передала до музею історії Криворізького гірничорудного інституту особисті речі свого діда, а також документи, фото, листи з родинного архіву.

Ім'я Едуарда Фукса нарешті повернулося із забуття. Вдячні сучасники хочуть достойно вшанувати пам'ять видатного криворізького геолога. На його честь запропоновано перейменувати одну з вулиць Кривого Рогу. Бо для криворіжців Едуард Карлович Фукс – визначна постать, фотограф і науковець, геолог, «який бачив скрізь землю».

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Музею історії ДВНЗ Криворізький національний університет. – Ф.1 «Персоналії». – Оп.2. – Спр. 233 «Фукс Е.К.». – 49 арк.
2. Парнак С.М. Видатний дослідник залізорудних родовищ криворізького басейну. Едуард Карлович Фукс. 140 років від дня народження / С.М. Парнак С.М., Г.Я. Смірнова, В.Д. Євтехов // Геолого-мінералогічний вісник. – № 2 (28), 2012 р.– С. 96-100.
3. Скрипнікова В. Цей чоловік під землею бачив / В. Скрипнікова / Гусейнов Г. Д. На землі, на рідній... (Крізь товщу минулого. Кн. 7) //Д.: АРТ-ПРЕС, 2012. – С. 83-96.

Аблець В.В.,

**кандидат геолого-мінералогічних наук, начальник екологічного відділу,
Державний проектний інститут «Кривбаспроект» (м. Кривий Ріг)**

ЦЕГЛЯНО-ЧЕРЕПИЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО КРИВОРІЖЖЯ: ЗАВОД ГРИГОРІЯ СИДОРКІНА

На основі зібраного фактичного матеріалу, картографічних та історичних документів проведена ідентифікація цегли та черепиці з клеймом «Г.С.», а також встановлено місце розташування заводу і земельного володіння його господаря.

Дореволюційна черепиця з клеймом «Г.С.» була і є поширеною черепицею в районі південного Криворіжжя (селища: Миколаївка (знесено), Широке, Латівка, Рахманівка, Новоселівка, Зелене, Старий Інгулець і т.д.). Ця черепиця нерідко зустрічається і в самому Кривому Розі, а також в масиві німецьких колоній Заградівка, прилеглого до південної межі Криворіжжя. Це говорить про існуючі на той час значні масштаби виробництва і налагоджену систему поставок і продажів зазначеної черепиці.

Обговорювана черепиця за своєю формою є черепицею марсельського типу з характерним зовнішнім поздовжнім гребінцем посередині, який має на передньому кінці трикутне розширення. Черепиця має спеціальні фальци: її краї заходять один під одного і мають спеціальні пази, чим досягається хороша ізоляція проти опадів. Розмір черепиці – 38,6х23,5 см. Характерною особливістю клейма «Г.С.» на черепиці є те, що його букви є втиснутими, а точки біля них – опуклими. Висота літер – 15 мм. Черепиця виготовлялась методом штампування на верстаті. Характер приводу верстата невідомий, швидше за все, він був ручним. Місцезнаходження заводу на клеймі (на відміну від черепиці більшості інших дореволюційних заводів Криворіжжя) не вказано.

Цегла з клеймом «Г.С.» зустрінуто в згаданих Миколаївці і Широкому. Очевидно, що її поширення узгоджується з поширенням черепиці. Розмір цегли – 27,5х13,5х6,5 см. Клеймо на цеглі є опуклим. На одному з варіантів клейма між буквами стоїть риска. Висота літер клейма – 40 мм. За характером фактури і якості цегли визначено, що вона формована ручним способом в дерев'яних коробах. Обидва вироби виготовлені з червоної глини (суглинку) і обпалені. Цегла має зовні піщане обсіпання. Якщо черепиця має високу ступінь випалу і відповідні високі твердість і міцність, то цегла досить м'яка.

Спочатку, згідно усним даним Валентина Івановича Деркача, було встановлено, що черепиця з клеймом «Г.С.» виготовлялась на заводі Григорія Сидоркіна. Ніяких документальних підтверджень цьому не було. Хто такий Григорій Сидоркін, і де був розташований завод, відомостей не було. У публікованих в дореволюційний період виданнях про цегельні і черепичні заводи для району пошуків відповідної інформації про Григорія Сидоркіна не наводилось.

Вдалося встановити, що Сидоркін Григорій Федорович був багатим селянином-землевласником. Власна економія Сидоркіна знаходилась на південний захід від Миколаївки І-ої і залізничної станції Миколо-Козельськ (раніше – Херсонський повіт Херсонської губернії, зараз – Широківський район, Дніпропетровська область). Миколаївка І-а була волосним центром.

В економії Сидоркіна при Миколаївці І-й в 1909 р. було 6 дворів, 35 осіб [6]. У 1916 р. було 3 господарства, проживало 129 осіб – 114 чоловіків і 15 жінок [7]. Можна

припустити, що основна частина чоловіків була задіяна на цегляно-черепичному і, можливо, на якомусь іншому виробництві.

Наділ землі Григорія Сидоркіна був досить великим: в 1893 р. – трохи більше 437 десятин, в 1901 р. – 432,5 десятин, в 1909 р. – 418, 87 десятин [3; 5; 6]. Розташовувався він по обидві сторони балки Скотовата. Південно-східною межею ділянки була річка Інгулець.

Вельми інформативним документом є план дачі землеволодінць Григорія Сидоркіна, складений в жовтні 1893 р. [3]. За характерною конфігурацією р. Інгулець на плані дачі можна безпомилково прив'язати ділянку Сидоркіна до сучасного картографічного матеріалу та супутникових знімків [1].

Текст на плані характеризує кількісно дачу так: «В этой даче состоит земли: степи годной к пашне и сенокосу 241 1/2 дес., лугу 190 дес., под экономию 1 дес. 1300 кв. саж., под 1/2 р. Ингулец 4 дес., а всего четыреста тридцать семь дес., и сто саж. Кроме того, в этой даче под церковью и двором 2000 кв. саж. и под училищем и двором 1300 кв. саж.». Цікавим є питання, чому земельний церква і училище перебували всередині земельної ділянки Сидоркіна, а не на території Миколаївки.

Згідно з планом дачі, до північної сторони землеволодіння примикали землі селян села Миколаївка, східної – земля Сечеванова, південної – спадкоємців Рябіни, західної – Григоровича та інших. Швидше за все, невеликий шматок землеволодіння Сидоркіна з північно-східного боку був з часом відведений під будівництво тупикової ділянки залізниці (на південь від залізничної станції Микола-Козельськ Катерининської залізниці [8]).

На карті [4] показаний цегельний завод в 1,2 км на захід від колишньої економії Сидоркіна (але в межах його колишнього землеволодіння), в балці Скотовата. Поза сумнівами, цей завод успадкував цегельно-черепичне виробництво Григорія Сидоркіна або був влаштований поруч з ним.

Частина дореволюційних будівель на території економії Сидоркіна проіснувала до кінця ХХ-го століття. Сироварний завод, що існував в Миколаївці за радянських часів, також знаходився на території його колишнього землеволодіння. Можна припустити, що це підприємство успадкувало деякі будови економії Сидоркіна. Але на це ніяких відомостей немає.

В даний час на північній частині землеволодіння Сидоркіна розташовується південна частина відвалу № 2 Інгулецького ГЗК, в західній, південно-західній – хвостосховище Інгулецького ГЗК. Ділянка меандри р. Інгулець, яка раніше врізалася з південного сходу в землеволодіння, в даний час збереглася між зазначеними відвалом і хвостосховищем. Проміжок між відвалом і хвостосховищем практично повністю, крім його невеликої північно-західної частини, входив до складу землеволодіння. Вулиця, що розділяла Миколаївку і економію Сидоркіна, збігалася за радянських часів з провулком Больничним, який брав свій початок від підвісного моста через річку Інгулець, з південного боку Миколаївки [1].

Початок діяльності цегельно-черепичного виробництва Григорія Сидоркіна, швидше за все, приурочений до перших років ХХ-го століття, коли цегельно-черепичне виробництво прискорено розвивалося у зв'язку з активізацією заходів щодо боротьби з пожежами, розвитком кредитування організації черепичних заводів і покупки місцевим населенням черепиці [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аблец В.В. Истории о черепичных и кирпичных заводах и заводчиках. Тайна клейма "Г.С." - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/2728055/1676750/> (з екрану 23.03.2016 р.).
2. Аблец В.В., Березовский А.А., Аблец Н.С. Кирпич и черепица дореволюционного Криворожья. I. Общие положения // *Вісник Криворізького національного університету. Збірник наукових праць*. Випуск 38. 2014. С. 29-35.
3. Державний архів Херсонської області, ф. 302, оп. 2008.
4. Карта генерального штаба Красной Армии. Квадрат L-36-19. 1941.
5. Список землевладельцев Херсонского уезда на 1901 г. Изд. Херсонского уездного земства. Паровая типография О.Д. Ходулиной. Херсон, 1901. 106 с.
6. Список землевладельцев Херсонского уезда по волостям на 1909 год. Изд. Херсонского уездного земства. Херсонская типо-литография О.Д. Ходулиной. Херсон, 1909. 152 с.
7. Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.) Издание Херсонской Губернской Земской Управы. Типография Ф.Х. Райхельсона. Александрия, 1917. 377 с.
8. Трехверстная Военная-Топографическая карта Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX в. Ряд XXVIII, лист 11.

Аблец В.В.,
кандидат геолого-мінералогічних наук, начальник екологічного відділу,
Державний проектний інститут «Кривбаспроект»
ЦЕГЛЯНО-ЧЕРЕПИЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО КРИВОРІЗЬКОГО
ЗАВОДУ САВИ КОРНІЛОВА

На основі зібраного фактичного матеріалу, картографічних даних та архівних документів проведена ідентифікація цегли та черепиці, які були вироблені на заводі

Сави Корнілова, встановлено місце розташування заводу і земельного володіння його господаря.

Черепиця з клеймом «С. Д. КОРНИЛОВЪ ПРИ. Д. ЕЛИСОВЕТПОЛЬ.» – досить поширена черепиця в межах дореволюційної забудови сучасного м. Кривого Рогу та в районі південно-східного Криворіжжя. Зустрінута вона також в с. Миколаївці Широківського району (село знесено). Слід зазначити, що в друкованих старих першоджерелах зустрічається кілька варіантів написання слова «Елизаветполье». Всі вони зводяться до зміни «з» на «с», першого «а» на «о», а також до зникнення останньої букви або заміні двох останніх на одне «е».

Черепиця по вигляду є черепицею марсельського типу, характерною для черепиці багатьох дореволюційних черепичних заводів Криворіжжя. Шрифт клейма вельми характерний для черепиці, що вироблялася в Катеринославській і Херсонській губерніях. Букви на клеймі – опуклі. Висота літер – 15 мм. Розмір черепиці – 38,8x23,4 см. Черепиця виготовлялась методом штампування на верстаті. Характер приводу верстата, швидше за все, був ручним.

В районі с. Єлизаветпілля (Вільненська сільська рада, Апостолівський район, Дніпропетровська область) знайдено також цеглу з клеймом «К», яка, ймовірно, виготовлялась також на заводі Сави Корнілова. Розмір цегли – 26x13x6,5 см. Клеймо – втиснуте. Висота літери – 28 мм. За характером фактури і якості цегли визначено, що вона формована ручним способом в дерев'яних коробах.

У дореволюційних виданнях, присвячених фабрично-заводській та ремісничої промисловості згадок про цегляно-черепичне виробництво Корнілова С.Д. немає.

Як вдалося з'ясувати, Корнілов Сава Дмитрович був багатим селянином і мав свій власний хутір Ново-Єлизаветполь в Михайлівській волості Херсонського повіту Херсонської губернії (нині – район північніше села Вільне, Апостолівський район, Дніпропетровська область).

Корнілов мав наділ землі – 282,5 дес. [5]. У 1909 році на хуторі Корнілова С.Д. – Ново-Єлизаветполь було 2 двори і 24 людини [6]. У 1916 році на хуторі проживало 29 осіб [7]. Слід зазначити, що поряд з х. Ново-Єлизаветполь був хутір (економія) Школьних Г.П. і Н.Г., який в деяких першоджерелах адміністративно відносився до х. Ново-Єлизаветполь, хоча і був більший за нього. Хутір Школьних в 1909 р. мав 7 дворів і 35 чол., в 1916 – 5 госп., 37 чол. [6; 7].

Важлива інформація для визначення місця розташування землеволодіння Сави Корнілова міститься в матеріалах старого «земельного кадастру». За планом ділянки землі 1900 року землевласників К.К. та А.К. Ревва (називний відмінок, в документах згадується також і в написанні *Рева*) [3], вдалося дізнатися, де точно була земля Сави Корнілова. План прив'язаний чітко до рельєфу і водойм, які і зараз можна простежити на картах і супутникових знімках. З землями К.К. та А.К. Ревва межували: із заходу – землі селян Радушної, з півночі – землі Антона Корнілова, сходу – спадкоємців Бабушкіних, півдня – Сави Корнілова [1].

Згідно із зазначеним планом, земля Корнілова С.Д. розташовувалася на вододілі між балками Чабанка і Таранова, на південний захід від ставка в балці Таранова, утвореного на захід від с. Єлизаветпільля. Із західного боку земельна ділянка переходила через б. Чабанка і примикала до земельних наділів селян села Радушна. Село Радушна (Радушне, Радушная, Лекарево) Михайлівської волості в даний час знесено, і відношення до сучасного Радушного не має. Сучасне селище Радушне утворено біля залізничної станції Радушна в 5-6 км на північ від наведеного знесеного селища.

Хутір Н. Єлизаветполь на мапі Херсонського повіту [4] якраз знаходиться на ділянці землі Сави Корнілова, яка показана на плані землеволодіння [3]. Слід звернути увагу, що на мапі [4], а також у списку населених міст [5], перед словом «Н. Елисаветпольє» є скорочення «х.х.», що означає – хутора. І це підтверджує вищенаведену згадку про хутор Школьних як складову частину (в адміністративному відношенні) хутора Н. Єлизаветполь.

Автор вважає, що саме хутір Ново-Єлизаветполь як «деревня» (скорочення – «Д.») вказано на черепиці з клеймом «И.Г. ИВАНОВЪ. Д.Н. ЕЛИСАВЕТПОЛЬ», яка має широке поширення на Криворіжжі. Тобто «Д.Н. ЕЛИСАВЕТПОЛЬ» – це не ініціали та прізвище, а скорочене словосполучення «деревня Ново-Елисаветполь». Літера «Н» і зараз, і в минулі часи часто зустрічається в якості скорочення приставки «Ново-» в географічних назвах.

На землях біля с. Єлизаветпільля, та й на теренах всієї Михайлівської волості було багато різних Корнілових, і вони володіли хорошими наділами. Особливо виділяється Михайло Дмитрович Корнілов (очевидно, брат Сави Корнілова). Для розуміння цього поширення наведемо відповідні переліки. У 1909 році [5] для

Корнілових (всі в першоджерелах наведені як селяни) згадуються такі земельні ділянки (дані приведено на мові першоджерел):

- «д. Елисаветполь. Корнилов Савва Дмитриевич – 282,5 дес.,
- д. Елисаветполь. Корнилов Антон Кондратьевич – 180,0 дес.,
- д. Елисаветполь. Корнилов Михаил Дмитриевич – 300,0 дес.,
- д. Елисаветполь. Корнилова Акилина Ивановна – 323,25 дес.,
- д. Елисаветполь и Б.Таранова. Корнилов Михаил Дмитриевич – 200,5 дес.,
- д. Корниловка. Корнилов Михаил Дмитриевич – 1483, 06 дес.».

Серед населених пунктів в 1909 році [6] наведені:

- «д. Корниловка (Симоновка) при р. Каменке, 38 дв., 259 чел.,
- х. Корниловых, 2 дв., 9 чел.,
- х. Корниловых М. и П. (Горбенков) при б. Таранова, 6 дв., 41 чел.,
- х. Корниловский на земле Синельникова, 10 дв., 103 чел.,
- х. Н.-Елисаветполь – Корнилова Саввы, 2 дв. и 24 чел.».

В 1916 році [7] наведені такі селища:

- «х. «Андре» Корнилова М.Д., (близ Елисаветполья), 1 хоз., 82 чел.,
- х. Корниловых бр., 1 хоз., 41 чел., смежно с Ново-Екатериновкой,
- д. Корниловка при р. Каменке 37 хоз., 239 чел.,
- х. Корнилова А.Н., 1 хоз., 23 чел., Елисаветполь – 2,5 в.,
- эк. Меланоевская Корнилова М.Д., 1 хоз., 80 чел., близ Анновки,
- х. Ревы-Корнилова М.Д., 1 хоз., 23 чел., в 1 в. от Елисаветполья».

Корнілов С.Д. навів на своїй черепиці місце розташування свого заводу – «при д. Елисаветполе», вказавши найближче та найбільше велике селище, до якого «адресно» були приписані його землі, але «нехтуючи» назвою свого власного хутору. Село Єлисаветпілья (Велика-Таранова) в 1916 році мало 66 господарств і 412 чоловік [7]. За наявними джерелами, безпосередньо біля Єлисаветпілья у Сави Корнілова земельних наділів не було.

Іванов І.Г., очевидно, «приписав» свій завод до найближчого селища в місці розташування заводу – до хутору Ново-Єлисаветполь (назвавши хутір «деревней»), хоча сам хутір Ново-Єлисаветполь (якщо не брати до уваги хутір Школьних) і його земля належали іншому виробникові черепиці – Саві Корнілову. В Радущній (в одному кілометрі на південний захід від хутору Н. Єлисаветполь) був ще один завод

Іванова І.Г. (черепиця з клеймом: «N. Нвановъ. Дер. Радушное.»). Судячи з усього, всі заводи (один Корнілова і два Іванова) тяжіли до балки Чабанка. Тут зручно було розробляти суглинки, що виходили на денну поверхню на обривах балки. Крім того, в балці Чабанка, як і в балці Таранова, були водотоки та ставки – джерело необхідної для виробництва цегли та черепиці води [1, 3, 8]. Таким чином, виробництва Іванова та Корнілова могли існувати поряд і експлуатуватись в один проміжок часу.

Другий вельми ймовірний варіант – Іванов купив (орендував) завод у Корнілова, і місце розташування вказав по реальному місцю знаходження виробництва, а не по найближчому великому селищу, як це зробив Корнілов. Іванов І.Г. не числився в списках землевласників Херсонського повіту, але був дуже підприємливим заводчиком, який організував кілька виробництв в різних місцях Херсонського і Верхньодніпровського повітів. З сьогоденних позицій можна назвати Іванова І.Г., а також його брата Іванова Б.Г., здатними промисловцями, які успішно освоїли виробництво будівельних матеріалів в різних місцях Криворіжжя і в різноманітному асортименті [2]. Тому цілком можливо, що Іванов І.Г. налагодив своє виробництво на заводі Корнілова С.Д., викупивши чи взявши його в оренду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аблец В.В. Заметки о черепичных и кирпичных заводах и заводчиках. Тайна клейм из д. Елисоветполе и д. Н.Елисаветполь. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/2728055/1676805/> (з екрану 23.03.2016 р.).
2. Аблец В.В., Березовский А.А., Аблец Н.С. Кирпич и черепица дореволюционного Криворожья. I. Общие положения // *Вісник Криворізького національного університету. Збірник наукових праць*. Випуск 38. 2014. С. 29-35.
3. Державний архів Херсонської області, ф. 302, оп. 1649.
4. Карта Херсонского уезда Херсонской губернии. Издание Херсонского уездного собрания. 1903.
5. Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1909 год. Изд. Херсонского уездного земства. Херсонская типо-литография О.Д. Ходулиной. Херсон, 1909. 152 с.
6. Список населенных мест Херсонского уезда. Херсонская типо-литография О.Д. Ходулиной. Херсон, 1909. 129 с.
7. Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.) Издание Херсонской Губернской Земской Управы. Типография Ф.Х. Райхельсона. Александрия, 1917. 377 с.
8. Трехверстная Военная-Топографическая карта Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX в. Ряд XXVIII, лист 12.

**Мещанін І.І.,
вчитель географії та економіки КЗШ № 73,
керівник гуртка «Географи – краєзнавці»
в ЦТКЕУМ в Інгулецькому районі**

ЙОСИП ТАНАТАР - ДІАМАНТ ГЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Йосип Ісаакович Танатар (29 вересня 1880 - 13 грудня 1961 рр.) належить до тієї когорти вчених і славетних людей, що працювали над дослідженням та освоєнням Кривбасу і були несправедливо викреслені з його історії радянською системою, яка ненавиділа розумних і незалежних особистостей. Довгі роки здобутки видатного українського геолога Йосипа Танатара, так як і Едуарда Фукса, Юрія Гершойга та інших замовчувалися, а то і приписувалися іншим з політичних причин.

Ім'я видатного вченого Йосипа Танатара, доктора геолого-мінералогічних наук, магістра мінералогії, добре відомо лише небагатьом. В першу чергу, професійному співтовариству геологів і мешканцям Дніпропетровська, де він півстоліття працював у гірничому інституті (нині - Національний гірничий університет), а ще - караїмам, тому що він є славним сином цього нечисленного народу. Проте жителі Мелітополя Запорізької області, де Йосип Ісакович народився, тільки будуть відкривати для себе знаменитого земляка. Тому метою нашої розвідки є висвітлення цікавих сторінок його біографії, адже один із методів виховання цілеспрямованої молоді - це вивчення історії видатних людей Батьківщини.

Йосип закінчив мелітопольське реальне училище. Всупереч волі батька він втік у Київ з надією вступити до політехнічного інституту. Але посланий батьком прикажчик нагодував його і трохи дав випити і саме через це він запізнився на іспит! Однак, незважаючи на запізнення на іспит, студентом він все-таки став [1]. Але для цього йому довелося поїхати в Катеринослав, оскільки випадково з газети він дізнався про відкриття Катеринославського вищого гірничого училища, в якому вступні іспити проводилися на місяць пізніше, ніж у всіх вузах. Він успішно склав іспити і став студентом першого набору КВГУ. Причому тоді училище було конкурентом єдиному в країні Петербурзького гірничого інституту, але рангом нижче [1].

Трьох кращих випускників залишили при училищі, саме це дало можливість Й. Танатару стати асистентом на кафедрі мінералогії у професора Аркадія Лаврського, а в 1905 році з'явилася можливість стажування у Німеччині в Фрайбергській гірничій академії, якою він успішно скористався. Там Й. Танатар

дізнався, що в Мюнхенському університеті можна протягом літніх семестрів пройти річний курс наук. Катеринославське училище пішло назустріч молодому студентові: йому оплачували літні семестри за кордоном. П'ять років під керівництвом відомих німецьких вчених він вивчав нову для своєї країни методику: дослідження гірських порід під мікроскопом. Хімію у нього викладав знаменитий професор Адольф фон Байєр - лауреат Нобелівської премії, якому завжди було важко здавати іспит, а Й. Танатар здав на найвищий з можливих балів - «відмінно з відзнакою», чим глибоко шокував всіх професорів[1].

У 1911 році Йосип Танатар захистив у Мюнхенському університеті дисертацію і став доктором натурфілософії, тобто міг бути претендентом на отримання ступеня магістра в російському університеті, щоправда, потрібна була рекомендація одного з професорів цього університету. Відомий учений Володимир Іванович Вернадський, з яким Танатар познайомився в Мюнхені ще в 1907 році, дав йому рекомендацію для вступу в магістратуру Московського університету. У 1913 році він витримав іспит на ступінь магістра мінералогії і геології при Московському університеті. У 1914 році, коли в Катеринославському (Дніпропетровському) гірничому інституті була створена кафедра прикладної геології, за всеросійського конкурсу Йосип Танатар обирається доцентом з прикладної геології з виконанням обов'язків професора і завідує кафедрою до 1958 року [3].

1922 рік став переломним у житті Й.Танатара: в Геологічному комітеті він доповів про знахідку у Кривбасі уранових руд, відкриття найбільшого в Європі родовища. Це взяли до відома, але в планах на 1923 рік було згортання дослідних робіт у Кривбасі. І тоді він написав доповідну записку до Ради праці і оборони РРФСР: «Я вважаю, що запаси руди повинні обчислюватися в десятки, якщо не в сотні разів більше, ніж прийнято вважати, і пропоную негайно почати буріння в тих точках, які вкажу» [2, с.4]. Велику підтримку надав йому академік Володимир Обручев, і, мабуть, на цей лист відреагували, тому що в газеті «Правда» від 7 листопада 1922 року член державної комісії з електрифікації Росії (ГОЕЛПРО) М. Я. Лапиров-Скоблов в оглядовій статті про успіхи науки і техніки за п'ять років Радянської влади першої по важливості вказав роботу професора Танатара по Кривому Рогу [2]. Недарма його назвали «криворізьким Галілеєм...»

Крім того, Йосип Танатар вивчав руди у нещодавно відкритій Курській магнітній аномалії і Бердянському родовищі, займався нікопольськими марганцевими і поліметалічними рудами в Донецькій області. Брав участь Й.Танатар і у виборі кращого місця для шлюзів майбутньої греблі Дніпрогесу, згодом відкрив там буровугільні родовища, тобто його внесок в економіку країни був величезним. А ще він виховав учнів, серед яких віце-президенти АН УРСР Борис Чернишов та Микола Семененко, першовідкривачі родовищ в Радянському Союзі та за кордоном.

Популярність вченого не зіпсувала його характеру, але і не принесла в сім'ю особливих дивідендів. У 1935 році співробітники університету, гірничого інституту та інших вузів виступили з пропозицією дати Йосипу Ісааковичу Танатару звання заслуженого діяча науки, але у «верхах» це проігнорували, а в 1938-му його не обрали в Академію наук [2]. У родичів Й. Танатара береглася характеристика за підписом парторга, де зазначено, що він оточує себе караїмськими родичами та осуджувалися вічні сімейні цінності під таким формулюванням «спостерігаються патріархально-націоналістичні тенденції» також пригадали йому репресованих родичів, а внизу характеристики жирно підкреслено «великий учений»[3]. Про стійкість його поглядів і переконань свідчило те, що якби він вступив до компартії, це гарантувало б йому і членство в Академії наук, але на наполегливі пропозиції Йосип Ісаакович делікатно відповідав, що він глибоко віруюча людина, а тому не зможе бути справжнім комуністом.

Цікавими є факти із життя вченого, яким його пам'ятають і пригадують родичі та близькі люди. Нещодавно в Мелітополь з Дніпропетровська приїжджали внучки Йосипа Танатара - Наталя і Катерина Танатар. Місцевому музею вони подарували особисті речі діда і поділилися своїми спогадами. «Незважаючи на невисокий зріст - 162 сантиметри, він був помітний. На вулицях Дніпропетровська його приймали за приїжджого європейця: завжди носив костюм з жилеткою, капелюх, швейцарський годинник, німецький портфель»[1].Внуки його дуже любили, він був дуже добрим, і їх в свою чергу обожнював, він грався з ними у гру, говорив: «Камінчик, що камінчик, як тебе звать?» Потім приклав до вуха: «А! Шпат! Ось, Наталочко, це польовий шпат» або «А! Граніт!»[1]. Мабуть, тому по стопах батька і пішла дочка - кандидат геологічних наук Зоя Танатар-Бараш. З 1963 по 1977 рік вона очолювала відділ мінералогії і геохімії в інституті геології при Дніпропетровському

держуніверситеті. Онуки не відставали від свого одіозного діда - Наталія Танатар, колишній провідний інженер дорожньо-експертного технічного центру в Дніпропетровську, а Катерина Танатар, вчитель англійської мови та літератури, зараз вони обидві на відпочивають на пенсії.

Онучки згадують, як дідусь займався з ними, малятами, - вчив караїмських ігор, римівок, розповідав казки [1]. Професор вийшов на пенсію у 79 років, а до тих пір викладав і писав підручники, хоча в польові експедиції вже не їздив.

Помер Йосип Танатар 13 грудня 1961 року і похований у Дніпропетровську. За словами онучок, Йосип Ісаакович говорив російською і караїмською мовами і знав німецьку як рідну. Трохи гірше володів французькою і англійською, знав татарську, яка споріднена з караїмською мовою. Ну і, звичайно, спілкувався і писав статті українською.

Дивним є факт, що онуки – дівчата зберегли прізвище свого діда, коли відомо, що жінки прізвище за звичай беруть після укладання шлюбу від чоловіка, але на це вони дають таку відповідь :«Мені дуже подобається наше прізвище, воно старовинне і таке життєстверджуюче, - посміхається Катерина Танатар. - В перекладі - «ранкова зоря» або «буде світанок». У Сибіру в Кулундинському степу є система озер Танатар. За переказами, наш рід прийшов звідти... Там знаходиться Малинове озеро. Малиновий відтінок йому надають особливі мікроорганізми»[3].

Приємно, що такі міцні сімейні цінності у родині природжених інтелігентів, яких нам виростила і виховала Україна. Саме такі приклади треба брати за основу виховання сучасним сім'ям, а можливість навчати дітей не тільки в Україні робити основою сучасної освіти України, як держави з європейськими цінностями.

Причина, яка заважала повною мірою оцінити внесок професора Й.Танатара в науку і розвиток економіки країни, – це сувора таємність та закритість частини його робіт. З цієї ж причини багато чого в долі вченого сучасникам здавалося незрозумілим, незбагненим. Але ніхто не міг і не може відняти у Й.І.Танатара – він був великим вченим і дивовижною людиною, який всім своїм гідним життям заслужив, щоб його ім'я знали і про нього пам'ятали.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Левченко И.И. Внучка "криворожского Галилея" Екатерина Танатар: "Минерал танатарит назван в честь деда"., «Факты» (Запорожье)[Електронний ресурс] – режим доступу: history.org.ua/LiberUA/978-966-02.../18.pdf
2. Швидько А.К. Криворожский Галилей (к 125-летию профессора И. И. Танатара) / А.К.Швидько. - И.о. Нац. горный ун-т, Ин-т гуманитарных проблем.– Днепропетровск: НГУ, 2006.–120с.
3. Нет народов маленьких, есть – малочисленные)[Електронний ресурс] – режим доступу: karai.crimea.ua > Культура и Наука Караимов > Персоналии
4. Гусейнов Г. Д. Без історичного досвіду немає майбутнього. стаття [Електронний ресурс] режим доступу: http://courier.at.ua/publ/svit_pro_nas/grigorij_gusejnov_quot_bez_istorichnogo_dosvidu_nemae_majbutnogo_quot/1-1-0-44

Цуман А. В.,
керівник пошукової групи №4 Криворізького відділення
громадської історико - пошукової організації «Пошук – Дніпро»

ДО РІЧНИЦІ ЗВІЛЬНЕННЯ МІСТА КРИВИЙ РІГ ТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Йшов третій рік війни, радянські війська розвиваючи успіх на зайнятих плацдармах на правому березі річки Дніпро стрімко наближалися до важливих стратегічних та економічних районів Криворізького залізничного басейну та Нікопольських родовищ марганцевих руд.

Нікопольсько-Криворізька фронтова операція відбувалася у період з 30 січня 1944 – 29 лютого 1944, метою якої був розгром нікопольсько-криворізького угруповання 6 армії (армія «месників», яка була створена заново після повної ліквідації під Сталінградом) німецьких військ групи «Південь», Треба зазначити, що утриманню нікопольсько-криворізького плацдарму керівництво Німеччини приділяло значну увагу, а саме можливості продовження видобутку залізних та марганцевих руд. Саме тому під час осіннього прориву у жовтні 1943 року радянських військ силами 2 – го Українського фронту (генерал армії Конев) 5 – ї гвардійської танкової армії (задіяні 18-й і 29-й танкові корпуси) генерал-полковника танкових військ Ротмісторова П.А. та за підтримки 37-ї армії, яка своїми правофланговими 57 стрілецьким корпусом 25 жовтня 1943 року майже впритул підійшли до північних окраїн міста Кривий Ріг (був захоплений цегельний завод, окремі рудники, селище Веселі Терни, бої велися на вулицях північної частини міста), а частини 62-ї гвардійської стрілецької дивізії переправившись у села Лозуватка через річку

Інгулець висунулися до рубежу села Гурівка. Але внаслідок потужних контрнаступів німецьких військ 29-30 жовтня 1943 зі сторони Кіровограда (чотири танкові дивізії) та у лоб зі сторони Кривого Рогу (три танкові дивізії) у напрямку Лозуватка, Недай Вода, Петрово – створило загрозу перекриття шляхів постачання та комунікацій, а також розсічення та оточення наступаючих радянських військ 57-го стрілецького корпусу. Велися запеклі бої із переважаючими танковими силами німецьких військ, що призвело до знекровлення обох сторін. Доречно згадати із сумом у серці про непоодинокі факти знищення цілих військових підрозділів, так під час запеклих боїв 31.10.1943 майже у повному складі був оточений та знищений 24 полк 10-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії 82 стрілецького корпусу 37 армії в районі Недай Води, проти них німці застосували страшну зброю - вогнеметні танки, зі сторони німців на цьому напрямку у наступі були задіяні понад 55 танків. Таким чином лише 03 листопада 1943 року вдалося призупинити наступ німецьких військ на криворізькому напрямку, характер бойових дій був наступний – у день оточені стрілецькі дивізії 37 армії займали протитанкові райони та відбивали атаки, а у ночі організовано відходили на нові рубежі.

В наслідок складних погодних умов (рясні дощі, розбиті дороги – танки застрягали та заривалися у ґрунт майже по башту), відставання тилів та піхотних підрозділів, а також вичерпання боєприпасів та танкового пального призвело до того, що з листопада 1943 по січень 1944 радянські військам був виданий наказ про перехід та створення жорсткої оборони. **Так відбувся перший етап визволення міста Кривий Ріг.** Лінія фронту проходила через такі населенні пункти, як східний берег річки Інгулець у Недай Води, станція Калачевська, Веселі Терни, річка Саксагань та впродовж залізничної колії сполученням Кривий Ріг - Верхівцево, станція Девладово, селище Софіївка та Лошкарівка.

У стратегічні плани командування німецького вермахту входило утримання цієї ділянки (німці називали цей плацдарм - Дніпровська дуга), як гарант безперервного сполучення та постачання сухоходом Кримського угруповання німецьких військ, а також утримання такого виступу для здійснення контр наступальних дій у фланги противника. Виходячи із чого на такому вузькому проміжку було сконцентровано 17 піхотних полків, 4 танкових дивізій (на 60 відсотків були укомплектовані новою технікою – танки «Тигр», «Пантера»), 1 моторизована дивізія, 1 танковий батальйон,

8 дивізіонів штурмових гармат «Фердінанд». Загальна чисельність німецьких складала 540 тисяч солдатів, 2416 гармат і мінометів, 327 танків, 700 літаків. Треба зазначити, що поповнення цієї групи військ було за рахунок перекидання військ із Західної Європи (Італія, Франція, Голландія), тобто прибували на фронт добре екіпіровані та свіжі війська із достатнім військовим вишколом. На рубежі оборони нікопольсько- криворізького виступу німцями були проведенні значні фортифікаційні роботи, належним чином облаштовані лінії оборони ключових стратегічних висот та населених пунктів, створені мінні поля, дротові загороджі (спіраль Бруно), вогняні артилерійські пастки. Треба зазначити, що оборона німцями велася методом організації опорних пунктів із застосування широкого маневруванням резервними силами, користуючись прикриттям ландшафту (балки, яри, схили), а також були сформовані „пожежні” мобільні ударні частини, які вводилися у дію на місцях прориву оборони.

За задумкою Генерального штабу війська 3-го Українського фронту (37-а, 46-а, 8-а гвардійські армії, 6-а армія, 3-я гвардійська і 5-я ударна армія (з 10 лютого), 4-й гвардійський моторизований корпус, 17- я повітряна армія; генерал армії Р. Я. Маліновський) та 4-го Українського фронту (3-я гвардійська і 5-а ударна армії (до 10 лютого), 28-а армія, 2-й гвард. мк, 8-а повітряна армія; генерал армії Ф. І. Толбухін) повинні були нанести два потужних змикаючих ударів із півночі та півдня від розташування німецького угруповання. Загальна чисельність радянських військ на цьому напрямку складала 705 тисяч солдатів, 7796 гармат і мінометів, 238 танків і САУ, 1333 літака. Операція розпочалася 30 січня 1944 року із нанесення відволікаючих ударів силами 37 армії (генерал-лейтенант Шарохін М.Н.) на Кривий Ріг і 6-ї армії на Нікополь, які німецьке командування прийняло за основні і в зв'язку із чим терміново ввели у бій 2 танкові дивізії, що допомогло 31 січня 8-ї гвардійській та 46-ї арміям нанести основний удар у напрямку Апостолова і розсікти 6 німецьку армію навпіл. 11 лютого німецький війська нанесли сильний контрудар у напрямку Апостолово, щоб затримати наступ 3-го Українського фронту та утримати коридор уздовж правого берегу Дніпра для виводу своїх військ із району Нікополя та Марганця, таким чином вони уникали оточення, але зазнали значних втрат бойової техніки та амуніції. Доречно згадати, що не зважаючи на складу обстановку німецькі

війська під час відступу всіх своїх поранених евакуювали, обози із якими охороняли озброєні підрозділи калмицьких та козацьких добровольців.

17 лютого був відновлений наступ на Криворізькому напрямку. Звільнення міста відбувалося нанесенням двох ударів із півночі в районі селища Веселі Терни та південно-східного напрямків із району Апостолова. Наступ вівся у складних кліматичних умовах, великі морози змінювалися відлигою, що перетворювала постачання військ у пекельні муки. Так малися такі факти, що перед наступом кожному солдату видався гарматний снаряд чи мінометна міна, які вони повинні були нести на багатокілометровому марші, або залучалися жителі звільнених сіл, яким «нарізалися» під примусом розстрілу дільниці постачання. Під час здійснення наступу радянські війська широко почали застосовувати нічні удари, що мали велику ефективність та деморалізували німецькі війська незвичними методами та тактикою ведення військових дій. Слід зазначити, що крайня нестача боєприпасів для гармат призводила до значних людських втрат, так як німецькі масові танкові атаки із підтримкою піхоти - просто не було чим відбивати, лише ціною власного життя.

Доречно згадати про «чорну піхоту», яка набиралася польовими воєнкоматами із числа місцевого населення, що було під окупацією. Брала, як зовсім молодих так і старих, аби вони могли тримати зброю. Про військовий вишкіл не було і мови, їх навіть не перевдягали у військове, так вони і лежали на білому снігу в своїх чорних свитках, жупанах, куфайках, рясно засіваючи прилеглі схили балок та ярів. Свідки та документи архівів свідчать, що мобілізована «чорна піхота», як правило у продовж місяця гинула неподалік від рідної домівки і у деяких випадках про місце поховання було вказано – тіло забрано близькими родичами. Доречно згадати і про тактику штурмівки РСЧА опорних позицій німців на прилеглих висотах, курганах. Арифметика досить проста, але вбивча. Так піхотний кулемет вермахту MG -42 мав короб із стрічками живлення на 250 патронів, які при скорострільності 1200 пострілів на хвилину – танули за декілька секунд і як наслідок проводилася або заміна ствола чи перезарядка стрічки, що вимагало часу до 10 секунд (для вправної та професійної обслуги). Що таке для дорослої людини 10 секунд??? За 10 секунд спортсмен спроможний подолати 100 метрів, а для солдата у зимовій одежі із зброєю ймовірно не більше 15-20 метрів. Таким чином, перша лінія атакуючих були «чорні піхотинці» на яких німецькі кулеметники витрачали боєзапас, а у другій лінії були солдати із

військовим досвідом і які були спроможні влучно жбурнути гранату чи вести влучний вогонь. Саме завдяки отриманій паузі до 10 секунд, дозволяло другій лінії солдат миттєво скоротити відстань до кулеметної точки та подавити її, увірватися у траншеї, але ціною життя «чорної піхоти». Так німецькі піхотинці практикували облаштування запасної (другої) лінії траншей, що надавало їм можливість уникнути зайвих втрат і своєчасно покинути передову лінію у разі масованого артобстрілу чи неможливості відбиття атаки. Однак хитрість німецької піхоти полягала ще й у тім, що заздалегідь передову лінію окопів вони пристрілювали своїми мінометами та влаштовували вогневі капкани. Про зазначене свідчить польовий археологічний досвід пошуковців, коли на німецьких позиціях виявлялися на дні траншеї чіткі прошарки гільзових насипів та характерне розташування людських решток (втоптані один на одному).

І тому ми маємо сумну статистику, що під час визвольних змагань за Нікопольсько-Криворізький плацдарм та звільнення Кривого Рогу загинуло близько 200 тисяч радянських солдат проти 112 тисяч німецьких вояків (період з вересня 1943 по лютий 1944). Саме такі факти призвели до того, що в офіційних виданнях, мемуарах, спогадах маються деякі перекохані дійсності, про страшні людські втрати згадують мимоволі, хоча за спогадами свідків під час форсування Дніпра вода була червоною від людської крові, людські тіла відносило вниз по течі Дніпра аж до самого Чорного моря. Під шквальним вогнем гинули цілі військові підрозділи. Так біля селищ Менжинка, Софіївка, Недай Вода, Лозуватка, Радіонівка, в районах станцій Девладово, Апостолово, Лошкарівка і до цих пір на місцях проведення військових операцій залишаються не поховані останки солдат і та робота, яка проводиться громадською історико-пошуковою організацією «Пошук-Дніпро» має своє людське визнання. Протягом 2010 - 2016 було знайдені та перепоховані понад 1500 радянських солдат.

Штурм північного пригороду та рудників почався о 05.00 годині 22 лютого солдатами 82 - го стрілецького корпусу, які до 06.30 звільнили станцію Мудрьона, форсували річку Саксагань та до 11.00 звільнили станцію Карнаватку, рудник Леніна, одночасно продовжуючи наступ із півдня війська 64 стрілецького корпусу звільнили станцію Довгинцево, Робітниче селище, рудник Смичка, центр міста та його південну частину. Доречно згадати про дії 6-го та 9- го окремих стрілецьких штурмових батальйонів (штрафбати), вони були укомплектовані цілком із офіцерів, які

здійснили дисциплінарні проступки. Командував 6-м ОСШБ капітан Сулімов, а 9-м ОСШБ підполковник Ісаєв. Зазначені батальйони використовувалися безпосередньо для звільнення міста зі сторони станції Червона та Робітничого селища, за час боїв у місті батальйони зазнали незначних втрат. Але маються сухі цифри періодів дій зазначених військових підрозділів, так 6 ОСШБ загинув в період з 13.02.1944 - 29.02.1944, а 9-й ОСШБ загинув з 20.02.1944 – 26.02.1944. Знайшлися спогади одного із „штрафбатовець” капітана Мальцева, де він зазначив: „...через чотири дні після нашого штурму міста, передавши свої позиції 266 стрілецькій дивізії, нам наказали взяти висоту...після короткого марш-кидка за місто ми зайняли позицію перед німцями...комбат нам говорив, що у нас нема гармат, нема мінометів...але є борг перед Вітчизною...і ми зобов'язані його вернути...Візьмете висоту і змиєте кров'ю сором”. Чотири дні батальйон у лоб штурмував зазначений опорний пункт німців (район житломасиву Макулан), який був добре облаштований у інженерному плані, всі чагарники та дерева були завбачливо вирублені, щоб був гарний секторний огляд для кулеметників, підступи до висоти були лисі, без жодної можливості сховатися у ложбинці. На третій день висоту взяли, із 1000 солдатів в живих залишилося лише 82, яким потім вернули військові звання, зброю і після коротких курсів перепідготовки із тактики направили у діючі війська.

Таким чином 22 лютого 1944 року військами 37 армії (82-й стрілецький корпус (генерал-майор Кузнецов Павло Григорович), 10-а окрема винищувально-протитанкова артилерійська бригада (підполковник Антонов Федір Андрійович) та 46 армії (6-й гвардійський стрілецький корпус (генерал-майор Котов Григорій Петрович); 34-й стрілецький корпус (генерал-майор Кособуцький Іван Степанович); 28-й окремий гвардійський танковий полк (майор Пшенігнер Наум Менделейович); 398-й гвардійський самохідно-артилерійський полк (підполковник Мясніков Іля Архипович); 115-а гарматно артилерійська бригада (полковник Поляков Михайло Іванович) – було о 16.00 повністю очищене та звільнено місто Кривий Ріг.

За відвагу у боях 26 частинам та з'єднанням присвоєні почесні найменування "Нікопольські " та " Криворізькі ", 14 солдатам присвоєно звання Герой Радянського союзу, місто Москва салютувала воїнам - визволителям двадцятьма артилерійськими залпами із двохсот двадцяти чотирьох гармат.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

- сайт <http://obd-memorial.ru>;
- сайт <http://www.podvignaroda.mil.ru/>;
- сайт **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**;
- Кузнецов П.Г. Дни боевые. — М.: Воениздат, 1959;
- спогади Лисицина Л.Н. (http://7mehkorp.us.odessa.ua/sostav/63_mbr/lisitsyn/lisitsyn.html)
- Бологов Ф. П. В штабе гвардейской дивизии. — М.: Воениздат, 1987.
- сайт <http://army.armor.kiev.ua/fort/index.shtml>;
- сайт <http://www.15id.info/KrivoiRog.htm>;
- сайт <https://reibert.info> ;
- сайт <http://forum.unm.org.ua>;

ДОДАТКИ

**Приказ
командующего войсками армии № 00546
об уроках и опыте боевых действий войск армии
за период октябрь-ноябрь 1943 года
(9.12.43 г.)**

**ПРИКАЗ
ВОЙСКАМ 37 АРМИИ
№ 00546**

9 декабря 1943 г.

Действующая армия

Войска армии, успешно форсировав р. Днепр, захватили на правом берегу обширный плацдарм и совместно с другими армиями 2-го Украинского фронта ведут борьбу по освобождению южной и правобережной Украины от немецко-фашистских захватчиков.

Войска армии с ожесточенными боями прошли от р. Днепр на запад свыше 120 км, освободив при этом 205 населенных пунктов.

За октябрь и первую декаду ноября армия нанесла немецко-фашистским войскам тяжелые потери: убито до 22 тыс. солдат и офицеров, подбито и сожжено 287 танков, 34 самоходных орудия, 45 бронемашин, свыше 70 орудий, до 100 пулеметов и много другой техники врага. За октябрь и ноябрь нашими войсками захвачены большие трофеи: танков – 53, самоходных орудий – 6, бронемашин – 2, орудий – 71, пулеметов – 295, автомашин – 155, снарядов – 110 тыс., мин – 15 тыс., винтовочных патронов – 4 200 тыс., бензина – 210 т и много другого.

Но одновременно с имеющимися успехами в период прошедших боев на правом берегу р. Днепр вскрылся ряд существенных недочетов в боевых действиях соединений, частей и подразделений всех родов войск, в организации управления боем, в боевом и материальном обеспечении войск.

Основными недочетами являются:

1. **Пехота.** При наступлении не выполняет основных требований уставов. Наступление ждётся скученно, перебежки отсутствуют. На исходном положении для атаки не окапывается, организация атаки и постановка задач мелким подразделениям отсутствовали, на достигнутых рубежах пехота не закреплялась. Отсутствует маневр на поле боя. Атака, как

правило, ведется в лоб. Отсутствует стремление выйти на фланг и тыл врагу.

Боевые порядки не соответствовали требованиям приказа НКО № 306 от 8 октября 1942 года и БУП, ч. I и II, что приводило к потере управления подразделениями и частями, к излишним потерям людей и материальной части при наступлении. Целеуказания, уставные команды и постановка задач бойцам, расчетам пулеметов командирами отделений и даже взводов, как правило, отсутствуют. Бойцы и даже командиры своих задач не знают, поэтому зачастую действуют вслепую. Забыто основное правило – «каждый должен понимать свой маневр».

Огневые средства пехоты, пулеметы, противотанковые ружья и мелкокалиберная артиллерия используются неумело. Залповый огонь не применяется. Пулеметный огонь для поддержки пехоты не применяется. Слабо используются пехотные средства борьбы с танками противника – противотанковые ружья, бутылки «КС», противотанковые гранаты. Бой мелких подразделений пехоты не организуется. Командный состав от командира взвода до командира полка слабо организует на поле боя взаимодействие пехоты с артиллерией и танками: как правило, пехота действует самостоятельно. Боевые порядки пехоты не обеспечиваются от фланговых контратак противника специально назначенными артиллерийскими и пулеметными средствами, то же самое и средствами ПТО. Медленно создавались участки минных заграждений на танкоопасных направлениях. Разведка противника, несмотря на ряд приказов и распоряжений, организуется слабо, особенно это относится к периоду боев под Кривой Рог 20-29.10.43 г., а в период наступления и преследования противника, как правило, не ведется. Слабо организуется командирское наблюдение за полем боя.

При организации преследования подвижные передовые отряды не выделяются. Преследование ведется огульно всем боевым порядком без закрепления рубежей, вследствие чего части и соединения растягиваются, не держатся собранно в руках командира и зачастую бывают не готовы к отражению контратак противника и всевозможных случайностей.

2. Артиллерия. Не все командиры соединений и частей научились в полной мере использовать всю мощь артиллерии и минометов всех калибров при наступлении против обороняющегося противника и при преследовании его.

Там где требовалось на отдельных участках фронта сломить сопротивление противника, разгромить его отдельные узлы и опорные пункты массированным огнем артиллерии, таковая использовалась недостаточно, недостаточно неумело организуется артиллерийское наступление, отсутствует надежное управление артиллерией со стороны командиров соединений и артиллерийских начальников. Подготовка исходных данных для стрельбы артиллерии слабая. Планшеты не изготовлены. Отсутствует учет целей и прицельный огонь.

Артиллерия при наступлении отставала от боевых порядков пехоты и не поддерживала ее. Передовые наблюдательные пункты артиллерии отстают от боевых порядков пехоты. Командиры всех степеней не принимают должных мер к подтягиванию артиллерии к боевым порядкам пехоты.

Командиры батарей, дивизионов, полков отстают от командиров рот, батальонов, полков, которые они поддерживают.

Опыт боев с танками противника в процессе наступления и преследования показал, что для борьбы с ними следует создавать на определенных рубежах противотанковые опорные пункты, привлекая для этого артиллерию всех калибров и противотанковые ружья.

В прошедших боях на танкоопасных направлениях и при наличии угрозы танковых контратак противника не создавались подвижные ПТОП, передвигающиеся от одного рубежа до другого совместно с продвижением пехоты.

Истребительно-противотанковые артиллерийские полки дробились отдельными батареями и даже орудиями, что приводило к распылению артиллерийских средств и непрочности противотанковой обороны. Мало артиллерии выдвигалось непосредственно в боевые порядки пехоты для ее сопровождения и стрельбы прямой наводкой по танкам.

Командирам орудий прямой наводки не ставятся конкретные цели, которые они обязаны уничтожить. Не нарезаются секторы обстрела. Постановка ясных задач каждому орудью отсутствуют. Команды не подаются. При наличии нескольких целей распределение их по отдельным орудиям, батареям не производится, что приводит к тому, что по одной и той же цели ведут огонь несколько орудий, а другие цели остаются не пораженными, не определяется важность целей, которые надо поразить в первую очередь. Это происходит вследствие того, что орудия прямой наводки предоставлены на откуп командиров орудий, начальники артиллерии полков, командиры батарей и дивизионов самоустраиваются от руководства орудиями прямой наводки, не объединяют их в группы, а командующие артиллерией дивизий и корпусов не проверяют организацию управления орудиями прямой наводки. Не выделяется артиллерия, специально предназначенная для отражения фланговых контратак противника с целью обеспечения продвижения пехоты.

3. Танки. В прошедших боях выявилась исключительно плохая организация взаимодействия пехоты и артиллерии с танками. Танки отрываются от пехоты и ведут бой самостоятельно. При наступлении на поле боя не маневрируют, не обходят противотанковые районы, не изучают скрытых подходов, боятся ложин и балок, выходят на гребни высот, останавливаются и безнаказанно расстреливаются ПТО противника.

Боевые порядки танковых подразделений строятся по шаблону, без учета характера действий противника и рельефа местности. Разведка на поле боя танков совместно с пехотой не ведется, вследствие чего танки подрываются на минных полях и несут потери от огня артиллерии противника, из-за плохой организации взаимодействия, танки не сопровождаются и не поддерживаются артиллерией. Приказ НКО № 325 от 16.11.42 г. не выполняется.

4. Управление. Культура работы штабов стоит на низком уровне, штабы соединений и частей еще не умеют в маневренном бою четко организовать управление войсками. Командные пункты отстают от боевых порядков на 8-15 км, теряя связь с частями (особенно 57 ск).

Проводная связь не успевала развертываться за движением частей, а командиры соединений и частей мало уделяли внимания обеспечению радиосвязи и зачастую неправильно и не в полной мере ее использовали.

Информация вышестоящих штабов нижестоящими штабами организована была нечетко. Боевые донесения, сводки и другие отчетные оперативные документы, как правило, своевременно не представлялись в вышестоящий штаб, нередко в информациях и донесениях докладывались ложные данные об обстановке. Командиры частей и соединений не уделяли должного внимания руководству работой своих штабов. Меры скрытности переговоров не соблюдаются. Переговоры по телефону и радио ведутся открыто, что раскрывает противнику все наши действия и замыслы.

5. Материальное обеспечение. В период наступательных боев и преследования командиры всех степеней не уделяли должного внимания вопросам материального обеспечения боя.

Командиры корпусов и дивизий самоустраивались от решения этих важных вопросов обеспечения войск. Иногда в напряженный период боя артиллерия ощущала острый недостаток в боеприпасах, потому что не были приняты решительные меры по их доставке с ДОП. Работники тыла отрывались от войск, вследствие чего не знали хозяйственных нужд, запросов частей и действительного их обеспечения. Имелись случаи неравномерного распределения боеприпасов, продуктов, ГСМ и обмундирования между соединениями, а также и перебои с снабжением частей и соединений боеприпасами, продовольствием и обмундированием.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Командирам соединений и частей изучить опыт и уроки боев за захват и расширение

плацдарма на правом берегу р. Днепр и сделать соответствующие практические выводы.

Разъяснить всему личному составу в пределах положенного масштаба недочеты и положительные стороны прошедших боев. Провести разборы и занятия (в период затишья боя) с офицерским составом всех степеней по конкретным материалам боев.

2. Решительно улучшить организацию взаимодействия родов войск во всех видах боя.

Радиосвязь артиллерии и пехоты с танками осуществлять на радиоволнах танков. Особое внимание уделить вопросам массированного применения артиллерии, маневру огнем всей артиллерии и организации ПТОП как при обороне, так и при наступлении.

Артиллерию всех калибров, поставленную для стрельбы прямой наводкой, иметь от переднего края не далее: 45-мм ПА – 300 м, 76-мм ДА – ИПТАП и 122-мм – 500-800 м, орудия для стрельбы прямой наводкой сводить в группы под командованием начальников артиллерии стрелковых полков или командиров дивизионов.

3. Повседневнo учить пехоту действиям в наступлении, в преследовании и обороне, в соответствии с приказом НКО № 306 от 8.10.42 и БУП, часть I и II.

Особое внимание уделить максимальному использованию пехотных средств – противотанковых орудий, противотанковых ружей, бутылок «КС» и противотанковых гранат, научить быстро закреплять захваченные рубежи. Эффективно использовать огонь пулеметов и фланговый огонь.

Созданные отряды истребителей танков смелее использовать по назначению, добиваясь высокой эффективности в их работе.

4. Коренным образом улучшить дело организации разведки и наблюдение во всех видах боя, улучшить качественный состав офицеров – разведчиков и разведподразделений. В ротах, батальонах иметь подготовленных наблюдателей за полем боя.

Командирам соединений и частей лично руководить организацией разведки и наблюдением за полем боя.

5 Улучшить работу штабов всех степеней. Повысить штабную культуру, особенно в обработке оперативной документации.

Положить конец формальному отношению к информации вышестоящего штаба.

Добиться четкого и своевременного представления донесений, сводок и других отчетных документов в вышестоящий штаб.

Привлекать к строгой ответственности лиц, представляющих ложную информацию об обстановке.

Покончить с открытой болтовней по проводам и радио, открывающей наши замыслы врагу. Неуклонно соблюдать меры скрытого управления.

6. В течение декабря 1943 г.:

а) Со всем офицерским составом боевых частей изучить приказы НКО № 306 от 8.10.42 и № 325 от 16.11. 42 г. до командира роты и батареи включительно.

б) Всему офицерскому и сержантскому составу изучить БУП, часть I до командира отделения включительно, БУП, часть II – до командира роты включительно.

в) Провести занятия со всем офицерским составом и бойцами по изучению Устава пехоты, часть I.

Командирам соединений о принятых мерах донести мне к 15 декабря 1943 г.

7. Приказ довести до командиров батальонов и артиллерийских дивизионов включительно.

**Командующий войсками 37 армии
генерал-лейтенант ШАРОХИН**

**Член Военного Совета 37 армии
полковник АНОШИН**

**Начальник штаба 37 армии
полковник БЛАЖЕЙ**

Лисенко В.С.,
аспірант кафедри історії України та правознавства,
член Криворізького міського союзу поляків,
керівник гуртка «Polonia»
Криворізького гуманітарно-технічного ліцею №129

ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ОБЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ КРИВОГО РОГУ

Історія польської общини на території нашого міста має давні корені, починаючи ще з другої половини XIX століття внаслідок розвитку гірничорудної промисловості в нашому місті розпочався процес прибуття робочої сили з інших регіонів Російської імперії зокрема із Царства Польського. Польська община з плином часу освоїлась в нашому в місті, і сформувала свою неповторну історію, дослідження, якої ставить за мету автор дослідження.

Польська община на території Кривого Рогу, почала формуватися ще у другій половині XIX століття, коли робітники Привісельського краю Російської імперії у пошуках кращого життя переселялися на Південь України де активно розвивалась гірничо-рудна промисловість.

Велике виробництво, що формувалося на Криворіжжі, вимагало безлічі робочих рук. На початку минулого століття в пошуках кращої долі сюди приїжджали селяни, робітники, зокрема поляки за національністю. Варто зауважити, адміністративний кістяк Гданцівського чавуноливарного заводу, що став одним з найпотужніших підприємств Півдня Російської імперії, склали поляки – і це Мартин Шимановський. В цей час на Гданцівці йде активний процес будівництва, і одним із елементів польської общини в місті стало будівництво костьолу.

Історія існування римсько-католицької церкви у Кривому Розі пов'язана з розвитком гірничо-металургійної промисловості, оскільки перші віряни-католики - це інженерно-технічний персонал з Польщі, які приїхали розвивати промисловість у місті [3]. В кінці XIX століття був придбаний у місцевого поміщика Харченка великий будинок, який згодом перебудували на храм святої Бригіди (Центрально-міський район, вул. Знаменська, 6. На даху будинку була влаштована сигнатурка, всередині приміщення - орган. В 1900 році католицька громада нараховувала більше 1300 парафіян. Адміністратором парафії був ксьондз Якуб Дукарт. З 1915 по 1917 рік ксьондзом був Г. Байер, у 1914 році ця посада була вакантна. Хематизм

Тираспільської єпархії (1917) титулував каплицю титулом свв. Апп. Петра і Павла, та налічував 1234 парафіян.

Храм був закритий радянською владою у 1920 році. Будівля використовувалася як пункт прийому та склад сировини. Будівля костелу збереглася після перебудови на вулиці Знам'янській, 6.

Достовірно відомо, що до Кривого Рогу кілька разів приїжджав відомий польський композитор Кароль Шимановський. Він був рідним племінником керуючого заводом. Збереглися спогади про те, як Кароль чудово музичив дуети з Казимирою Сосновської, дружиною конторщика заводу. Випускниця Київської консерваторії Казимира при переїзді на Гданцівку привезла з собою рояль.

Але настав 1917. Револуція зруйнувала старе життя. Поляки почали масово виїжджати, покидати обжиті місця. Кінець 30-х років — страшний час сталінських чисток — цей процес тільки погіршив. Репресіям піддалися багато жителів селища — шкільні вчителі, інженери і службовці заводу польського походження. Але особливо нещадною влада була до поляків — тут і доводити нічого не пройшлося: раз іноземці — значить за визначенням шпигуни.

Окрема сторінка польської общини нашого міста припадає на 1939-1941 рр., коли виник табір польських військовополонених.

Наприкінці листопада 1939 р. начальник УСВ П.Сопруненко, розуміючи, що тримати цих людей у неволі протиправно, запропонував перевести полонених на становище вільнонайманих робітників, закріпивши їх за робочими місцями, а солдатів з будівництва зняти, замінивши міліцією. Начальник УСВ вважав за доцільне "приступити до диференціації" офіцерського складу, щоб "вирішувати, яку категорію використати". Нарком НКВД Л.Берія рекомендації Сопруненка відкинув. І взагалі наказав навести в таборах "лад" — виключити можливість втечі і забезпечити регулярний вихід на роботу.

Однак і в січні 1940 р. у Криворізькому таборі на роботи виходила чи не половина "контингенту". Вочевидь, нарком Тевосян, розуміючи всю непродуктивність підневільної праці, таки домігся у всемогутньому відомстві Л.Берії права переводити полонених у вільнонаймані робітники, котрі працювали за домовленістю. Їх намагалися заохотити позиками на спорудження власних будинків, видачею радянських паспортів, приєднанням до них родин.

Що ж до власне поляків з центральних воєводств, яких серед ув'язнених було лише 1700 осіб, то з Москви надійшло спеціальне роз'яснення П.Сопруненка: мовляв, виїзд до Польщі ускладнився, і поляки перебуватимуть у таборі ще довго, тому "їх можна вербувати на постійну роботу так само, як українців та білорусів".

Отже, полонені в Кривому Розі працювали хто як умів, сподіваючись, що незабаром їх відправлять додому. Професійні навички новоспечених "гірників" дорівнювали нулю. Ненавчені люди не могли видати й половину виробничої норми, а "закрити" вузькі місця відстаючих підприємств — і поготів. Щоправда, за підрахунками доктора історичних наук Валентини Парсаданової, 10–15% полонених усе ж таки виконували норму. Мабуть, це стосується кваліфікованих металістів, котрі працювали на різних підприємствах міста, зокрема й у механічних майстернях копальні ім. Кагановича.

Проте у звітах цих людей названо "білорусами й українцями, які хочуть закріпитися за своїми підприємствами". Як зауважує Тетяна Воронова, військовополонені заробляли на шахтах до 40–50 крб на день (з яких частину вираховували за утримання). Вони мали право відправляти грошові перекази рідним (навіть 20–30 крб на день, які залишалися після всіх відрахувань, — на той час чималі гроші. — В.Л.).

Час спливав, а про звільнення не було й мови. І хоча в Криворізькому таборі не було таких досвідчених юристів, як, скажімо, в Старобільському, де одразу підвели міцну юридичну базу під "незрозумілі дії влади", із часом невідповідність цієї затримки міжнародним законам зрозуміли й тут. Ось як про це пише казахський історик Бауржан Жангуттін: "Писали звідусіль. Бо, потрапивши до полону, військовополонені не втрачали свого особливого менталітету.

Якщо, скажімо, таке поняття як права людини в СРСР було пустим звуком, то полонені розуміли його по-іншому. Можете собі уявити, щоб у Радянському Союзі військовополонені, вважають ув'язнені, страйкували? В архівах зафіксовано факт, що "в Криворізькому таборі тривають масові ухилення військовополонених від роботи. Із 6927 полонених відмовляються від роботи до 2000 чоловік. Крім того, не виходять на роботу через відсутність взуття та спецодягу 1000 чоловік. На шахті ім. Карла Лібкнехта (нині шахта "Батьківщина". — В.Л.) утримуються 372 особи, абсолютна більшість військовополонених не виходить на роботу". Вони вимагали додержання

своїх прав, нормальних умов праці". Були навіть випадки втечі з таборів. Становище більшості полонених залишалося складним. Вони не могли покинути табір і роботу. Багато з них не були забезпечені одягом і взуттям, а тому їх не могли використовувати в шахтах і копальнях. Через несплату підприємствами НКЧМ їдальням за харчування ті відмовлялися годувати поляків. Серед військовополонених почастишали випадки виробничого травматизму й відмови виходити на роботу. Але кожен випадок обурення ретельно фіксували. У таборі вистачало агентів та інформаторів.

У листі до Сталіна від 5 березня 1940 р. Берія запропонував розстріляти 14,7 тис. осіб з трьох таборів (Осташківського, Козельського й Старобільського) і 11 тис. з в'язниць Західної України та Білорусі, на що отримав "добро". Серед контингенту трудових таборів почали виявляти офіцерів, тих, хто служив у поліції, жандармерії, розвідці, прикордонників, осадників, котрі підпадали під рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. Їх відправляли до Козельського, Старобільського й Осташківського таборів.

Як пише вже згадувана професорка Наталія Лебедева, 5 квітня 1940 р. начальник УСВ П.Сопруненко віддав розпорядження начальнику табору "Дзержинськруд" Второву терміново відправити в Осташківський табір 17 військовополонених — поліцейських, тюремників, активних діячів "антирадянських" політичних партій та осадників.

Збереглося звернення до радянської влади, складене в Марганецькому відділенні Криворізького табору і датоване квітнем 1940 р.: "Ми, поляки із зайнятих Вами областей, — ішлося в листі, — звертаємося до Вас із проханням. Нам відомо, що СРСР, оголосивши нейтралітет і не беручи участі у війні як нейтральна держава, обіцяв нас через три місяці звільнити. Ми працювали і чекали визволення, але нас тримають досі, і ми не можемо повернутися до своїх родин, які залишаються без засобів до існування. Ми не просимо поліпшити наше становище, але ми просимо швидше відправити нас на батьківщину". Чи була реакція на цей лист — невідомо. Разом із 15 тис. в'язнів трьох уже згадуваних спецтаборів у квітні-травні 1940 р. ще кілька десятків виявлених у таборах НКЧМ офіцерів і поліцейських було розстріляно в Катині, Калініні, під Харковом, у Путивлі та інших місцях. За останніми даними, було знищено близько 22 тис. представників польської еліти. Хоча й це ще не

остаточна цифра, бо не всі місця поховань знайдено. Та на цьому не закінчується історія Криворізького табору. Після знищення польських офіцерів і в'язнів у тюрмах сталінське керівництво заходилося ліквідувати табори НКЧМ з переведенням військовополонених до системи ГУЛагу. Інтенсивна підготовка цього "заходу" тривала протягом усього березня — першої половини травня 1940 р. За наказом НКВД було навіть створено бригаду для приймання від НКЧМ таборів військовополонених Криворізького басейну.

Очолив її начальник 1-го (оперативного) відділу УСВ НКВС УРСР Тішков. Ця ж бригада розробила план переміщення військовополонених з Криворізького табору та інших таборів НКЧМ. Усього ж планувалося сформувати 6 ешелонів (227 вагонів), які відправлялися б з інтервалом один день. Насамперед мали вивезти військовополонених — уродженців територій, які відійшли до Німеччини й Литви, потім — жителів західних областей України та Білорусі.

Хоча наявність "зайвих полонених", за повідомленнями Тішкова, керівників трестів та заводів, "сильно гальмувала" виробництво, НКВД не погодилося їх звільнити. Не звільнили навіть німецьких інвалідів, котрих було вирішено доставити в одне з відділень Рівненського табору, де організувати для них "працевикористання".

А тим часом майже всі залишені німці й особи, за яких клопотало німецьке посольство, були звільнені й передані тоді ще союзникам. Після рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 10 травня 1940 р., яке стосувалося польських солдатів і унтер-офіцерів з колишніх таборів НКЧМ, заступник наркома внутрішніх справ комдив В.Чернишов передав по прямому проводу керівникові бригади центрального апарату НКВД Криворізького табору Г.Антонову: "Окрім 2000 чоловік, відправлених на будівництво НКВД №1, усіх інших полонених, котрі перебувають у відділеннях "Держинськруд", "Октябрьруд", "Ленінруд" й "Нікополь—Марганець", відправити на станцію Котлас, у підпорядкування "СевЖелДорЛагу"...". Як пише Наталія Лебедева, наказувалося також "забезпечити кожного полоненого постільною білизною, парою спідньої білизни та взуттям. Увесь інший господарчий інвентар, а також продовольство, відправити разом з ешеленом... Важкохворих до етапу не включати".

Але полонені так і не отримали ані білизни, ані взуття. Керівництво рудоуправління давало своїм службовцям вказівки перешкоджати вивезенню

полоненими постільної білизни. Вагонів для поляків та їхніх конвоїрів надали значно менше, ніж було потрібно. Згідно з архівними даними, напередодні ліквідації у відділеннях Криворізького табору перебувала така кількість полонених: у "Дзержинськруді" — 2965 осіб, "Октябрьруді" — 1134, "Ленінруді" — 1402, у відділенні "Нікополь—Марганець" — 1128. Частина полонених — уродженців західних областей, котрі були лояльні до радянської влади, відправили до Рівненського табору, де вони будували аеродроми, дороги, зводили військові споруди.

Подальша їхня доля невідома. Найвірогідніше, що їх було страчено на початку війни, коли енкаведисти масово розстрілювали в'язнів у Західній Україні. Основна група "криворіжців" опинилася в так званому Північному залізничному таборі ("СєвЖелДорЛаг"). Конвоїри вже від самого початку етапування почали ставитися до поляків як до злочинців, відбирали в них усі особисті речі. Чому саме "СєвЖелДорЛаг"? Будівництво Північно-Печорської залізничної магістралі Котлас—Воркута, довжина якої становила 1191км, мало на меті з'єднати цей регіон з європейською частиною країни, щоб дати ще більший поштовх розвитку вугільного басейну.

Для забезпечення будівництва залізниці потрібен був приток свіжої дармової робочої сили. По приїзді полонених розкидали по відділеннях "СєвЖелДорЛагу", які були розташовані вздовж майбутньої Північно-Печорської магістралі. До них тут ставилися гірше, ніж до кримінальних злочинців. У листопаді 1940 р., коли почалися жорстокі північні морози, майже половина полонених усе ще жила в землянках. Ось що доповідав керівництву молодший лейтенант держбезпеки Романов: "Усі приміщення до зими не підготовлені. Нари з кругляка. Матраців, подушок, навіть соломи немає. Хворі лежать у наметах на нарах з того ж таки кругляка". Сусідство ж з кримінальними злочинцями призводило до крадіжок, бійок.

Працювали по 10–12 годин, провалюючись у сніг на півтора метра, часто не маючи іншого, ніж чуні з кори, взуття. Людям по кілька днів не видавали хліба, а що вже казати про м'ясо, жири, овочі. До кінця 1940 р. померло 109 полонених, за перше півріччя 1941-го — ще 70. Були спроби втеч, але більшість утікачів ловили, засуджували і відправляли до найвіддаленіших дільниць "СєвЖелДорЛагу", звідки вже ніхто не повертався. За найменшу непокору людей засуджували як за

"антирадянську діяльність", і тоді вже ставлення до них було як до злочинців, з котрими можна робити все що завгодно. І все-таки групі поляків, етапованих з Криворіжжя на Північ, вдалося вирватися з ГУЛагу. З початком війни між емігрантським урядом Польщі і Москвою поновилися дипломатичні відносини — було підписано угоду про формування польської армії на теренах СРСР.

Лише наприкінці червня — початку липня 1941р. польських солдатів перевели до табору в м. Южа, а звідти — вже амністованих — у вересні 1941 р. відправили в Бузулук, Татищеве й Тоцьк для формування армії під командуванням Владислава Андерса, екс-в'язня Старобільського табору. Польська армія залишила СРСР, вирушивши весною-літом 1942 р. на Близький Схід. Такою на сьогодні є ще одна сторінка історії сталінських репресій проти громадян Польщі на теренах УРСР. А нам важливо пам'ятати, що в 1940-х рр. жертвами більшовицького терору на теренах України були не тільки поляки, а й українці.

На сьогодні в нашому місті, існує 3 офіційних організації поляків – Криворізький міський союз поляків, Ойчизна, Соколи, через 73 роки після закриття більшовиками було відновлено римо-католицький костел 29 травня 1993 року — на урочистість Зіслання Святого Духа, відбулася перша Служба, яку відправив отець Марцин Янкевіч. Були присутні 16 вірян. Ксьондз Марцин приїжджав до Кривого Рогу з Дніпродзержинська щомісяця. Офіційно спільнота була зареєстрована 2 лютого 1995 року. Було придбано будинок на вулиці Вернадського, 65. 28 жовтня 1995 року капличку освятив отець Ян Собіло із Запоріжжя. З 27 січня 1996 року по 17 травня 1997 року настоятелем парафії був отець Славомир Томашевський. З травня 1997 року по лютий 1998 року до парафії повернувся Марцин Янкевіч. З 28 лютого 1998 року парафією опікувалися Місіонери Облати Непорочної Марії, пізніше — згромадження Отців Місіонерів Матері Божої з Ля Салет. З 2013 року служать монахині-францисканки згромадження Сестер Францисканок Місіонерок Марії.

В 1998 році спільнота зросла і налічувала 50 парафіян. Із серпня 1999 року в парафії працюють Сестри Найсвятішої Родини з Назарету. Будова храму розпочалася у 2000 році. Проект розробила спілка архітекторів «Палладіум» з Познані (Польща, під керівництвом архітектора Альфонса Купки. Фінансування надавали Ватикан та іноземні фундації. Костел збудовно неподалік міського вокзалу, біля перетину з вулицею Башкірською, він вирізняється з садибною забудови навколишніх вулиць.

Зорієнтований на осі північ південь-захід, з невеликим відхиленням на схід та головним входом з півдня на осі храму. Костел просторий у будові, із виразною примикаючою дзвіницею. Дах плавно перетікає у чотири люкарни з обох сторін, над входом замість вітражу розташований круглий барельєф. Він є частиною аркової прибудови, котра трохи нижча, ніж, власне, храм. 15 серпня 2001 року отець-єпископ Леон Дубравський вмурував наріжний камінь з гробу святого Апостола Петра з Риму. Поруч було збудовано монастирі Місіонерів Облатів і Сестер Назаретанок та катехетично-соціальні приміщення. У листопаді 2006 року комплекс церкви було відкрито для прихожан.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Галицкий В. Судьба военнопленных и интернированных поляков в СССР (1939-1951 гг.) / В.Галицкий // Observer.– 2011.– №1.– С.101-115.
2. Комаров В.О. Історія Криворіжжя / В.О.Комаров. – Дніпропетровськ: Січ,1992. – 165 с.
3. Мельник О.О. Криворіжжя від Визволення до перемоги / О.О.Мельник. – Кривий Ріг, 2004. – 150 с.
- 4.Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939-1941 / М.И.Семиряга. – М.: Высшая школа, 1992. – 303 с.

**Лашкун Олександра,
студентка II курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: к.і.н., доц. Печеніна Н.А.**

ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОГО СТИЛЮ НА КРИВОРІЖЖІ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Кривий Ріг як місто почав розвиватись лише із кінця ХІХ ст., тому архітектурне багатство для нього не характерне. З середини ХІХ ст. на території України був поширеним такий стиль, як еkleктика, котрий і знайшов відображення в деяких архітектурних пам'ятках Криворіжжя. Але вже з кінця ХІХ ст. на території нашого міста формується унікальний стиль, який був названий Криворізьким архітектурним стилем. Це і обумовило неповторність архітектурних пам'яток даного періоду та актуальність даної теми.

Середина ХІХ ст. ознаменувалася у світовій архітектурі глибокою кризою. Пройшовши повний цикл розвитку - від античності до середньовіччя, відродження та бароко, європейська культура потім знову звернулася до античності (у формах

класицизму) і знову, ще глибше, вичерпала її естетику. У духовному житті відбувалася ломка старої і зародження елементів нової культури. У мистецтві поряд з реалізмом, як основним напрямком, розвивався романтизм. На зміну класицизму, який панував наприкінці XVIII – на початку XIX ст., приходить еkleктизм з його різноманітним стилістичним напрямком і принципом "свободи вибору" стилю і залежності від призначення будівлі. Вперше за всю історію європейської культури модними стали всі стилі одночасно [3, с.183; 6, с.1].

Еkleктика була поширена і на території України, але в різних регіонах вона мала свої особливості, оскільки архітектурні стилі залежать від природних умов та наявних корисних копалин. Саме це і обумовило неповторність архітектурного стилю, який сформувався на Криворіжжі.

Головним матеріалом на Криворіжжі з початку розробок багатих залізних руд (1881 р.) виступали супутні бідні залісті кварцити, різні сланцеві породи та окислені залізні руди. На півдні Кривбасу (від Гданцівки й до Інгульця) до них додався ще й черепашковий вапняк – осадова порода чохла Українського щита. Матеріал являв собою уламковий бут різних розмірів, з гострими і найчастіше нерівними краями та поверхнями. Дороговизна земельних ресурсів для відвалів змушувала власників рудників думати про раціональне використання усієї гірської маси. Одним із варіантів виходу з даної проблеми стало залучення кристалічного залістистого бутового каменю в будівництво.

Саме застосування червоних руд, темно-цвітних і жовтувато-бурих кварцитів стане основною причиною формування неповторності архітектурного стилю місцевих споруд, які скрізь з'являються на рудниках усього Кривбасу з кінця XIX століття. Додатковими рисами, які розкривають красу місцевої рудничної архітектури, є форма та оздоблення стін та фундаментів будівель, іноді з додаванням цегли, пиляного та бутового вапняку.

Цегляний стиль на Криворіжжі був домінуючим в будівництві супутніх споруд Катерининської залізниці (1884-1913 рр.), житлових будинків дореволюційного містечка Кривого Рогу, включав також елементи впливу інших стилів, але представлені вони фрагментарно і не були визначальними для місцевої архітектури. Неповторний архітектурний стиль Криворіжжя успадкував елементи цегляного стилю, який панував в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX ст..

Успадкованою від згаданого стилю також є така особливість криворізьких споруд: основний камінь і вставна цегла ніколи не фарбувалась і не штукатурились, а її колір підбирався такий, щоб була підкреслена контрастність. Наприклад, сіро-бурий кварцит + біла цегла, червоний кварцит або окислена руда + біла цегла, червоний кварцит або окислена руда + червоно-бура цегла. В такому стилі будувались як житлові будинки, так і промислові споруди, будівлі Катерининської залізниці [2, с.2-3].

Початок розробки залізних руд дав потужний поштовх розвитку промислового Кривого Рогу. З пуском Катерининської залізниці в 1884 році регіон пережив справжній економічний бум. З'явилася інфраструктура, яка отримала згодом відповідний його статусу фінансовий, торговий, промисловий і культурний сектор. В містечку будувалися навчальні заклади, театри, бібліотеки та інші будівлі [5, с.9].

До нашого часу збереглося дуже мало об'єктів, які можна віднести до характерного для Криворіжжя архітектурного стилю кінця XIX ст. Серед них можна виділити стічну трубу тунельного типу під Долинською гілкою Катерининської залізниці. Знаходиться біля мосту Белелюбського через р. Інгулець в районі будинку №50 по вул. Болгарська, збудована в 1883-1884 р. разом з усією залізницею. Збереглася у відмінному стані. Складена з місцевого залізного кварциту, в оздобленні у невеликій мірі використаний пиляний вапняк-черепашник. Також до об'єктів Криворізького архітектурного стилю можна віднести споруду сараю по вул. Урицького №32 – територія стародавнього селища Гданцівка, вік споруди дореволюційний [2, с.5].

До пам'яток того періоду відноситься будинок по вулиці Чкалова (тодішній Старобанній вулиці), який був побудований в кінці XIX ст. Відомий як готель Горохова. Також у кінці 1889 р. було побудоване Однокласне Довгинцевське училище (з 1902 р.- двокласне). Приміщення було побудоване за кошти Міністерства шляхів сполучення. При ньому була церква, будівля мала 3 класні кімнати, коридор, роздягальню, комору, кімнату для сторожа та учительську кімнату. У селищі Гданцівка у 1898 р. польською громадою був відкритий костел Св. Бригіти (нині вулиця Знаменська, 6). Його було обладнано в будинку, купленому у поміщика Є. Г. Харченко [4, с.220, 234, 243, 357].

Також серед будівель, які збереглися до наших днів, можна виділити - дім по вулиці Калиниченка, збудований наприкінці XIX століття. У наш час будівля реконструйована і входить у комплекс Криворізького єпархіального управління УПЦ; будинок Корнілова розташований по вулиці Миколаївській (сучасна Леніна, 54). Побудований у 1870 році, має 2 поверхи та Г-подібну форму. Поверхи розділяє складнопрофільний карніз. Один із перших двоповерхових кам'яних будинків Кривого Рогу; родинний склеп поміщиків Галковських на однойменному кладовищі (колишнє Покровське - одне з найстаріших в Кривому Розі) [2, с.5; 1, с.616].

Серед релігійних споруд можна виділити церков Миколая Чудотворця, яка була збудована у 1873 році на південній околиці села Рахманівка. Будівництво однефного однокупольного храму з дзвіницею над притвором велося на кошти поміщиці Катерини Рахманової та пожертви прихожан. Це один з небагатьох храмів, який майже повністю зберіг свій первинний вигляд.

Церков Покрова Пресвятої Богородиці на Карнаватці була закладена у 1886 році, освячена 14 жовтня 1888 року. Юлія Гаврилівна Галковська була однією з фундаторів церкви. Храм, декорований червоною цеглою, відноситься до хрестово-купольного типу, довжина була 35 м, ширина - 27 м. Фасад мав вишуканий декор, особливо дзвіниця, у якій втілювалися місцеві традиції цеглового стилю. Існувала церковна школа та будинок священика. Церква Різдва Богородиці знаходиться у районі сучасної вулиці Української, була освячена у 1886 році. Це був невеликий однокупольний храм, близький за стилем до базилікового типу. Церква Різдва Богородиці була і у селі Новий Кривий Ріг (сучасний ЮГОК). Була відкрита у 1891 році, при церкві була платна церковноприходська школа. На сьогоднішній день у приміщенні храму діє Вознесенська церква [1, с.311, 441; 5, с.31, 33; 4, с.161].

До пам'яток Криворізького цеглового стилю можна також віднести дома №4 та № 5 по вулиці Калиниченка, побудовані в останню чверть XIX ст. Вони являють собою споруди з елементами класицизму, визнані одними із перших кам'яних будинків у Кривому Розі. Будиночок священика, побудований у 1898 році по вулиці Першотравневій, 1. На території Свято-Володимирського чоловічого монастиря знаходиться декілька споруд, які відносять до кінця XIX ст. і побудовані більшою мірою з каменю, аніж з цегли. Мають характерний для півночі міста червоний колір (на півдні міста будівлі мають більш жовтий колір) [1, с.512; 2, с.6].

Також на території Криворіжжя можна виділити декілька частково збережених об'єктів Криворізького архітектурного стилю. Серед них один з перебудованих будинків колишньої садиби О.М. Поля на території колишніх рудників Дубова Балка – Більшовик. Будинок знаходиться на сучасній вулиці Дишинського, 1. Цегляна одноповерхова споруда побудована на межі кінця 1860-х - 1875 років. Також руїни машинного відділення шахти Дореволюційного рудника Дубова Балка та руїни довоєнного фабрично-заводського училища колишнього РУ ім. Р. Люксембург (зараз в провальній зоні шахти Гвардійської) [1, с. 321; 2, с.8].

Таким чином, на території Криворіжжя в останній чверті XIX ст. формувався особливий архітектурний стиль, основними рисами якого було застосування в будівництві місцевого кристалічного бутового каменю в чистому або поєднаному з цеглою вигляді. Це явище було названо Криворізьким архітектурним стилем. Він поєднувався з еkleктикою, яка була розповсюджена на території України. Такий архітектурний стиль є неповторним і більше ніде в Україні не зустрічається.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Криворіжжя. У 2-х томах. / Упоряд. В.П.Бухтіяров. - Кривий Ріг: ЯВВА, 2005. – 381 с.
2. Казаков В.Л. Відкриття Криворізького Архітектурного Стилю / В.Л.Казаков //Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. Випуск 5. – Кривий Ріг: Видавничий центр, 2010. – 232 с.
3. Леонтьев Д. В. Архітектура України. Велика ілюстрована енциклопедія / Д.В.Леонтьев. - Х.: Веста, 2010. - 224 с.
4. Мельник О. Історична енциклопедія Криворіжжя / О.Мельник, С.Балобанов. - Кривий Ріг: СТПРЕС, 2009. - Т. 2, - 704 с.
5. Рукавицын И. А. Кривой Рог в открытках, документах, фотографиях / И.А.Рукавицын. – Кривой Рог: Книга-плюс, 2010. – 128 с.
6. Ясиевич В. Архитектура Украины на рубеже XIX-XX веков. Архитектурные стили и направления [Електронний ресурс] / В. Ясиевич. – Режим доступу: http://alyoshin.ru/Files/publika/yasievich/yasievich_ukr_15.html

**Лисоконь Ілля,
студент 1-го курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: к.і.н., доцент Печеніна Н. А.**

БУДІВЛІ ШМАКОВСЬКОГО РУДНИКА ЯК АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КРИВОРІЖЖЯ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ.

Дослідження історико-краєзнавчих пам'яток, об'єктів індустріальної та історичної спадщини колишнього рудника Шмакова являє собою доволі серйозний інтерес для місцевих

краєзнавців, істориків та громадян, оскільки вона несе важливу інформацію про розвиток міста в цілому. Для кращого ознайомлення з обраною проблемою автором разом з вчителями Жовтневого ліцею Бакун Людмилою Сергіївною та Калінкіною Оленою Іванівною, інструктором ЦТКЕУМ «Фортуна» було розроблено тематичну екскурсію «Об'єкти індустріальної та історичної спадщини Галковського та Шмаковського рудників», яку організовує та проводить ЦТКЕУМ «Фортуна».

Метою нашої розвідки є дослідження історико-краєзнавчого аспекту об'єктів індустріальної та історичної спадщини, насамперед, Шмаковського рудника.

З другої половини XIX століття почалося дослідження надр Криворіжжя, зокрема, залізної руди. В ньому брали участь академіки Василь Федорович Зуєв, Владлен Васильович Измайлов, професор Микола Олександрович Ліванов, Олександр Миколайович Поль та інші. В 1865 р. у Кривий Ріг прибув колишній [професор](#) Гірничого інституту Російської імперії Микола Павлович Барбот-де-Марні, який протягом [1866-1867](#) років займався вивченням [корисних копалин](#) басейну. У [1866](#) року [Олександр Поль](#), проводячи [археологічні дослідження](#) балки Дубова, виявив виходи покладів багатой залізної руди. 13 квітня 1874 р. Імператорським Російським технічним товариством призначена комісія під головуванням Олександра Юсса задля «дослідження благонадійності родовища залізних руд і інших мінеральних багатств, відкритих в околицях села Кривий Ріг» [3].

З 1881 року розпочався якісно новий етап розвитку Криворіжжя як індустріального осередку держави, обумовлений початком гірничих робіт з видобутку залізних руд та розвитком чорної металургії.

Спочатку на території Криворіжжя існували невеликі за розмірами рудники та шахти, що належали акціонерним товариствам чи приватним особам, кожен з яких мав по одному-декілька кар'єрів на, як правило, орендованих землях місцевих поміщиків. Часто, по їх прізвищам, до місцевості прикріплювався й відповідний антропонім (Харінський рудник, Шмаковський рудник, рудник Колачевського, рудник Галковський та інші). Кількість рудників постійно змінювалася з різних причин, іноді з геологічних, іноді з економічних, іноді з соціальних, іноді з історичних тощо. До Революції 1917 року нараховувалося 29 рудників, які часто дуже «тісно» розміщувалися по сусідству один з одним і в результаті - з'єднувалися територіально [3].

У середині [80-х](#) років XIX століття до розробки криворізьких залізних руд долучаються металургійні товариства. [1886](#) року Південно-Російське Дніпровське товариство заснувало Шмаковський рудник.

Шмаковський рудник було відкрито шляхом оренди землі строком на 36 років у міського поміщика Шмакова Лева Олександровича. У 1897 році Товариство поновило цей

контракт ще на 36 років. Рудник розташовувався на правому березі річки Саксагань. Північні околиці рудника межували з рудником Дубова Балка, а південні з землями Галковського рудника [4, с. 3].

У 1897 році Товариство поновило цей контракт ще на 36 років, але за нових покращених умов. Рудник розташовувався на правому березі річки Саксагань між двома балками - Кам'янистою на півночі і Сулова на півдні. Північні рудник межував з рудником Дубова Балка, а південні з землями Дмитра Гордійовича Галковського (засновника Галковського рудника).

Знаряддя праці робітників: лопата, бур і молоток. Відкатка руди проводилася або вручну, або кінною тягою. Спочатку сировину підведеннями доставляли на станцію Карнаватка, а пізніше у 1893 році, через рудник була проведена гілка Катерининської залізниці.

У 1904 році на руднику була відкрита початкова школа. Для цього було виділено декілька кімнат в одному з бараків. Працював один вчитель. При ньому було 20 учнів. В 1910 році була з'явилася ще одна школа в селі Покровському. Навчалось до 100 дітей при двох вчителів [3].

Розташована будівля в районі Техбази в Саксаганському районі міста. Споруда зведена у 1910-му році і являє собою типову дореволюційну архітектуру з масивними стінами й контрфорсами, до речі, добре збережену. Будівля довгий час виконувала роль школи при руднику. В наш час - це будинок гірничо-спасателів.

Сірі бетонні стіни з ошатними віконними, дверними та кутовими відкосами. З простою, але в той же час стильною ліпниною вздовж верхньої частини будівлі засвідчують історико-архітектурні особливості будівлі. Такі особливості полягають в тому, що вони виконані у декількох архітектурних стилях.

Будівля школи вирізняється не лише тим, що має досить цікавий вигляд та гарно зберігся з плином часу, а й історичну цінність. Школа при Шмаковському руднику з моменту свого заснування відповідала всі вимогам часу, але головним та актуальним стало те, що діти звичайних робітників-шахтарів та інженерів почали отримувати початкову та середню освіту.

Під час дослідження селища колишнього рудника Шмакова було з'ясовано, що для сімей робітників було збудовано 14 будинків, а безсімейні робітники жили в спеціальних казармах до 50 чоловік, проте не вдалося встановити стиль у якому, вони були побудовані.

Від початку будівництва з кінця XIX століття до XX століття збереглися часткового і до сьогодні будівлі колишнього села Покровське (власники - Шмакови) з кам'яними огорожами біля будинків (типовий елемент дореволюційного робітничого селища).

Під час дослідження були проаналізовані знайдені фотографії трьох будівель, які розташовувались на території рудника, але в різних місцях. Був зроблений висновок, що в кожному поселенні працівників домінували різні архітектурні стилі та напрямки. В одному з поселень були двоповерхові будівлі, які поєднували в собі модерн та сецесію, в іншому поселенні домінував лише модерністський напрям. Відомо, що в південному поселенні Шмаковського рудника домінував модерн з відголоском архітектурних особливостей XIX століття. Хоча не дивлячись на всі архітектурні напрями та стилі найбільш домінуючим був дореволюційний архітектурний стиль.

До архітектурних пам'яток належить й дореволюційна огорожа на території рудника. Огорожа з підручних будівельних матеріалів була протяжною кам'яною будівлею зі значною товщиною стін, контрфорсами, складена брилами залізистих кварцитів середнього розміру. Своєю появою завдячує будівництву селища Покровське та згодом будівель Шмаковського рудника, за допомогою якого відмежовувалася територія дворів. Подібні огорожі є типовими елементами архітектури селища та адміністративних будівель рудників, вони є історичними фактами. Деякі, збережені до нині фрагменти, використовуються за призначенням і зараз. Для таких парканів характерна кам'яна кладка, масивна товща стін тощо.

Складені брили залізистих кварцитів середнього розміру свідчать про географічні особливості території. Суміш, яка з'єднує між собою брили дуже схожа на цемент, проте вона більш світлого кольору та міцніша. Чагарники та висока трава засвідчують лише те, що даний дореволюційний паркан, складений залізистими кварцитами, не використовується сьогодні.

В цілому, даний матеріал паркану вказує на історичність території, в межах якої він розташований. Історична цінність даного дореволюційного паркану, складеного залізистими кварцитами полягає в тому, що можливо побачити й дослідити географічні особливості Криворіжжя, проаналізувати історичний контекст розвитку міста та дослідити особливості архітектури (матеріали, суміші тощо).

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Дворчук Є. В. Історико-географічний аналіз дореволюційних рудників міста Кривого Рогу (на прикладі Шмаковського рудника) / Є. В. Дворчук // Географія, геоecологія, геологія: досвід наукових досліджень: Матеріали VII Міжнародної Наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених / За ред. проф. Л. І. Зеленської. - Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2010. - Вип. 7 - с. 148 - 149
2. Об'єкти індустріальної спадщини Шмаковського рудника - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://krt.dp.ua/images/files/pdf/>
3. Кривий Ріг - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://linetime.com.ua/kryvyj-rih/>
4. Дворчук Є. В. Об'єкти індустріальної спадщини колишнього Шмаковського рудника / Є. В. Дворчук // Географічні дослідження Кривбас у. Фізична географія, еко номічна і

соціальна географія, геоекологія, історична географія, інформаційна географія, туризм, викладання географії: Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. Випуск 4. - Кривий Ріг: Видавничий центр, 2009. - С. 3-8.

**Поздняк Кристина,
студентка II-го курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: к.і.н., доц. Печеніна Н.А**

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ С.Ю.ГАЄВСЬКОГО: ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Вже в перші роки функціонування Криворізького Педагогічного Університету (на той час - Криворізький Інститут професійної освіти) в його стінах викладали визначні науковці та методисти. До них належить й видатний літературознавець, педагог, освітній і церковний діяч, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка та Української вільної академії наук С.Ю.Гаєвський. Невеликий проміжок часу, з 1929-1931 рр., Степан Юхимович працює на посаді професора ВНЗу міста Кривий Ріг [7, с.16].

Народився він у 1876 р. в селі Михиринцях, Базалійської волості, на Волині. Початкову школу закінчив в Базалії, «двохкласне училище» в Почаївській Лаврі. Від вересня 1896 року до вересня 1898 року працював на посаді вчителя сільської початкової школи в селі Печихвости Володимир-Волинського повіту на Волині (сьогодні це село Горохівського району Волинської області). Прослужив чотири роки в царському війську і знову вчителював, цим разом в Києві, наглядачем при Київській двокласній лісній школі, а згодом вчителем співів у тій же школі, що дало йому можливість зав'язати й утримувати зв'язки з українськими колами університету. В 1908 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського Університету, який закінчив у 1912 р. з відзнакою за свою дисертаційну працю «Александрія у давній українській літературі», де розповідає про життя й воєнні подвиги Александра Македонського [1].

З початком Першої світової війни був призваний до війська, і з ним опинився у Львові, де зав'язав тісні зв'язки з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка (НТШ). Повернувшись з фронту до Києва в 1917 р., поглиблюється у справи щодо боротьби

за Українську Державу, стаючи першим заступником генерального писаря в Генеральному Секретаріаті [8].

З 3 листопада 1918 року стає професорським стипендіатом у Київському університеті при кафедрі української літератури. Наступного року, на засіданні Директорії, яке відбулося 28 лютого 1919 року, С.Ю.Гаєвського звільнено з членів Ради Міністрів Народного Господарства, того ж року певний час виконував обов'язки державного секретаря УНР [2].

В 1920 році С.Ю.Гаєвського обрано професором Українського Державного Університету у Кам'янці-Подільському. В 20-ті роки через патріотично-налаштовані погляди він зазнавав масових переслідувань з боку радянської влади та неодноразово був заарештований [3, с.9]. Через таку складну ситуацію Степан Юхимович мусив змінювати своє місцезнаходження, але від заслання до Середньої Азії уникнути не вдалося [8].

Після багатьох років клопіткої та тяжкої праці стає засновником та першим секретарем Київського будинку вчених у 1927 році.

Продовжуючи блукати Україною, Гаєвський Степан Юхимович опиняється в Кривому Розі. Починаючи з вересня 1930 року влаштовується в Криворізький педагогічний інститут (на той час – Криворізький інститут професійної освіти (КІПО)) на посаду професора та викладає літературознавство. С.Ю.Гаєвським був єдиним на той час членом-кореспондентом Української Академії Наук, що працював у Кривому Розі. Професор Гаєвський у своїх лекціях та виступах неодноразово критично висловлювався щодо культурної політики уряду, що закликала вичістити з літератури все буржуазне та націоналістичне та побудувати зовсім нову пролетарську культури, активно долучаючи у цій справі і робітників і селян. Після чергового такого виступу, а саме на мітингу у Кривому Розі з нагоди річниці Жовтневої революції (листопад 1932 р.), з критикою на адресу Сталіна і компартії в галузі освіти і культури був звільнений з роботи.

Вже 1 січня 1933 р. у справі причетності до «Української військової організації», в числі інших представників криворізької інтелегенції, було притягнуто до суду і професора КІПО С.Ю.Гаєвського. Вирок - 6 років концтаборів [4].

Всі, хто намагався підтримати та захистити С.Ю.Гаєвського, в тому числі зі співробітників КІПО, також були покарані. Зокрема, був звільнений з роботи керівник

навчального закладу, голова партбюро інституту та ін.. Окрім цього всі, хто поділяв і висловлював подібні до науковця думки, підпадали під клеймування «гаєвщина»[5].

У віці 66 років Степан Юхимович обраний єпископом Української автокефальної православної церкви і хіротонізований на єпископа Лубенського з ім'ям Сильвестр. Внаслідок воєнних подій, як і інші ієрархи, мусив покинути рідні землі, через Польщу потрапив до Магбургу на Драві, де чудом вийшов живим з бомбової катастрофи.

В червні 1949 р. Владика Сильвестр прибув зі своєю дочкою до Австралії, оселившись спочатку в Сіднеї, а відтак в Мельбурні. Будучи в Сіднеї, мав деякий час свою незалежну парафію св. Афанасія Лубенського, а з 1953 р. його обрано Правлячим Єпископом, з наданим титулу Архієпископа Мельбурнського та Австралійсько-Новозеляндського. В 1962 р., з огляду на свій вік (88 р.), Владика Сильвестр подав заяву про перехід в стан спочинку, яка була прийнята тодішнім митрополитом Ніканором, і Собором Об'єднаної Епархії. Його заслуги у справі розбудови Православної Церкви у Австралії важко переоцінити. Упокоївся архієпископ Сильвестр у 1975 р., не доживши менше року до свого 100-літнього ювілею, і був похований на своїй новій Батьківщині [8].

За своє життя Гаєвський Степан Юхимович зав'язав багато корисних знайомств. Так, у 1915 році перебуваючи у Львові, він познайомився з вже не молодим, талановитим українським письменником – Іваном Франком, який став головним героєм у двох його працях- «Франків "Мойсей": розвідка і текст поеми» та «Іван Франко: Основні ознаки творчості». А свої враження про зустріч та розмову з письменником виклав у власних спогадах [9, с.60]. У період війни, переживаючи складні часи у Німеччині, листувався з видатним українським церковним, державним та культурним діячем – Іваном Огієнко (митрополит Іларіон), з яким вели бесіди щодо життя, стану церкви, про досягнення духовних титулів. Митрополит Іларіон цінував ці листи, як важливе історичне джерело і невеликі уривки кількох з них навіть опублікував на сторінках свого часопису «Слово Істини» [6].

Степан Юхимович був у першу чергу науковцем, і головні його заслуги для української спільноти, лежать саме у цій діяльності. Ще будучи студентом, він працював у виданні «Словника Української Мови» у Києві, а відтак з Науковим товариством імені Шевченка у Львові. З часу прибуття до Австралії, він видав кілька

чисел «Церковного Вісника» в Сідней, співпрацював у «Нашому Голосі», друкував у газетах «Єдність», «Вільна Думка», «Українець в Австралії» та в «Рідній Церкві». Він видав понад 60 наукових праць, присвячених в першу чергу пам'яткам української культури.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаєвський С.Ю. Александрія в давній українській літературі [Електронний ресурс] / Київ: З друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1929. — 238 с. — Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1641279/>
2. Будзей О. Степан, що став Сильвестром [Електронний ресурс] / О.Будзей // Подолянин.- 2016.-№1. – Режим доступу: <http://podolyanin.com.ua/m/history/9579/>
3. Волинські письменники в діаспорі. Ч. 2 [Електронний ресурс] : рекомендац. бібліогр. покажч. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. - Луцьк, 2015. – 291 назва. – (Літературна Волинь ; вип. 6).- Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/7686/1/Wolyhski.pdf>
4. Мельник О.О. Історична енциклопедія Криворіжжя / Олександр Мельник, Сергій Балабанов. Кривий Ріг: СТПРЕС, 2009. - С.283.
5. Мельник О. Криворізька міськрада в 1920–1941 рр. / О. Мельник. – Кривий Ріг, 2005. – 368 с.
6. Мицик Ю. Листи єпископа Сильвестра (Гаєвського) до митрополита Іларіона (Огієнка) / [Електронний ресурс] / Ю. Мицик - Режим доступу : <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/261-book261/3148-title3698>
7. Юркова О. В. Гаєвський Степан Юхимович / О. В. Юркова // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 16.
8. Юркова О. В. «Був у першу чергу науковцем...» : нотатки до життєпису Степана Юхимовича Гаєвського [Електронний ресурс] // На службі Клію. – Київ, 2000. – С. 393 – 417. – Режим доступу: <http://www.uaoc-diaspora.com/BiogrSylvestrHajevskij.htm>
9. Ярославич І. Альманах Українського народного союзу [Електронний ресурс] / І. Ярославич. – Нью-Джерзі: Свобода, 2006.- 271с. - Режим доступу:<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11650/file.pdf>

Щербак Ярослав,
студент II-го курсу,
Історичний факультет;
Криворізький педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Керівник: Фінічева В.А,
працівник музею історії навчального закладу,
Криворізький педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ ВИШІВ УКРАЇНИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.): ВИКЛАДАЧІ СУСПІЛЬНИХ НАУК КРИВОРІЗЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ

У 1919 р. народний комісаріат освіти, який очолював В. Затонський, вдався до реформи школи й вищої освіти. З цією метою було розширено мережу шкіл, таким

чином, зросла кількість учнів і це було викликано необхідністю в педагогічних кадрах. [7] Підготовка кадрів спеціалістів з вищою й середньою спеціальною освітою здійснювалося у вузах і технікумах. Але підготовка нових кадрів та набуття ними досвіду потребувало часу, якого не було в українського радянського уряду, котрий негайно мав вирішувати проблему культурної відсталості значних народних верств, елементарно їхньої безграмотності, а тим більше створення якісно нової, перш за все, за ідейним змістом систему освіти.

Метою даної публікації є дослідження початкового етапу процесу формування кадрового складу Криворізького педагогічного інституту (КПІ), а саме викладачів суспільних наук, як невід'ємної складової української педагогічної інтелігенції першої половини ХХ ст.. Джерельною базою для висвітлення саме регіонального аспекту даної проблеми є документи архіву Криворізького педагогічного інституту та матеріали фондів музею історії навчального закладу.

Вже на початку 1921/1922 навчального року був написаний навчальний план педагогічних ВНЗ УРСР. У пояснювальній записці до нього підкреслювалося: завдання підготовки педагогів нового типу полягає в тому, щоб перейняти їх ідеями комуністичного виховання і дати достатню загальнотеоретичну та спеціальну педагогічну підготовку. [1] В очікуванні нової радянської освітянської інтелігенції, доводилось залучати до викладацької роботи у вишах старих спеціалістів з їхніми величезними знаннями та досвідом. Тодішній уряд, не довіряючи старим кадрам, але і не в змозі відмовитися від них, фабрикує проти найяскравіших їх представників гучні процеси («Шахтинської справи» 1928 р., «Справи СВУ» 1929 р., «Процесу Промпартії» 1930 р. та ін.), намагаючись перетворити основну масу викладачів «старої школи» у «бездумних і заляканих виконавців волі верхів»[9, с.301].

Та головною зброєю проти дореволюційних кадрів партійно-державне керівництво вбачало у підготовці спеціалістів із робітничо-селянського середовища. Вищі Навчальні Заклади були закриті для вихідців з «нетрудових класів». Вступ міг відбутися лише при наявності рекомендації або відрядження партійної, комсомольської чи профспілкової організацій. Таким чином, якщо людина не служила на партію, то вона втрачала своє становище в суспільстві. Перевага надавалася робітникам і селянам.

Так, наприклад, вступникам до Криворізького інституту професійної освіти (КІПО) (з 1933/1934 навчального року – Криворізький педагогічний інститут) серед інших документів необхідно було надати документ про соціальний стан як свій так і батьків), документ про громадсько-політичну роботу. Окремо зауважувалось, що анкету вступник мав «ствердити радянськими організаціями».

Особлива увага приділялась «благонадійності» керівників «кузень нових радянських кадрів». До кінця 1931 р. усі керівники педінститутів були комуністами.

Директори Криворізького педагогічного інституту Сочнев І.І., Кисельов Г.Т., Аладкін С.І., враховуючи їх освіту та попередню трудову діяльність, скоріше за все, викладали суспільні науки.

СОЧНЄВ Іван Іванович закінчив курси Вищої школи радянських партпрацівників (м. Москва). У Кривому Розі працює з 1924 р. на посадах в партустановах [4].

КИСЕЛЬОВ Григорій Тимофійович трудову діяльність розпочав працюючи народним вчителем у школах Маріуполя, Мішурин-Рогу, Кривого Рогу. У 1917 р. очолив Спілку гірничих робітників (м. Кривий Ріг). З 1923 р. на керівних посадах (в т.ч. і з політчастини) і викладацькій роботі (викладав саме марксизм-ленінізм) в навчальних закладах та установах освіти Дніпропетровщини [3].

На початку 40-х років минулого століття, а це друге десятиріччя функціонування Криворізького педагогічного інституту, особлива увага стала приділятися кваліфікації викладачів, їх науково-дослідницькій роботі. При цьому, вже кілька років як науково-дослідні кафедри були ліквідовані, поступившись місцем звичайним кафедрам, працівники яких паралельно займалися і навчально-методичною, і науково-дослідною роботою. Згідно архівних документів, у 1939/1940 навчальному році планувався захист кандидатських дисертацій шістьох викладачів КІП, але жодного викладача-суспільника серед них не значиться [6]. На той час, навчальний заклад очолює АЛАДКІН Сергій Іванович - учасник руху по боротьбі з неписьменністю, інструктор відділів культосвіти та народної освіти (Ворошилоградська обл.). З 1932 р. на викладацькій (викладав, зокрема, історію СРСР) та адміністративній роботі у середніх та вищих закладах, а також освітніх установах Харкова та Харківської обл..

Заочно закінчив історичне відділення Харківського державного університету. У 1940 р. закінчив аспірантуру та розпочав роботу над дисертаційним дослідженням [1].

Як вже зазначалось вище, на початку, Криворізький педагогічний інститут працював у статусі інституту професійної освіти. Як передбачала структура вnz цього типу, одним із його відділень було соціально-економічне, де і готувалися майбутні викладачі суспільних наук, в т.ч. і історії. За нетривалий час роботи відділення (відбулося три набори) було підготовлені фахівці, які в подальшому викладали і в своїй «альма-матер». На сьогодні, нам відомі імена деяких з них. Щербина Іван Іларіонович, вип. Історико-економічного від. КІПО (Криворізький інститут професійної освіти) 1935 р.. Одночасно з навчанням викладав історію у сш №8 і №14 м. Кривого Рогу. Після закінчення вишу продовжував вчителювати у школах Кривого Рогу (СШ р-ку ім. Кагановича та сш №31). У 1939-1941 – викладач м/л (марксизму-ленінізму) у Криворізькому педінституті. Хорольський Григорій Іллч, вип. Історико-економічного від. КІПО (Криворізький інститут професійної освіти) 1935 р. У 1940-1941 рр – зав.кабінетом і викладач м/л, до цього 2 роки викладав у гірничому технікумі. Шардукова Марія Філімонівна, випускниця КІП 1935 року. З 1944 по 1956 рр.– викладач (історії) кафедри марксизму-ленінізму.

Серед викладачів суспільних дисциплін в КІП у довоєнні роки і відома у Кривому Розі людина, Почесний громадянин - Сіренко Іван Маркович. Він працював в інституті за сумісництвом. Гук Валентина Кирилівна – викладач ленінізму в Криворізькому педінституті у 30-х рр.. ХХ ст. (з перервами), керувала роботою заочного відділення КІП в кін. 30-х рр. ХХст. Викладачем загальної історії у 1940-1941 рр. Був Огарін Дмитро Агофонович, а викладачем основ марксизму-ленінізму – Неймарк М.М. [5].

Викладачі-суспільники як «носії ідеології» часто підпадали під каральні дії влади. Прикладам може слугувати біографія Каменєва Якова Андрійовича, який у 1929 р. закінчив ДІНО (Дніпропетровський інститут народної освіти), соціально-економічне відділення. Працював на викладацькій та адміністративній роботі у середніх професійних навчальних закладах Дніпропетровської обл.. З 1933-го на викладацькій роботі у вишах, з 1935 р. – у КІП. У липні 1937 р. партбюро інституту, без проведення партзборів, був виключений з лав ВКП(б) з формулюванням «зв'язок з ворогами народу». У квітні 1939 р. Комісією партконтролю при ЦК ВКП(б) в Україні було визнане звинувачення безпідставним і Каменєв Я.А. був поновлений у лавах членів

ВКП(б). Займався науковою роботою з теми «Економічний розвиток Криворізького басейну» [2].

Криворізький педагогічний інститут, як і інші ВНЗ педагогічного профілю, готував вчителів шкіл, що за визначенням радянської системи мала бути, головним знаряддям комуністичного виховання молоді. Забезпечити педагогічні кадри знанням марксистсько-ленінської ідеології мав предмет «Курс основ марксизму-ленінізму». За висловленням одного з керівників районного відділу освіти на нараді вчителів у 1940 р.: «Оволодіння більшовизмом має для наших вчителів життєве значення. Комуністичний світогляд - це для вчителя основа основ. Не може він виховувати радянських дітей, не володіючи марксизмом-ленінізмом... Хіба може наш учитель, в нашу велику епоху замкнутися в шкаралупу свого предмету, забратись за частокіл своїх формул і правил і звідти незворушно дивитися на світ. Такий учитель може в один із моментів опинитися на голову нижче своїх учнів» [8, с.125].

Отже, з метою виховання нових кадрів, які втілюватимуть в життя ту політику, яка потрібна уряду і був введений до навчальних програм в педагогічних інститутах курс «Основи марксизму-ленінізму». Віднайдені відомості дають нам уявлення про кадрове забезпечення викладання суспільних наук зокрема в Криворізькому педагогічному інституті у перші десятиріччя його роботи. Подальші дослідження з цієї теми будуть вестися і пов'язані вони з істориками, що викладали в нашому інституті у повоєнні роки.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Автобіографія Аладкіна С.І.. 29/І-40 г. - Архів Криворізького педагогічного інституту: Особова справа Аладкіна Сергія Івановича, б/н.
- 2.Автобіографія Каменева Я.А.. 20/IV-37 г. - Архів Криворізького педагогічного інституту: Особова справа Каменева Яків Андрійовича, б/н.
- 3.Архівна довідка Державного архіву Дніпропетровської області №897 від 20.10.2003 р. - Музей історії КПІ: відділ фондів, б/н.
- 4.Архівна довідка Державного архіву Дніпропетровської області №887 від 03.12.2004 р. - Музей історії КПІ: відділ фондів, б/н.
- 5.Відомості про викладацький склад Криворізького педагогічного інституту 1930-1941 рр.. - Музей історії КПІ: відділ фондів, б/н.
- 6.Ведомость на сотрудников института, которые в 1939/40 учебном году будут защищать диссертацию на степень кандидата наук. - Музей історії КПІ: відділ фондів, б/н.
- 7.Задорожна Л. В. Проблеми становлення педагогічної інтелігенції та її роль в соціокультурному просторі Дніпропетровщини в умовах трансформації українського суспільства 20-х років ХХ ст. / Л. В. Задорожна // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. «Історія» : зб. наук. праць. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 356–361

8. Прищепа О. П. Організація навчального процесу у Ровенському державному вчительському інституті (1940–1941 рр.) / О. П. Прищепа // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. - 2009. - Вип. 15. - С. 121-126.

9. Турченко Г.Ф. Новітня історія України. 10 клас.: Частина перша (1914-1939). Підручник / Ф.Г.Турченко. – Київ: Генеза, 2003.

**Скоробогатько Дмитро,
студент II-го курсу,
факультет інформаційних технологій
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: к.і.н., доцент Дояр Л.В.**

ТАНКОВИЙ РЕЙД 1943 РОКУ В ПЕРСОНАЛЯХ (ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ВИЗВОЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ)

Кривий Ріг, захоплений гітлерівцями 14 серпня 1941 р. без серйозних боїв, звільнявся від ворога майже 5 місяців. Битва за Кривбас була важкою і кривавою. Тож, дана тема, піднята нами напередодні Дня Великої Перемоги, є особливо актуальною і суспільно затребуваною. Окрім того, події криворізького танкового рейду 1943 р. безпосередньо пов'язані з історією нашого навчального закладу. Меморіальна дошка, встановлена на стіні другого навчального корпусу Криворізького національного університету по вулиці Пушкіна, 37, свідчить, що на території закладу у жовтні 1943 р. точилися кровопролитні бої за звільнення Кривого Рогу [3]. Тож, віддаючи борг пам'яті і безмежної вдячності героям-визволителям розглянемо події 73-річної давнини.

Історіографія даної теми рясніє іменами як поважних науковців, так і відомих криворізьких краєзнавців-шанувальників історії. Танковий рейд, здійснений радянськими військами восени 1943 р., досліджували П.Л. Варгатюк [4], В.О. Шайкан [7], В.П. Бухтіяров [1], О.О. Мельник [6], Т.П. Воронова [2]. Серед надрукованих першоджерел найбільш вагомими з даної теми є мемуари І.С. Конєва [5].

Перший етап визволення Кривого Рогу розпочався у жовтні 1943 р., коли війська 37-ї армії під керівництвом генерал-лейтенанта М.М. Шарохіна і гвардійці 5-ї танкової армії генерал-лейтенанта П.О. Ротмістрова вийшли на підступи Кривого Рогу. Окремі танкові підрозділи з десантом піхоти 23 жовтня прорвалися у місто. 24 жовтня з боку Мар'янівки без підтримки піхоти, яку відсікли своїм вогнем гітлерівці, через Змичку та вулицю Українську у центр міста увірвалися танкові підрозділи 18-го

танкового корпусу. Відважно діяла рота старшого лейтенанта Георгія Олександровича Романенко. Героїзм і мужність проявили Микола Михайлович Козлов, Олексій Григорович Махров, Володимир Олександрович Белоросов. Саме про їх подвиг розповідає Меморіальна дошка, встановлена на 2-ому навчальному корпусі ДВНЗ «КНУ».

Бої на території нашого університету точилися 24-25 жовтня 1943 р. Радянські танкісти опинилися у ворожому кільці. Вони зуміли знищити 5 дзотів, 1 танк, 7 бронетранспортерів, 4 бронемашини, 6 мотоциклів, 1 пушку, 30 автомашин, 3 кулеметних гнізда, підбили 2 «тигри» і самохідну установку, знищили більше 100 офіцерів і солдатів противника. За здійснення танкового рейду на Кривий Ріг та проявлений при цьому героїзм бійці Романенко, Козлов, Махров, Белоросов були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

На жаль, криворізький танковий рейд 1943 р. не приніс бажаного визволення. Гітлерівцям вдалося відрізати учасників рейду від основних сил і вони змушені були з боями відступити. Проти наступаючих радянських військ фашисти зосередили 100 бомбардувальників, кожен з яких вилітав по 7-8 разів на день. Звільнити Криворіжжя під час жовтневого наступу не вдалося, але результати цих боїв були стратегічно важливими. Було знищено 6 фашистських дивізій, 750 танків та самохідних гармат, більше 800 гармат і мінометів, вбито або поранено 112,5 тисяч солдат і офіцерів противника.

Гітлер надавав Кривбасу особливого значення, тож німці вперто обороняли свої позиції. 29 жовтня 1943 року проти військ 2 і 3-го Українського фронтів, що перебували під Кривим Рогом, противник кинув у бій 800 танків і самохідних установок. Сюди у спішному порядку було передислоковано танкові частини вермахту, що перебували на території Бельгії, Франції та Північної Африки. З цих бойових машин навіть не встигли зняти старий камуфляж і фарбу кольору африканської пустелі.

На площі Визволення нашого міста 8 травня 1972 р. було встановлено танк з бортовим номером «23». Він увіковічнює подвиг усіх танкістів, що брали участь у боях за звільнення Кривого Рогу. Це пам'ятник командарму П.О. Ротмістрову, командирам 180-го и 29-го танкових корпусів генералам Кузьмі Труфанову і Івану Кириченку, командирам 23-го танкового і 4-го гвардійського механізованого корпусів

Юхиму Пушкіну і Трохиму Танасчишину, усім воїнам 28-го окремого Криворізького і 6-го танкового полків.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Бухтіяров В.П., Воронова Т.П. Визволення 1943-1944. – Кр. Ріг: Саксагань, 1994. – 240 с.
2. Бухтіяров В.П. Енциклопедія Криворіжжя у 2-х т. – Кр. Ріг: Явва, 2005; його ж Освободителі. – Кр. Рог: Саксагань, 1999. – 248 с.
3. Бухтіяров В.П. Помним. – Кр. Рог: Саксагань, 1994. – 128 с.
4. Експозиція Музею історії Криворізького національного університету.
5. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – Киев: Главная редакция УСЭ, 1977. – 840 с.
6. Конев И.С. Записки командующего фронтом. – Москва: Военное издательство, 1991. – С. 66–73.
7. Мельник А.А. Криворожье: в пламени войны (1941-1944). – Кр. Рог: Дионис, 2014. – 232 с.
8. Шайкан В. О. Визволення Кривого Рогу// Університетські новини. – 2015. – лютневий випуск.

**Бохонько Дмитро,
студент IV-го курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: Товстоляк Н.М.,
кандидат історичних наук, доцент**

МУЗЕЙ — ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ІЗ МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ

В загальноосвітніх школах Кривого Рогу у другій половині ХХ ст. було зібрано цінні історичні матеріали про героїчне минуле нашого краю. Особлива увага приділялася вивченню підпільного руху в роки Другої світової війни, тому що його організаторами та активними учасниками були вчителі та молодь нашого міста. У Криворізькій загальноосвітній школі №113, що в Саксаганському районі, готується до відкриття новий історико-краєзнавчий музей ім. братів Кожакіних і діє музейна кімната «Скринька калинова».

Експозиція музею розкриває історію героїчної боротьби з німецько-фашистськими окупантами підпільників групи «Держинець». У 1941 року на руднику ім. Держинського була створена антифашистська підпільна група «Держинець», яка проіснувала до осені 1943 року. Учасники групи мали радіоприймач і слухали сводки Совінформбюро, друкували і розповсюджували листівки, навесні 1943 організували диверсію на залізниці та на руднику ім. Кірова, вели розвідку, рятували людей від угону в Німеччину. Вони мали зв'язок з

підпільниками Соцміста, Довгинцевого,Рахманівки. Очоловав підпільну групу Іван Митрофанович Демиденко. А до її складу входили також П. Татарінцев, В. Гемс, брати Микола і Георгій Кожакіни, Галина Прокопенко [1, с. 354]. В Кривому Розі є вулиця, яка носить ім'я Івана Демиденка і знаходиться в Дзержинському районі, а на будівлі колишньої середньої школи № 11 по вул. Співдружності, 92-А, у 2001-2002 роках за ініціативою директора школи Журавель Ніни Володимирівни встановлена меморіальна дошка.

На будівлі школи № 11 встановлена пам'ятна дошка про те, що з 1932 по 1941 роки тут навчалися одні з найактивніших членів-підпільників брати Кожакіни. До війни школа знаходилась на вул. Технічній № 36, що в Дзержинському районі. Отже, стає зрозумілою і виникнення назви самої підпільної групи. Будівля по вулиці Технічній є комунальною власністю міста і в ній зараз розташовується військовий комісаріат Саксаганського району м. Кривого Рогу.

Ідея створення музею належала тодішній адміністрації КЗШ № 11 та Вікторії Вікторівні Трухачовій. Активним учасником організації музею була вчитель української мови, краєзнавець, активіст ветеранського руху Саксаганського району Тетяна Федорівна Ганоченко. Музей було відкрито з вересня 1999 року. Перша експозиція була присвячена підпільній організації «Держинець», яка діяла на Криворіжжі під час окупації, було зібрано 175 музейних предметів

У 2015 році КЗШ № 11 внаслідок реорганізації закладів освіти припинила своє існування. Зараз в її приміщенні розташується Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ.

Музей було перенесено у КЗШ №113, і директор школи Дегтярова Людмила Іванівна, прикладаючи багато зусиль для його відновлення, продовжує ним опікуватись. Нинішнім керівником музею є вчитель історії Крутько Зоя Василівна. В музеї представлені і працюють декілька експозицій, які розповідають про історію міста в роки німецької окупації та героїчний подвиг жителів - учасників бойових дій. В дії виставочна експозиція військової форми, перекидні планшети з інформацією про людей, які присвятили себе військовій справі, спогади воїнів-земляків, особисті речі, подаровані родичами Кожакіних, а саме – скатертини, рушник,етажерка; речі, які дають нам, відвідувачам, уяву про світ захоплень молодих хлопців (шахи, гітара,

балалайка, книжки), листи, портрети, стенди з фотографіями криворіжців, що молоді роки присвятили визволенню рідної землі, зібрана бібліотечка книжок про війну.

На сьогоднішній день музей перебуває в стадії оновлення. Але за чотири місяці його існування в стінах КЗШ № 113 вчителями історії, які працюють над відновленням його роботи, зроблено чимало. Було оформлено виставку «Шляхами української звитяги» (з фондів музею ім. братів Кожакіних в рамках тижня військово-патріотичного виховання). Залучено учнів до історико-краєзнавчої та науково-дослідницької роботи, які активно приймають участь в шкільному проекті «Пам'ять». Проект «Пам'ять» довготривалий. Він розрахований на учнів усіх вікових категорій з 1 по 11 клас. Його суть полягає у зборі інформації про військових: родичів, мешканців мікрорайону або випускників школи, які зараз захищають цілісність нашої держави у зоні АТО або загинули. Закладені перші цеглини до відкриття і дії нової експозиції «Наші земляки - учасники АТО». Серед цікавих фактів – на одному зі стендів фото мого однокласника Ставісюка Сергія, який виконував військовий обов'язок поблизу м. Пески; на іншому – фото колишнього випускника, а нині військового капелана Агаркова Олександра Олександровича.

За життя сестри братів Кожакіних - Педосюк Клари Іванівни проходили зустрічі з нею. На жаль у 2015 році вона пішла у вічність. Але жива племінниця легендарних представників роду Кожакіних – Анна, котра нині мешкає на мікрорайоні Ювілейному у будинку № 12 і цікавиться станом музейної справи і продовженням роботи.

Для проведення екскурсій створено лекторську групу з учнів 9-11 класів, до якої увійшли старшокласники, учасники предметних учнівських олімпіад (переможець Всеукраїнської олімпіади з історії Крутько Дмитро, переможниця Всеукраїнської олімпіади з української мови Бабенко Єлизавета, переможці МАН в номінації «історія – правознавство» Козачук Ілона та Грищенко Катерина та інші). Радою музею планується багато цікавих заходів - керівники мають за мету налагодити тісну співпрацю музею із Радою ветеранів, криворізькою історико-пошуковою організацією «Пошук-Дніпро», вийти на зв'язок з відомим актором часів Радянського Союзу – Родіоном Нахапетовим. Адже його мама, про яку згадувалось на початку, Галина Антонівна Прокопенко, була членом підпільної організації «Дзержинець». Родіон Нахапетов раніше відвідував Кривий Ріг, і розповідаючи про творчі плани, виразив

намір зняти художній фільм про підпільників криворізької групи в пам'ять про свою матір.

Етнографічна музейна кімната «Скринька калинова» працює вже декілька років. Все розпочалося з старовинної прядки, якій понад сто років. До роботи долучилися і учні, і педагоги. В музейній кімнаті виставлені на огляд старовинні речі, зібрані учнями - пошуковцями та вчителями.

Експонати музею представлені за певними напрямками:

- сільське подвір'я;   - хатне начиння;
- ремесла та побут;   - український одяг.

Основні фонди музею складаються із оригінальних пам'яток етнографічної культури. Деякі речі виготовлено власноруч учнями на уроках технічної та обслуговуючої праці (українська піч, стіл, лави, мисник, декоративний посуд). Але найбільш цінні експонати зібрано та привезено з різних регіонів України. Це кумань, рубель, коромисло, ланцюг, прядка, ікони, рушники та вишиванки, що представляють Дніпропетровщину, Кіровоградщину, Полтавщину, Київщину, Тернопільщину, Волинь і Прикарпаття. Праски, рогачі і ступки привезено з Чернігівщини, а зразки чоловічого одягу – з Івано-Франківщини. Серед експонатів музею є справді унікальні речі: столітня прядка та двохсотрічна стародавня скриня. Найбільш оригінальними експонатами є давній посуд: борщівники, кашники, макітри, глечики, горнятка, казанки.

Експозиція «Кераміка» демонструє різноманітні вироби гончарства: від глиняних горщиків до сучасної керамічної іграшки.

Відвідувачам музею пропонується ознайомитися з історією українського малярства в експозиції «Живопис України». Керівник музейної кімнати Пеннер Олена Володимирівна розповіла, що за час існування музею проведено багато екскурсій. Відвідувачами стали не лише учні школи і батьки, а й гості. Велике задоволення від побаченого, свої чудові враження від почутого, відвідувачі залишають в книзі відгуків.

На заняттях гуртка «Срібне джерельце» на базі музейної кімнати, учнями 10-11 класів ведеться пошуково - дослідницька робота, проводяться заняття з історичного читання, українські вечорниці, літературні посиденьки, які допомагають пізнати

школярам історію рідного краю, свого роду, відкривають їм мудрість, щедрість і гумор нашого талановитого народу.

Шкільний музей - це інтерактивне предметне середовище, це особливий простір, який надає змогу відвідувачам відчувати атмосферу минувшини. Відвідування музею збагачує новими знаннями, враженнями, які сприятимуть формуванню світогляду, громадської самосвідомості, активізації патріотичного виховання і національної гордості. Музеї, що відкриті за ініціативою краєзнавців в загальноосвітніх шкільних закладах, є результатом високої соціокультурної активності та високої патріотичної свідомості нашого народу, тому вони потребують уважного вивчення.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія Криворіжжя: У 2-х томах / Упорядник В.П.Бухтіяров. – Т. 1. - Кривий Ріг: Вид-во «ЯВВА», 2005. – 704 с.

**Ярошук Євгеній,
студент II курсу,
електротехнічний факультет,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: к.і.н., доцент Дояр Л.В.**

ШАХТАРСЬКА ЛАМПА ЯК АРТЕФАКТ КРИВОРІЗЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Серед багатьох експонатів Музею історії нашого університету найбільш виразною є колекція шахтарських ламп. Це і лампи з побутовими назвами «Півничок», «Бог в поміч», і справжні карбідні лампи різних модифікацій [2]. З огляду на майбутній фах та потребу у здобутті спеціалізованих знань, за допомогою відповідної літератури [1; 3; 4] нами проведено дослідження з історії шахтарських освітлювальних приладів.

На зорі гірничої галузі шахтарі користувалися саморобними світильниками - баночкою з мазутом або олією, у якій був гніт. Безхитрісний пристрій надмірно чадив і давав дуже слабе світло. До середини XIX століття шахтарі використовували переносні олійні лампи із закритим резервуаром. Останній міг бути різної форми, але принцип дії залишався однаковим. У якості пального використовували рослинне масло. Зазвичай, це була олія з насіння суріпиці. Така лампа являла собою металевий резервуар зі вставленим гнітом. До резервуару кріпився кронштейн з гаком для підвішування лампи, тож, полум'я лампи було відкритим, що робило такий тип

освітлювальних пристроїв вкрай небезпечним. І хоча шахтарі називали такі лампи «Бог в поміч», але вони нерідко ставали причиною вибухів і загибелі людей. Напередодні Першої світової війни такі лампи коштували від 90 копійок (залізні) до 4-ох карбованців (мідні). Свиріпова олія вищого гатунку, що використовувалася для їх заправки, коштувала близько 9-ти карбованців за пуд, гнотовий папір - 16 карбованців за пуд. За одну шахтарську зміну, а вона на той час тривала 10-11 годин, у таких лампах вигорало півфунта олії.

З поглибленням видобувних робіт на вугільних шахтах головною вибухонебезпечною проблемою став газ метан. Перші, пов'язані з ним, аварії сталися на Донбасі у 1878 році. З метою усунення небезпеки почали використовувати «спеціалістів з випалювання метану». Ними ставали звичайні гірники, які до початку зміни перевіряли шахтарські забої, тримаючи у руці запалений факел (!). Від ймовірного вибуху випалювача рятував лише кожух (!). Зрозуміло, що за таких умов виникла гостра потреба у освітлювальних приладах, які могли б безпечно працювати при наявності метану у повітрі.

Тож, подальша еволюція шахтарських ламп відбувалася у двох головних напрямках, а саме: 1) забезпечення ізоляції відкритого полум'я; 2) вдосконалення конструкції приладу.

Набутий досвід свідчив, що відкрите полум'я успішно ізолює мідна сітка. Саме її запропонував використовувати англійський дослідник Г. Деві. Він, зокрема, стверджував, що варто накрити полум'я мідною сіткою, як остання, поглинаючи значну кількість тепла, буде настільки охолоджувати газ, що горіння не поширюватиметься за інший бік сітки. Дане відкриття Г. Деві застосував у своїй запобіжній шахтарській лампі. У подальшому лампа Деві зазнала значного вдосконалення. Вона була забезпечена циліндром з товстого скла, а у якості запалювальної рідини почали використовувати бензин, що давав значно більше світла. Окрім того, було винайдено затвор, що запобігав навмисному або необережному відкриттю лампи шахтарем під час роботи у шахті.

У Німеччині найуживанішою стала лампа фірми Вольф. Вона була забезпечена затвором, що відкривався лише за допомогою 10-тикілограмового магніту. Лампа Вольфа була поширена і в Росії. Вітчизняні шахтарі називали її «благодійницею», адже, вона рятувала багато шахтарських життів. Напередодні Першої світової війни

лампа Вольфа коштувала 2,5 карбованці. За зміну вона випалювала 0,17 фунтів бензину. На той час вартість бензинового пуду коливалася у межах від 60 копійок до 1,8 карбованця. У дореволюційній Росії лампи Вольфа вироблялися у майстернях Катеринославського гірничопромислового товариства півдня Росії, а також на Уралі. Слід зазначити, що лампа Вольфа стала прототипом запобіжної бензинової лампи «Світло шахтаря», що застосовувалася в СРСР для заміру концентрації метану аж до 60-х років XX століття. На шахтах царської Росії електричні та акумуляторні лампи практично не застосовувалися. Їх випуск був налагоджений у Радянській Україні. У 1932 р. харківський завод «Світло шахтаря» розпочав серійне виробництво цих приладів.

Ацетиленові лампи, так звані, «карбідки», широко використовувалися у Кривбасі, бо наші шахти позбавлені метанової небезпеки. Карбідна лампа - це лампа, у якій джерелом світла служить відкрите полум'я, що виникає від струменю спалюваного ацетилену, який, у свою чергу, виходить з хімічної реакції карбіду кальцію із водою. Це освітлення економічно вигідніше, ніж монтаж лінії електропередачі чи використання автономної енергетичної установки. Карбідні лампи на сучасному етапі використовують спелеологи, моряки тощо.

ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА:

1. Бизов В.Ф., Моркун В.С. Енергозабезпечення гірничих підприємств. Т. XI з «Бібліотеки гірничого інженера» у 14-ти т. – Кривий Ріг: Мінерал, 2003. – 268 с.
2. Експозиція Музею історії ДВНЗ «Криворізький національний університет». – Зала № 1. Од. зб. 77, 78, 96, 97, 98, 211, 212, 738.
3. Криворізький залізрудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
4. Мартыненко В. Шахтерская лампа. История. – Донецк, 2007.

**Лихман Анастасія,
студентка 1-го курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: Товстоляк Н.М.,
кандидат історичних наук, доцент**

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ГЕОЛОГО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
КПНЗ «ПАЛАЦ ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ» ЦЕНТРАЛЬНО-
МІСЬКОГО РАЙОНУ**

Музей при закладі освіти – один із важливих засобів удосконалення процесу комплексного виховання учнів, розширення їх кругозору, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей. Він допомагає встановленню міжпредметних зв'язків між навчальною і позакласною роботою. Краєзнавчі шкільні музеї належать до комплексних, тобто охоплюють різні напрямки. Збираючи, вивчаючи, систематизуючи і пропагуючи регіональні пам'ятки історії, природні та мистецькі колекції, краєзнавчі музеї реалізують міжпредметні зв'язки в навчально-виховному процесі.

Вивчаючи історію рідного краю, діти починають пишатися своєю маленькою батьківщиною, прагнуть дізнатися більше про її історію, глибше розуміють значення бойових і трудових справ, беруть приклад з видатних земляків. Саме це стало підґрунтям для початку роботи геолого-туристичний гуртка на базі Палацу дитячої та юнацької творчості Центрально-Міського району в 1996 році. Ознайомившись з особливостями та специфікою Криворіжжя, умовами та можливостями Палацу дитячої та юнацької творчості, педагогічним колективом було прийнято рішення відкрити геологічний гурток. Вихованці цього гуртка вивчали історію геологічних досліджень на Криворіжжі, наявність та різновиди корисних копалин, їх використання, проводили краєзнавчу роботу. Крім того, під час походів та екскурсій збирали зразки порід, мінералів та інших кам'яних матеріалів, легенди, інформацію про поселення, історичне походження назв вулиць, мікрорайонів, житлових масивів рідного краю. Були встановлені тісні зв'язки з науковцями Криворізької геологічної партії «Кривбасгеологія».

Така діяльність дала можливість відкрити геолого-краєзнавчий музей за ініціативою Сумцової Тамари Миколаївни, заслуженого ветерана праці, провідного геолога Комплексної геологічної експедиції «Кривбасгеологія», співавтора розділів по Криворіжжю в монографіях «Металогенія України та Молдови», «Проблеми металогенії Українського кристалічного щита», автора бази даних по металогенії Криворізько-Кременчуцької зони, засновника геологічного музею експедиції «Кривбасгеологія», геологічної експозиції в Криворізькому історико-краєзнавчому музеї та Будинку техніки.

Музей був створений спільними зусиллями працівників Комплексної геологічної експедиції та педагогічного колективу Палацу дитячої та юнацької творчості Центрально-Міського району. Підставою для відкриття є наказ Палацу дитячої та юнацької

творчості № 33-А від 21 вересня 2000 року та свідоцтва за номером 04-164 «Про відомчу реєстрацію музею при закладі освіти системи Міністерства освіти і науки України», видане Управлінням освіти Дніпропетровської обласної державної адміністрації.

Незважаючи на те, що керівник музею Тамара Миколаївна геолог за спеціальністю, в душі вона педагог з великої літери. Після виходу на пенсію протягом 20 років вона всі свої знання, вміння, високі моральні якості передавала підростаючому поколінню. Неможливо не згадати саме про її педагогічну працю у геолога – туристичному гуртку. Як вже зазначалося вище - цей гурток було засновано у 90-ті роки 20ст. В ті тяжкі для країни часи Тамара Миколаївна усіма своїми зусиллями намагалася не тільки навчати дітей геології та туризму, але й привити почуття патріотизму до рідного краю, створювати якомога теплу атмосферу в дитячому колективі. Завдяки такій рекламі до занять геолого-туристичного клубу залучалися учні шкіл району. І серед них були діти групи ризику, які перебували на обліку ВШО, ССН, кримінальній міліції, а зараз ці діти вже дорослі. Саме тому вона робила все можливе, щоб зацікавити дітей і давати можливість їм розвиватися в тому напрямку, який вони самі собі обрали. Діти разом з вчителем не тільки ходили в туристичні походи, збирали інформацію про назви старих вулиць, займалися пошуковою роботою, але й зустрічалися в окремий час від занять в неформальній обстановці. Що дало змогу їм згуртуватися та протистояти всім проблемам і негараздам які вони переживали. Саме цей перший випуск зміг надихнути Тамару Миколаївну на подальшу роботу та відкрити в неї нові здібності до підходу у навчанні і виховання підростаючого покоління. Ці випускники, а саме Максимов Сергій, Білобородько Ігор, Тевельов Андрій Светашов Кирило, Пятоха Олеся, Ткаченко Олена були дійсними членами Дніпропетровського відділення МАН України, а Горобцов Олександр, Ігнатенко Володимир, Несолений Андрій отримали вищу освіту за спеціальністю геологія. З метою популяризації роботи геолого-туристичного клубу «Топаз», геолого-краєзнавчого музею, досягнень юних геологів-краєзнавців, активізації цієї роботи у районі, залучення учнів шкіл до вивчення геолого-краєзнавчого стану нашого району, протягом року вихованці спільно з керівником проводили тематичні виїзні екскурсії до шкіл району. Під час їх проведення, вони демонстрували кам'яні породи та інформували про їх роль і

значення у розвитку промисловості Криворіжжя, знайомили з результатами своєї пошуково-дослідницької роботи, діяльністю клубу «Топаз» та геолого-краєзнавчого музею. З 2000 року керівник разом з вихованцями розробили та провели десятки екскурсійних, польових та дослідницьких маршрутів.

Згодом, сфера діяльності музею стала розширюватися: навчально-виховна, пошуково-дослідницька, музейна робота за напрямками: геологія, гідрогеологія, палеонтологія, екологічні стежки, краєзнавчі маршрути. Зміст роботи яку опрацьовують діти охоплює питання, пов'язані з геологічним, гірничо-металургійним, екологічним, історичним краєзнавством. Крім того, вихованці почали розробляти тематику та зміст історичних, екологічних екскурсій. На базі музею стали проводитися підготовки екскурсоводів для проведення екскурсій як в музеї так і на місцевості для учнів шкіл району й міста.

В 2010 році експозиції музею було перенесено в приміщення, яке складається з двох кімнат. Таким чином було збільшено площу музею та отримано додаткові можливості для роботи. В 2011 році геологічному музею присвоєно звання «Зразковий музей закладів освіти».

Музейні експонати тематично зібрані за розділами: «Корисні копалини»; «Стратиграфія Кривбасу»; «Наукові видання з геології»; «Шляхами славетного Криворіжжя» і розміщені у демонстраційній залі.

Важливою подією в роботі музею стало відкриття в 2014 – 2015 навчальному році експозиції «Шляхами славетного Криворіжжя». Це дало змогу не тільки узагальнити нові напрацьовані матеріали, а й розширити та урізноманітнити зміст роботи, здійснювати просвітницьку діяльність та патріотичне виховання відповідно ситуації, яка склалася в державі. Дана експозиція викликала цікавість не тільки серед підростаючого покоління, а й серед дорослого населення.

Дана експозиція включає три інформаційно-тематичних стенди за напрямками:

- краєзнавчий «Кривий Ріг промисловий»;
- воєнно-патріотичний: «Визволення Кривого Рогу», «Навіки в наших серцях»;

До експозиції включено музейні експонати: військова шинель, пілотка, фляга, командирська портупея, гільзи, макет вічного вогню, «Атлас: корисні копалини України».

Допоміжні фонди містять фото і відеоматеріали, інформаційні матеріали, розробки екскурсій, маршрутів, виховних заходів, програм, карти, схеми, макети, експонати, тощо. Всі матеріали відповідають тематиці.

Сьогодні геолого-краєзнавчий музей є осередком наукових матеріалів про Землю, її розвиток, історію геологічних утворень та корисних копалин, їх використання, базою, особливою школою та наочним приладдям для вихованців з геології, географії та краєзнавства. Тут зібрані всі види корисних копалин, мінералів, порід, відомих на Криворіжжі, залишки давніх тварин, відомості про надглибоку свердловину. Унікальним експонатом є макет головного рудного тіла – мартітової руди. Крім того, в музеї представлені портрети видатних геологів, геологічні карти і схеми Кривбасу.

В музеї здійснюється просвітницька діяльність. Протягом п'яти років було проведено 108 екскурсій, до участі в яких було залучено 2787 учнів та вихованців закладів освіти та мешканців району й міста, 208 навчальних занять та 34 масових заходи. Вони є постійними учасниками та переможцями міських, обласних та Всеукраїнських експедицій та конкурсів.

Геолого-краєзнавчий музей комунального позашкільного навчального закладу Палацу дитячої та юнацької творчості постійно розширює сферу своєї діяльності з метою поглиблення знань учнівської молоді.

Продовжується збір матеріалів та експонатів про діяльність криворізьких геологів-ветеранів праці (фотографії, знаки відмінників геології, грамоти, тощо). Започаткований збір матеріалів про засновника музею Сумцову Тамару Миколаївну, розвиток туризму в Центрально-Міському районі, про сучасний екологічний стан Центрально-Міського району, проводиться обстеження балок, джерел води, геологічних пам'яток природи, фотографуються місця забруднень, підприємства - порушники екологічних норм, тощо. Всі матеріали будуть представлені у новій експозиції.

**Мокришева Марина,
студентка 1-го курсу,
історичний факультет,
Криворізький педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Науковий керівник: Товстоляк Н.М.,
кандидат історичних наук, доцент**

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ КРИВОРІЗЬКОГО

АВІАЦІЙНОГО ГАРНІЗОНУ

Військове містечко – 33 раніше було відоме унікальним у масштабах Радянського Союзу військовим аеродромом зі злітно-посадковою смугою, здатною приймати літаки класу «Боїнг». Саме тут розташовувався 363 Черкаський орденів Суворова і Богдана Хмельницького полк, який входив до 3-ї авіаескадрильї 6-ї Гвардійської військово-транспортної авіаційної дивізії був одним з кращих у військово-транспортній авіації СРСР і базувався тут з середини 50-х років 20 століття.

Після реконструкції аеродрому в 1985р. в частину прибували літаки починаючи з Іл-12 і закінчуючи Ан-12 та Іл-76. Під час війни в Афганістані окремі рейси виконували криворізькі екіпажі. Авіатори були у всіх гарячих точках по всьому світу.

Але так сталося, що за короткий час полк був розформований.

22 травня 2000 року став днем останнього шиккування полку. Перестали літати літаки, життя в містечку завмерло. Але це не означало, що слава батьків і дідів була забута. 6 травня 2004 року на базі школи № 84 було відкрито напередодні дня перемоги Музей Криворізького авіаційного гарнізону.

Саме авіаторам полку належить ідея створення авіаційного музею, але, нажаль, мрія не відразу була втілена у життя. Довгий час, зібрані експонати просто лежали у гаражах авіаторів.

Головними ініціаторами створення музею стали: підполковник, штурман авіації Сергій Олександрович Єфімцев. Сергій Олександрович - всебічно творча людина. У нього є свої вірші, які покладені на музику - "Афганський цикл". Свого часу він був учасником військового ансамблю "Срібні крила". Він учасник фестивалів пісень по афганській темі. Сергій Олександрович брав участь у миротворчих війнах по лінії ООН на Балканському півострові в Югославії; Показеев Віктор Іванович, якого зараз вже немає, був ідейним натхненником цього музею та легенда полку – Олексій Петрович Луценко - це автор історії авіаполку. Він один з тих, хто стояв біля витоків формування полку в грізному 1942-му. У шкільному музеї почесне місце займають його картини, наповнені любов`ю до неба і героїчної професії авіатора. В музеї Криворізького авіаційного гарнізону на кожному кроці відвідувачів чекає зустріч з літаками. Музей тісно співпрацює з Радою ветеранів авіаційного полку, Радою ветеранів Довгинцівського району, Радою ветеранів воїнів-афганців.

Музей Криворізького авіаційного гарнізону – це 200 цікавих екскурсій. Екскурсія проводиться за принципом оглядових екскурсій. За 12 років на них побували 10 тисяч відвідувачів. Вік їх дуже різний: від дитсадкових до дорослих людей. Розроблено екскурсії для різних вікових груп, тематика екскурсій відповідає змісту експозиції музею: «Військово-транспортна авіація», «Визволення України від німецько-фашистських загарбників», «Є така професія захисник Вітчизни», «Слід сталевих соколів». До проведення екскурсій залучаються колишні офіцери авіаційного полку, ветерани війни. Оглядова екскурсія у музеї починається з розповіді про заснування полку в роки Великої Вітчизняної війни. У 1942 році він називався «Нічний бомбардувальний полк», був заснований у Черкасах і звільняв нашу Батьківщину від фашистських загарбників.

Екскурсорами музею є самі учні, які розповідають про подвиги легендарних льотчиків. В музеї представлена діорама, в якій художньо зображені два подвиги – подвиг в ім'я дружби О. Маслінікова і подвиг льотчика Сергія Мелашенкова, Героя Радянського Союзу, який повторив в 1944 році подвиг капітана Гастелло. Вулиця, на якій розташовано музей, носить ім'я Сергія Мелашенкова. Також про подвиг в мирний час, коли екіпаж підполковника Тараса Нижника загинув в небі Пакистану рятуючи сотні мирних людей в 2010 році.

Під час екскурсії про Афганську війну розповідається про події в цій далекій країні, про подвиги воїнів-інтернаціоналістів, льотчиків полку. Талановитий художник Костянтин Кириченко, за допомогою чудових полотен допоміг уявити бойовий шлях легендарного полку та художньо зобразив як він запам'ятав злітну смугу в Кабулі, як єдину нитку, яка зв'язує сучасність з минулим.

Колекція музею нині налічує понад 600 експонатів і постійно поповнюється. Багато експонатів до музею передано історико-пошуковою організацією Дніпро-Пошук.

Експозиція музею розповідає про участь криворізьких авіаторів у військових операціях в Югославії, в ліквідації наслідків вибуху на ЧАЕС, рятувальних операціях після землетрусу у Вірменії.

Директор музею – Єгорова Наталія Іванівна. Вона проводить у музеї уроки на патріотичні теми, з яких учні дізнаються багато про роль криворізьких авіаторів в історії СРСР та України. На базі музею працюють краєзнавчі, військово-патріотичні

гуртки. Збираються матеріали до Книги бойової слави мікрорайону школи № 84, пишуться науково-дослідницькі роботи на міські, обласні та республіканські історико-краєзнавчі конкурси. Екскурсоводи музею – учні школи, мають свою символіку та традиції. Кожен екскурсовод отримує почесну відзнаку з девізом «Слава музею і твоя слава!»

Музей Криворізького авіаційного гарнізону носить почесне звання «Зразковий», а його керівник Н.І.Єгорова неодноразово посідала I місце в міському конкурсі «Кращий керівник музею навчального закладу».

Людська пам'ять здатна зберігати і відтворити життєвий шлях попередніх поколінь. Саме музеї перетворюють швидкоплинне минуле в вічне, є ланкою, яка поєднує минуле і сучасність. Патріотичне виховання підрастаючого покоління завжди є одним з найважливіших завдань сучасної школи. Багата історія авіаційного полку, його людей, багаторічна співпраця ветеранів полку та учнів школи № 84 свідчить про необхідність розпочати наукове дослідження історії музею Криворізького авіаційного гарнізону Криворізької загальноосвітньої школи № 84.

Латипова Аліна,
учениця 11 класу КЗШ №72,
гурток «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії)»
Науковий керівник: Барабаш Н. О., к. і. н., доцент,
керівник гуртка «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії)»
Капильцова В. І., вчитель історії та правознавства КЗШ №72

КРИВОРІЗЬКІ «БІГУНИ»: ВИТОКИ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Суспільство є системою переплетіння різних напрямів субкультур. Молодіжна кримінальна субкультура – явище, властиве системі культури, вона містить низку ознак, які дозволяють розглядати молодь як соціокультурну категорію. Наявність і поширення таких субкультур – тривожна ознака кризи культури суспільства, незадоволення людини пропонованими знаннями, цінностями, нормами, зразками.

Розвиток молодіжних міських кримінальних субкультур (ММКС) в другій половині ХХ століття на території колишнього СРСР розпочався з так званого «казанського феномену», який виник в кінці 70-х років. Цим терміном визначались ворогуючі молодіжні угруповання, об'єднані по територіальному принципу, які вперше з'явилися саме в столиці Татарської АРСР. Десять років потому, подібні

банди молоді, що поділялися на райони, з'явилися чи не в кожному місті Радянського Союзу. Послідовником «казанського феномену» в Кривому Розі в 1980-1990-х роках став рух «бігунів», який мав ті ж риси, які притаманні ММКС.

Джерелознавча база нашого дослідження має специфічні особливості. Молодіжні міські кримінальні угруповання, які виникли на території колишнього СРСР майже не вивчалися. Констатуємо наявність, в основному, матеріалу публіцистичного характеру. Це зумовлено цензурою і обмеженням поширення інформації про ці явища з боку радянського керівництва.

Хоча дослідження «казанського феномену» містить більш розгорнуту базу, ніж дані про криворізьких «бігунів». Можливо це зумовлено тим, що ці явища не визначались ні соціологами, ні етнографами, як молодіжні субкультури, хоча вони підпадають під всі визначені ознаки субкультури.

В 1991 році в Казані (видавництво «Таткнигоиздат») вийшла книга журналістки Любові Агеєвої «Казанський феномен: міф і реальність», в якій були зібрані матеріали з проблем виховання, опубліковані на сторінках газети «Вечірня Казань», де вона працювала з січня 1979 року по січень 1991 року. Деякі розділи були написані спеціально для книги. В тому числі нарис про банду «Тяп-ляп».

Були про «казанський феномен» і закордонні публікації, що для періоду Радянського Союзу було небаченою справою. Але проаналізувавши місію іноземних журналістів у Казань, ми бачимо, що їх було спеціально запрошено для того, щоб вони підтвердили інформацію, що в Казані ніякого бандитизму не має. Журналісти з ФРН, Австрії, Іспанії, Швейцарії, а трохи раніше кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» представляли засоби масової інформації різних напрямків. Але в Казань їх привела одна тема – підлітки.

Отже, ми бачимо, що хоч інформація про «казанський феномен» має суто публіцистичний характер, але представлена досить широко, навіть не зважаючи на жорстку радянську цензуру.

А от Кривий Ріг напевне цю цензуру подолати не зміг. Криворізькі «біга» і на сьогоднішній день не мають ґрунтового дослідження. Джерелами нашого дослідження стали публіцистичні матеріали міської газети «Червоний гірник» та особисте інтерв'ювання учасників «бігів». Цікавим було те, що взяти інтерв'ю у учасників «бігів» було дуже важко, а ті, хто погодились відповісти на наші запитання

відмовились надавати особисті дані, не називали імен чи «позивні». Колишні «бігуни» не люблять згадувати своє минуле, хоча наші питання і носили загальний характер.

Опрацьовуючи матеріали «Червоного гірника» (далі «ЧГ») спостерігається цікава тенденція по відношенню висвітлення даного питання. З 1985 по другу половину 1987 років не має згадок не те, що про рух «бігунів», а взагалі про порушення правопорядку підлітками у місті. Це свідчить або про те, що рух не набув особливого розмаху, або про те, що даному питанню не надавали розголосу.

В 1987-1988 рр. з'являються поодинокі замітки про групи молодиків, які вчиняють громадські правопорушення, або використовують саморобну вогнепальну зброю чи вибухові пристрої. Наприклад, у розділі «Хроніка пригод» констатувалось: «Група юнаків з палицями в руках накинулися о 23.30 25 червня на мешканців будинку № 11 по вулиці Черкасова, котрі грали в доміно...». А в замітці «Ці небезпечні ігри» йшла мова: «... Ось біля продуктового магазину увагу привернула група хлопців, які чи то просто без діла тинялись, чи вичікували на когось. В руках у них була саморобна зброя. Іграшки? [4, с. 445].

В основному, в цей період, про певні масові заворушення підлітків поодинокі згадується в рубриці «Хроніка пригод». Але при цьому ці групи прямо не називають «бігунами», що теж свідчить про політику керівництва міста і засобів масової інформації до подібних питань.

Вже з 1989 року рух безпосередньо називають «бігунами» і в подальші роки ця проблема набуває резонансу. Чи це означає, що рух «бігунів» виник саме в 1989 році? Ні. В замітках 1990 року «Я сам був бігуном» і 1993 року «Кабани», «крести» та інші, або Як і за що били у Кривбасі» йде мова про те, що це вже не перший рух бігунів – перший розпочався в після воєнний час: «... Жив з батьками в районі, що називався «Бараки» (зараз район вулиць Постишева і Револуційної). Як і багато його однолітків тинявся цілими днями по знівечених розривами снарядів садках та зруйнованих оселях, збирав патрони, зброю, яких було скрізь вдосталь, експериментував з вибухами в степу за містом. А вечорами разом з товаришами ходив на «розбори» з сусідньою Дзержинкою [4].

Про те ж розповідав і металург О. Єницький: «... Бігав і я колись здуру. Теж ходили з приятелями озброєними хто чим у сусідній район. Центр міста на Гданцівку,

на Чорногорку. Потім об'єднувались разом і на Першу дільницю. Верховодили якісь старші хлопці, я їх і не знав толком. Прихопили мене в один отакий рейд. Мав у руці качалку...»[4].

Лише з приходом в Україну незалежності ми можемо спостерігати на сторінках «ЧГ» збільшення інформації стосовно «бігунів». Але аналіз статей показав, що підіймаються питання, як і у випадку «казанського феномену», намагаються знайти винних, констатують факти, гірше всього публікують зведення постраждалих від «бігів». В 1996-97 роках публікації про «бігунів» зі сторінок «ЧГ» зовсім зникають.

Ще одним унікальним джерелом став літературний твір нашої землячки Марії Благової, яка виїхала на постійне проживання до Сполучених Штатів Америки, ще у віці 17 років - «Балансирую над пропастью». Нам вдалось знайти примірник цієї книги, хоча її немає в жодній бібліотеці міста, лише у приватних осіб.

Як не дивно вперше згадка про Казань і порівняння подій з Кривим Рогом, містились на сторінках цього твору: « – Я понимаю: это не малолеток строить. Подсуетился, косточку им бросил – вот вам беспорядок, поясок потуже затянул – они и хвосты поджали. Ну, ничего, скоро ваших бегунов тоже распустят. В Казани уже лавочку прикрыли, значит, и здесь скоро будут не нужны...»[2, с. 145].

Але як би там не було, на території України і колишньої УРСР цей рух «бігунів» був унікальним і відрізнявся особливим розгромом і бандитизмом.

Якими ж були причини виникнення цього руху? Період «перебудови» характеризується зміною політичних, соціальних, економічних та ідеологічних засад. Це розруха, дефіцит, невідомість. Виробництво на підприємствах міста було скорочено, а той призупинено. Роботи майже не було. Головною метою батьків стало забезпечити свою сім'ю всім необхідним, а діти було залишені самі на себе, або віддані вулиці. «А річ у тому – тут, очевидно, слід погодитися з начальником інспекції у справах неповнолітніх О.Ф. Зуєнко, - що всі сили кинуті на переборення наслідків неблагополуччя, тоді як годилося б починати з причин.

І головна з них та, що підліток здебільшого виявився непотрібним ні власній сім'ї, ні школі, ні тим більше позашкільним закладам на зразок клубів школяра, які до останнього часу числилися за житлово-комунальними конторами. Ті собі ради дати не можуть, не те, щоб до чийогось виховання ще руки дійшли.

Є в районі центр дитячої творчості, є палаци культури, є врешті-решт, спортивні секції, але давайте дивитися правді у вічі: це все заклади, куди батьки приводять своїх дітей. А якщо батькам, як кажуть, по-барабану, де їхня дитина і з ким, а якщо в сім'ї батьки п'яні, або одна мати, одержима облаштуванням власної долі?» [5, с. 2].

Кривий Ріг будучи великим індустріальним центром, розвивався і відбудовувався досить швидко. Один за одним з'являлись великі, густонаселені райони з будинками-високоповерхівками. А ось нові місця, де можна було розважитись молоді не будувались – дискотеки, літні кафе, спортзали можна було перерахувати по пальцям. Крім того бувало так, що спортзал був один на декілька районів. Так, за право «володіти» танцплощадкою в районі КРЕСа виступили підлітки з мікрорайону Зарічний. Останні легко подолали своїх супротивників. Не бажаючи поступитись, останні звернулись за підтримкою до друзів з інших районів – 173 кварталу, Піонеру, Сухої Балки. Таким чином, бійки переходили із однієї в іншу, захоплюючи все більші території міста і все більше підлітків[4].

Отже, огляд джерел з досліджуваної нами теми показав нам недостатність наукових праць і переважання публіцистичних та усних матеріалів. Саме вони і стали основою нашого дослідження. За всіма показниками криворізькі «бігуни» були послідовниками «казанського феномену», бо мали спільні причини утворення, схожу структуру і методи діяльності. Єдине, що відрізняє феномен «бігунівського» руху - це його подальша доля. Криворізькі «бігуни» були ліквідовані і навіть на сьогодні ця тема є не дослідженою, якщо не сказати забороненою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Агеева Л. Казанский феномен: миф и реальность. – Казань, 1991.
2. Благова М. Балансируя над пропастью. – Кривой Рог. – 2012.
3. Казанские истории: [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://history-kazan.ru/6454-935> (з екрану 16.01.2015 р.)
4. Латипова А. Феномен міської субкультури на прикладі руху «бігунів» // Історичні етюди – для сучасності. – Дніпропетровськ, 2015 – С.425-450.
5. Панова М. Старші радяться, а молоді «бігають». // ЧГ. – 12.01.1993. – № 4 (17651). – С. 2.
6. Сінегін В. Біда від байдужості батьків. // ЧГ. – 02.02.1993. – 16 (176630). – С.2.

Яценко Єлізавета,
учениця 9-го класу КЗШ №72,
гурток «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії)»
Науковий керівник: Барабаш Н. О., к. і.н., доцент,
керівник гуртка «Юний науковець «МАНУМ» ДОР» (відділення історії)»
Капильцова В. І.,
вчитель історії та правознавства КЗШ №72

СУЧАСНЕ ВЕСІЛЛЯ: КРИВОРІЗЬКІ РЕАЛІЇ

Українське весілля як етнокультурний феномен є складовою народної культури. Під час весільної обрядовості відбувається своєрідний процес передачі етнокультурної інформації між поколіннями, що забезпечує спадкоємність самотності етносу.

Чимало обрядових дійств, які мають давнє походження, сьогодні переосмислюються або знаходять іншу сферу побутування. Однак пошук оптимальних варіантів святкування весілля продовжується. Особливо інтенсивно відбувається він у сучасному місті, де значно швидше, ніж у сільській місцевості утверджуються нові соціально-побутові відносини, зокрема у сімейній сфері.

Сучасне весільне дійство в умовах міста має не зовсім завершену форму, проте в ньому виразно простежується тенденція до гармонічного поєднання кращих досягнень національної культури проведення весілля, елементів традиційної народної обрядовості з новими сучасними обрядами.

Щоб дослідити традиції сучасного весілля і створити певну їх класифікацію ми поспілкувалися з ведучими масових заходів та нареченими, що одружилися в найближчі 5-6 років. З даних, які ми отримали можна зробити висновок, що сьогодні багато молодят намагаються дотримуватися національних українських традицій, але як це класифікувати як збереження української весільної обрядовості чи її відродження?

Традиційне весілля - це той варіант весілля до якого звикли наші батьки та бабусі і дідусі. Ми прийшли до висновку, що це яскрава модель радянського весілля, особливо, якщо це міське весілля. Воно характеризується обов'язковою урочистою реєстрацією шлюбу в ДОРАЦСі.

В праці О.Кравець знаходимо інформацію про весільний поїзд (кортеж), вбрання наречених та використання весільного печива. Автор описує весільний поїзд, що

прибував до Палацу одруження на урочисту реєстрацію: «З легкової машини виходять жених і наречена. За ними ідуть батьки нареченої, нареченого» [1, с. 167].

Крім того, дізнаємося, що в період становлення радянської обрядовості на весіллях традиційний український коровай почали іноді замінювати тортом. Ця традиція на сьогодні міцно закріпилась і стала невід'ємною частиною весільного дійства. Про це говорить ведуча масових заходів Юлія Воляник: «...кульмінацією ж весільного торжества - є весільний торт, який молоді розрізають і пригощають один одного, а також гостей».

Слід зауважити, що в радянському весіллі український стрій подекуди використовували організатори – розпорядники урочистих святкувань. Крім того, О. Кравець зауважила, що її сучасники звертають увагу на нову форму весілля – вечірку, яка найбільше поширена в містах, особливо в середовищі інтелігенції. Особливістю вечірки була відсутність весільних обрядів і звичаїв – лише урочиста реєстрація [1, с. 97].

Сьогодні традиційне весілля – це те ж святкова вечірка, але обов'язково доповнена традиційними елементами української весільної обрядовості дорадянського періоду. Тамада Капильцова В.І. зазначає: «На стандартному весіллі обов'язковими елементами є благословення молодят іконами, перев'язування рук наречених рушником та затягування вузла матерями одружених, запалювання «сімейного вогнища», зняття фати нареченої та інші». При чому більшість наречених вважає це більше традицією, ніж модним елементом. Наречена Якименко О.В. розповідає: «Велике значення для мене має благословіння батьками наречених за допомогою ікон. Я вважаю, що благословіння батьків є могутнім оберігом від всіх невдач і негараздів. В цей момент сльози батьків і їх щире бажання бачити своїх дітей щасливими у шлюбі оберігає молодих у подальшому житті. І навіть коли в подальшому подружжя будуть спіткати негаразди, вони завжди зможуть знайти вихід із ситуації, яка склалася і залишитися разом, не дивлячись ні на що. Моя бабуся не змогла приїхати на весілля. Вона є для мене рідною і близькою людиною, тому ми вирішили поїхати до бабусі в село, щоб вона нас благословила на довге та щасливе життя, і щоб бабуся побачила мене у вбранні нареченої. Я першою з її онучок ішла до шлюбу». Ці факти свідчать про те, що на даному етапі розвитку сучасного весілля відбувається відродження української обрядовості.

Церковний шлюб, який було витіснено та майже забуто в радянські часи на сьогодні впевнено повертається в моду. Так, саме в моду, тому що більшість молодят здається не розуміють всієї відповідальності цього дійства.

Вінчання – церковний шлюб, за релігійними канонами поєднання двох людей у шлюбі перед Богом.

Наречена Доценко Віра: «Десь близько 10 років стало популярним вінчання, дуже багато моїх подруг повінчалися, хоча мені здавалося, що це дань моді. І мені спочатку хотілось обвінчатися, але потім я зважила всю відповідальність цього кроку і вирішила цього не робити».

А от Якименко О. аргументувала свій вибір так: «Ми з моїм чоловіком вінчалися в Храмі. Знову це було не даниною традиції, не тому що це є досить популярним. Ми розуміли, що вінчання – це поєднання двох людей перед Господом. І хоча ми з чоловіком є не надто набожними та віруючими людьми, але ми вірили, що Господь оберігатиме наш шлюб. Шлюб, укладений не лише перед людьми, а і перед Творцем. Ми вірили, що наш шлюб – назавжди. І можу сказати, озираючись назад, що нас спіткало багато негараздів в сімейному житті, але ми разом і я все таки вірю, що це назавжди».

Весільна обрядовість сьогодення продовжує формуватися під впливом нових модних тенденцій. Досить багато традицій нами запозичено з-за кордону, в основному, з Європи. Це формує сучасну стилістику весіль.

«С каждым годом все больше молодоженов г. **Кривой Рог** отказываются от классической церемонии бракосочетания в ЗАГСе в пользу **выездной церемонии** регистрации брака. Ведь что может быть романтичнее регистрации в памятном для вашей пары месте или просто живописном уголке природы» - розповідає організатор весіль Ващенко Анастасія.

Ця запозичена іноземна традиція стає дедалі популярнішою в Україні. Але у зв'язку з недостатньою законодавчою базою – це церемонія, яка від початку і до кінця театралізована. Тобто молодята заздалегідь (за день раніше, наприклад) розписуються у РАЦСі, а вже потім проводять святкову церемонію у присутності гостей.

Весілля європейського зразка, або як його ще прийнято називати весільна вечірка. Вона характеризується невеликою кількістю запрошених гостей. «Ми хотіли відсвяткувати весілля тільки з найближчими людьми, - розповідає наречена Грубник

А. О. – В РАЦС нас привітати прийшло багато друзів, але святкова вечірка була тільки з рідними нам людьми. Тим паче, що вже ввечері ми відлетіли у весільну подорож».

Але найпоширенішою сучасною весільною тенденцією стало організація **стилізованих весіль**. Директор весільного агентства «МегаСвадьба» Анастасія Ващенко провела близько 100 таких весіль і стверджує: «Специфическим элементом такого торжества является не только сценарий, но и разработка всех элементов свадьбы: от приглачительных до комплексного оформления банкетного зала. Выбор стиля зависит конечно от вкусовых предпочтений заказчиков, но если они стоят перед выбором, то мы можем предложить варианты, например, свадьба в стиле диско, английская свадьба, карнавал, восточная свадьба, свадьба в стиле СРСР и другие. Популярными являются «цветные» свадьбы – это традиция использовать в оформлении торжества определённый цвет красный, лиловый, зелёный и т.д.».

Цікавим для нас стало те, що весілля в українському стилі, те ж вважається нетрадиційним, що ще раз підтверджує нашу думку про відродження національних традицій. «Я не хочу сказати, що моє весілля було в українському стилі, хоча ми притримувались всіх можливих традицій, воно було більше національним, тобто містило в собі деякі стилізовані елементи в національному дусі, - розповідає інтерв'ювана Доценко В.І. – Це були елементи у вбранні, весільному букеті, оформленні святкового кортежу та весільної фотосесії».

Про враження від проведеного в стилі церемонії вручення премії «Оскар» діляться ведучі Владислав Шатицький і Юлія Воляник. Влад: «Найсильніші емоції людина отримує від контрасту вражень. Але за 6 годин за столом на весіллі людина може знудитись. Тому ми складаємо сценарій так, щоб розваги грали на контрастах – це конкурси, неочікувані розіграші гостей, небанальна шоу-програма, багато гумору та приколів. Звісно, чим більший бюджет – тим більший простір для фантазії». Юлія продовжує: «Найскладніше було те, що не було необхідних декорацій. Безумовно, стилізовані весілля набагато краще запам'ятовуються. Бо ж сценарій стандартного весілля знають усі. А коли ти дивиєш гостей чимось, що відрізняється від традиційного — це несподівано і гарно. А вимагати повного дресс-коду від гостей не варто. Однак ми попереджали гостей про стиль весілля у запрошеннях і вказали там, що буде гарно, якщо всі прикрасять себе бодай якимись елементами, що

відповідатимуть образу всього дійства. Ми робили червону доріжку молодята вважали себе кіно зірками – це було нереально красиво».

Капильцова В.І. теж зазначає: «Дійсно, основною проблемою організації стилізованого весілля є не готовність всіх запрошених притримуватись стилю. Мені доводилось організовувати весілля в стилі Чікаго 30-х років. Якщо наречені звісно ж витримали всю стилістику, і їх ідею підтримали деякі друзі, але основна частина запрошених, особливо люди більш старшого віку, не пройнялися ідеєю. А під час святкового застілля, взагалі відійшли від стилістики, особливо це стосувалось танців, адже українська музика більше подобається публіці, ніж в запропонованому стилі».

Стилізовані весілля ще раз вказують на театралізацію сучасного весільного дійства. А характеристика форм весілля вказує на відродження українських обрядодій.

Дослідивши структуру сучасного українського весілля, ми простежили, що весільна обрядовість є симбіозом сучасності, радянських та європейських традицій, і відродження традиційних українських обрядів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис / О. Кравець. – К.: Наукова думка, 1966. – 198 с.
2. Матушенко В.Б. Аналіз сучасного стану української весільної обрядовості. - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/278-analiz-suchasnogo-stanu-ukrayinskoyi-vesilnoyi-obrjadovosti.html> (з екрану 20.11.2015 р.).

**Коломоєць Катерина,
учениця 11 класу КЗШ № 108
Науковий керівник: Барабаш Н. О., к. і. н., доцент,
керівник гуртка «Школа юного науковця (секція історія)» МАНУМ ДОР
Науковий керівник: Кіреєва О. В, спеціаліст вищої категорії
вчитель української мови та літератури КЗШ № 108**

СЦЕНОГРАФІЧНІ НОВАЦІЇ «АКАДЕМІЇ РУХУ»

Синтетичне мистецтво театру має велике значення для виховання духовності людини, для розвитку її здатності сприймати твори мистецтва всіх видів і жанрів. Розуміння особливостей сценографії, тобто візуального аспекту видовища, розвиває духовні якості особистості, розширює світогляд, підвищує здатність асоціативно

мислити. Дана стаття присвячена проблемам, рішення яких повинне визначити межі/безмежжя «сценографічної території» Криворізького академічного театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху».

Розвиток музично-пластичного мистецтва на Криворіжжі пов'язано з творчою діяльністю родини Бельських. Саме ця театральна династія створила театр «Академія руху», що вже понад 20 років дивує оригінальністю своїх постановок. Музично-пластичний театр Бельських представляє собою поліжанрове утворення, що виникло на рубежі століть і зайняло унікальне положення в ряду інших театральних пластичних жанрів; музично-пластичний театр увібрав риси багатьох театральних практик, але в той же час не корелюється із жодною з них. Особливий інтерес представляють сценографічні новації впроваджені батьком й сином Бельськими.

Будь-який театральний спектакль є складним мистецьким явищем, що включає у себе акторську майстерність, виразно-зображальні й технічні засоби. Сценографія – це просторове рішення спектаклю, споруджуваного за законами візуального естетичного сприйняття дійсності. Сценографія в структурі театального образу визначає його візуальну значимість. Внаслідок того, що образний лад сценографії ґрунтується на зоровому сприйнятті, в конкретному творі він виражається через певний матеріал, що володіє параметрами простору. Закономірність цього матеріалу об'єктивної дійсності в художньому творі визначає його композиційні рівні, які знаходяться в кореляційній взаємодії, формуючи кожну деталь твору. Сценографія - це декорації, костюми, грим, світло - все, що задає художник-постановник, тобто просторова визначеність середовища. Сценографія - це пластичні можливості акторського складу, без чого неможлива просторова композиція театального твору. Сценографія це те, що режисер вибудовує в мізансценічний малюнок. Це технічні можливості сцени і архітектурна заданість простору.

Яскравим прикладом сценографічних новацій можуть слугувати постановки «Академії руху», у тому числі «Пер Гюнт». «Пер Гюнт» - це один з найзначніших творів у творчості великого норвезького письменника Генріка Ібсена, що не втратив актуальність й донині. Історія простого сільського хлопця мрії і фантазії, якого відвели його від відчуття реального життя, посадили в авантюрні пригоди, підмінивши істинні цінності про призначення людини ілюзорним почуттям власної важливості. Зрештою, не зрозумівши нескінченності, в яку вводять його думки і

справи втратив найдорожче у житті - любов. Розплата і смерть підсумок його безглузлого життя.

До мотивів «Пер Гюнта» хто тільки не вдавався, однак поміж і балету, і мюзиклу, й безлічі суто драматичних спроб донині не існувало пластичного варіанта. Схоже, криворізький експеримент, де вельми вдало використовується музика Гріга і Шнітке, обійме поміж однойменними зверненнями до класики гідне місце. Сцена юнацького становлення бунтівного генія, першого досвіду морального розпутства пронизана високим емоційним напруженням. Як і трагічна увертюра, що зображує смерть матері одіозного героя. Саме за цю постановку у дві дії «Академія руху» отримала найвищу винагороду театральну винагороду Дніпропетровщини – гран-прі «Січеславни».

Ще одним своєрідним мистецьким експериментом останніх років стала пластична драма за мотивами творів Василя Стефаника. Вісім сцен, укладених за відомими новелами «Камінний хрест», «Похорон», «Катруся», «Злодій», творять єдину історію про трагізм та безвихідність світобудови і людини в ній, про відчайдушність надії, нездійсненність втечі, невідворотність страждання. Автори вистави шукають і знаходять «свого» Стефаника за межами покутського села, за полями-долами – у місті. Територія вокзалу, позначена в глибині сцен подіумом, двома очима-прожекторами прибуваючого потяга та панічно-судомною пластиккою натовпу – несподівано відкритий криворіжцям концептуальний горизонт (цілком у руслі найактуальніших досліджень сучасних культурологів та літературознавців). Тут, у цьому дуже точно намацаному театром найвужчому «гирлі» стефаниківського хронотопу, де село перетікає у місто, батьківщина – в еміграцію, відчай – в надію, гірке минуле – в невідоме майбутнє, театр поселив своїх безіменних персонажів. У сільському полотняному вбранні, з торбинами через плече, вони піднімають над собою чорні парасольки – це селяни, але вже й міські пілігрими, готові до подорожі у безмежний простір, звідки нема вороття, звідки один лише вселенський протяг, що зрідка приносить з-за океану на згорьовану Батьківщину листи. У фіналі вистави таким листом наче тавром Дружина (В. Івасіх) пропикатиме груди своєму чоловікові – Дідуху (С. Бельський), і ці тортури переростуть у найсильніший пластичний образ вистави – їхню спільну Голготу. Обійнявши разом вертикаль стовпа та розпростерши врізнобіч руки, ця пара постане двоєдиним знаком Розп'яття. Семантика жіночого й

чоловічого, життя й смерті, безмежної любові й нескінченної муки людської закарбується у цьому вражаючому образі живого хреста, наче витесаного з каменю й молитви, тіла й душі водночас.

Конфлікт топосів – міського й сільського – у виставі реалізовано через протистояння дальнього й переднього плавнів. У глибині – чорнота вокзалу, на авансцені – невелике накладне обертове коло, одвічні жорна буденного сільського буття, в які на початку вистави приречено і тихо «впрягається» Дідух – С. Бельський.

На початку 50-х років ХХ століття у театрах Франції почали з'являтися незвичайні вистави, виконання яких було позбавлене елементарної логіки, репліки суперечили одна одній, а зміст, який відтворювався на сцені, був незрозумілий глядачам. Ці незвичні вистави мали і дивну назву - театр "абсурду", або мистецтво "абсурду".

У цьому році (2015 р.) «Академія» вирішила попрацювати над незвичайними, експериментальними драматичними виставами. Свого часу Олександр Бельський звертався до твору Семюела Беккета «Остання стрічка Креппа». Зараз театр поставив п'єсу цього автора «Чекаючи на Годо», котра є яскравим прикладом «театру абсурду». Це складна робота з позиції акторського виконання. Адже актору потрібно тримати основну лінію при тому, що дія відбувається в ексцентриці, в комедійному стані й у сам твір закладено велику філософську тенденцію. Семюел Беккет сьогодні цікавий тим, що він заперечує традиційний театр у художній послідовності. В наш час художній театр практично не дієвий. На свідомість людей потрібно впливати іншими шляхами, повертати до реальності, до розуміння сенсу життя. Сучасний світ загруз у брехні та злобі, і виявляти це можна різними засобами, зокрема – драматургією Семюела Беккета. Роботу над виставою розпочинав доцент кафедри режисури Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого Володимир Федоров. А потім Олександр Бельський продовжив її зі своїм сином Сергієм Бельським. Олександра Гнатовича найбільше цікавило, через які лейтмотиви висвітлено поетичну частину, а провідною він виявив лінію настрою-спогаду персонажів. Загалом же, вистава «Чекаючи на Годо» - це плід спільних зусиль колективу однодумців.

При підготовці вистави О. Бельський вирішив посадити глядачів на сцені, щоб вони стали безпосередніми учасниками вистави. Шанувальники Мельпомени йдуть

акторськими коридорами і потрапляють на театральні підмостки, де займають свої місця. Важко стисло розповісти, про що йдеться, концептуальність вистави передбачає безліч інтерпретацій з позицій релігійних, психологічних, філософських. Це нескінченна розповідь про пізнання долі людської. З одного боку – розмова про одвічні цінності, пошук сенсу життя; а з іншого - можна сказати словами з п'єси: «Нічого не відбувається, ніхто не приходить, ніхто не йде - це страшно». Плин часу, який нічого не змінює. Персонажі звично, майже інертно, чекають на Годо, якого не знають і якого ніколи в житті не бачили, в надії, що саме він вирішить усі питання, розв'яже всі проблеми.

Отже, широкий спектр сценографічного потенціалу «Академія руху» демонструє через «знакові» постановки останніх двох років. Поєднання світла, музики й пластики з технічними можливостями сцени дозволили втілити творчі задуми при інтерпретації творчості як одного з найвидатніших модерністів української літератури ХХ ст. Василя Стефаника (постановка «Дідух»), так й власною інтерпретацією творчості Генріка Ібсена (постановка «Пер Гюнт»). У 2015 році «Академія» вирішила попрацювати над незвичайними, експериментальними драматичними виставами. Театр поставив п'єсу С. Беккета «Чекаючи на Годо», котра є яскравим прикладом «театру абсурду». Своєрідним сценографічним експериментом О. Бельського є рішення посадити глядачів на сцені, щоб вони стали безпосередніми учасниками вистави й знаходились в єдиній з акторами просторово-часовій петлі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Захарова С. Театр третього тисячелеття / Криворізький академічний міський театр «Академія руху». Відповідальні за випуск: А. Бельська, С. Бельський. – Кривий Ріг. 2014. – С. 4-5
2. Коломоєць К. Розвиток музично-пластичного мистецтва на Криворіжжі (70-ті рр.. ХХ – поч. ХХІ ст..) / К. Коломоєць // Матеріали Перших Історико-краєзнавчих читань. Том 1: Наукові розвідки науковців, музейних працівників, магістрантів, студентів, членів МАН. – Кривий Ріг, 2015. – 78 с. – С. 63-66.
3. Миза О. Чекаючи на Годо. // «Червоний Гірник» № 88 (21611). Четвер, 3 грудня 2015 року. – С. 9
4. Офіційний сайт Криворізького академічного театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху». - [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.teatr-belskih.com.ua/>